

A.13916

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

13816

FILOLOGIA ROMANICĂ

OVID DENSUSIANU

LIMBA ROMÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVI-lea
MORFOLOGIA

Facultatea de Filosofie și Litere din București
BIBLIOTECA CENTRALĂ

1931 — 1932

16475

377/1931-32.

Resumat de Al. Vasiliu

Str. Leonida, 9.

20 XI, 1931.

I

Ocupîndu-ne cu morfologia, înainte de a arata particularitățile pe care le întîlnim în limba din secolul al XVI-lea, nu va fi de prisos să relevăm cîteva constatări cu caracter general, care se aplică nu numai la limba romînă, dar pot fi luate în considerațiune și atunci cînd studiem oricare altă limbă.

Avem de obicei impresia că divisiunile gramaticii istorice au cam aceeași valoare și sînt într'o dependență aproape identică; to-

tuși trebuie să rectificăm această impresie și mai ales în sensul legăturilor pe care le prezintă fiecare din aceste divisiuni.

Lexicul e mai la o parte de celelalte secțiuni ale gramaticii istorice, cu toate că nici el nu e absolut independent de morfologie, de sintaxă și vom avea de amintit un caz, două, unde într'adevăr particularitățile lexicale sînt reflexe, în parte, a unor particularități morfologice, sau sintactice.

Dacă prin urmare, lexicul poate fi considerat ca independent, nu se poate aplica aceeași observație cînd ne referim la fonetică, morfologie și sintaxă: între acestea e o independență continuă și e destul să amintim că fonetica depinde de multe ori de morfologie și mai ales cînd avem de a face cu particularități care se explică prin analogie.

Se știe de cîte ori a fost schimbat aspectul fonetic al unui cuvînt sub acțiunea facto-

rului analogic al morfologiei: dacă zicem a dormi în loc de a durmi, aceasta se datorește analogiei, adică influenței formei de indicativ present, unde o era accentuat pe cînd la infinitiv trebuie să întîlnim în vechea romînească forma cu ū rezultat din o aton.

Legăturile între fonetică și sintaxă, se știe că apar de multe ori din acele fenomene bine cunoscute de fonetică sintactică.

Dacă ne referim la morfologie, constatăm că depinde adeseori de fonetică: știm—lucru iarăși cunoscut—că în Latina vulgară anumite transformări fonetice și mai ales căderea unor consoane, au adus perturbări în sistemul morfologic și, în special, în acela al declinațiilor. Dacă ne referim la limba noastră, tot printr'un fenomen de fonetică ne explicăm particularitățile de trecere dela o categorie substantivală la alta: latinul FOLIA a dat întîi foaiă, însă ă găsindu-se după un i, a

trecut la e și atunci un asemenea substantiv, ca și altele de natura aceasta, a trecut natural la categoria care aparține declinațiunii a treia.

Dacă urmărim, în general, raporturile morfologiei cu sintaxa, iarăși avem nenumărate prilejuri de a vedea cum transformările morfologice se datoresc fenomenelor sintactice.

Este deci evidentă legătura constantă pe care o presintă fenomenele morfologice, fonetice și sintactice așa încât am putea spune că ele formează o treime în gramatica istorică, de continui legături, pe când lexicul rămîne mai la o parte.

Si atunci înțelegem cum morfologia nu poate—cînd e studiată istoricește—să nu ne ducă încontinuu într'o direcție și alta, fie spre fonetică, fie spre sintaxă. Dacă uneori ea apare mai captivantă, aceasta se datorește legăturilor pe care le are continuu cu aceste divi-

siuni ale gramaticii istorice.

In general, morfologia, se poate spune că, prin însăși natura ei, apare mai puțin interesantă și aceasta pentru mai multe motive. Dacă ne referim la limba noastră, ar fi un motiv evident recunoscut care de altminteri se poate aplica și la alte limbi: anume, particularități morfologice apar cu un caracter relativ mai fix față de limba latină.

Dacă comparativ cu limba latină constatăm transformări, aceste transformări sînt uneori datorite împrejurărilor fonetice—cum aminteam—și celor sintactice și în plus nu apar cu o înfățișare așa de frapantă cum apar modificările fonetice.

De aceea, prin fixitatea ei, morfologia nu prezintă atîtea probleme ca fonetica și sintaxa; totuși limba noastră, chiar din acest punct de vedere, așteaptă încă să fie cercetată mai departe; sînt capitole de morfologie

care nu sînt deloc luminate și mai ales comparativ dialectal, ar mai fi de adus contribuțiuni nouă.

Variațiunile de particularități și interesul pe care îl presintă morfologia, depind deci, mai mult de legăturile cu fenomenele contingente și de nenumăratele asociațiuni. Procesul contaminărilor morfologice e adeseori partea cea mai captivantă și e destul să amintesc un caz în acest sens. Înlocuirea perfectului vechi facei prin făcui, se datorește asocierii acestui verb cu verbul a tăcea: după cum la prezent se zice: eu tac, tu tați—eu fac, tu faci, tot astfel la perfect s'a zis: eu tăcui, tu tăcuși—eu făcui, tu făcuși. E un caz spicuit din atîtea, ca să ne convingem încă odată cum fenomenele morfologice au la bază foarte de multe ori procese de asocieri pe care nu le putem întotdeauna sesiza.

Ajungînd acum la urmărirea particularități-

lor din secolul al XVI-lea, ne vom ocupa de gramatica istorică, adică vom lua, firește, întâi ceea ce se referă la morfologia declinațiilor, gen, etc.

În primul rînd să amintim casurile cînd ne găsim în fața unor diferențe de terminație, față de limba de astăzi. Nu sînt tocmai numeroase aceste casuri, dar sînt destul de caracteristice.

Corespunzător latinului GRANDO-INEM, în secolul al XVI-lea mai apare încă forma terminată cu -e: grindine: e o formă care dialectal, rar mai apare astăzi; după secolul al XVI-lea, se vede că a fost repede înlocuită cu aceea care presintă terminațiunea în -ă.

Putem presupune că schimbarea terminațiunii se datorește influenței unor forme care presintă o terminațiune apropiată, de exemplu, părăgină-părăgini. Putem de altfel, constata și astăzi tendințe de treceri în sensul acesta.

Avem un alt cas: margină, care în unele re-

giuni a fost schimbat în margină și ne întrebăm dacă cu vremea—numai dacă nu va influența limba literară—nu se va ajunge și pentru margină la asemenea terminațiune, care să fie adoptată chiar de cei culți.

Referindu-ne la neologisme, avem două cazuri analoge: origine, de cei mai mulți e pronunțat și scris origină, greșit însă; cred că neologismul acesta trebuie să rămână la forma terminată în -e. Apoi mai e imagină în loc de image. Ne întrebăm: dacă neologismele acestea urmează același drum să fie aceeași cauză pe care o admitem mai sus? Sîntem îndreptățiți să ținem sama și de alte considerațiuni și mai ales considerațiunea principală ar fi aceasta: deoarece numărul mai mare de forme feminine aparține declinației I-a, atunci desigur că există în limbă tendința de a deriva forme dela declinația a III-a la cea dintîi, care apare mai vie, mai bogată. Așa încît, mă întreb dacă trece-

rea lui origine, imagine la origină, imagină, nu e datorită mai curînd tendinței din urmă, decît asocierilor de care vorbiam mai înainte. ?

În secolul al XVI-lea apare o formă reproducînd mai direct pe cea latină: anume, marmure, care se mai aude și astăzi dialectal. A fost înlocuită de forma marmură. Aici iarăși ne întrebăm: nu se poate oare să fie în joc asociațiuni cu forme asemănătoare ? Asemenea forme (nu) sînt numeroase: să ne gîndim, de exemplu, doar la măgură, scorbură și atunci s'ar putea aplica aceeași explicație ca și pentru grindine → grindină.

Față de forma latină care se termină în en AERAMEN, limba din secolul al XVI-lea ne dă iarăși ceva mai puțin depărtat: adică se zicea atunci arame, cu -e păstrat. Dialectal nu cred să se mai pronunțe undeva în felul acesta. Deci, mai curînd decît celelalte forme, arame a fost uniformisată în sensul substantivelor de declina-

ția I-a. Aici asocierea cu alte forme nu apare evidentă, pentru că nu ne putem gândi la sufixul, de exemplu, -ane, care a dispărut din limba curentă. Se mai aude dialectal prin Bănat și în unele părți din sud-estul Ardealului. Pe de altă parte, formele în -amă nu sînt curențe în limba noastră, așa încît se pare că dacă arane > aramă, n'a fost din cauza unui amestec cu vreun alt cuvînt ce se prezenta cu o terminațiune asemănătoare, ci putem presupune că trecerea de la o categorie la alta s'a întîmplat direct.

ocupîndu-ne de deosebirile în ce privește ~~genul substantivelor~~, aici iarăși sînt vre-o cîteva cazuri, printre care în primul rînd e de amintit forma corespunzătoare latinului GENUCULUM. În limba veche avem încă bine păstrată forma de genul neutru: singular genu(n)chiu, plural genu(n)chi(e)le. Astăzi e întrebuițat ca substantiv masculin: un genunchi - doi genunchi, deși dialectal se aude forma corespunzătoare ce-

lei din secolul al XVI-lea.

O formă care numai cu vremea s'a fixat în ceea ce privește genul—de origine slavă— e slugă. În secolul al XVI-lea vedem că foarte des e întrebuintat cuvîntul cînd de genul masculin, cînd de genul feminin: se zicea un slugă și o slugă. N'am putea totdeauna precisa dacă atunci cînd se zicea un slugă se înțelegea un servitor și cînd se zicea o slugă se înțelegea o servitoare.

Am putea presupune că fixarea formei din limba de astăzi se datorește faptului că acest substantiv se termina în -ă, ajungîndu-se astfel să se zică: o slugă. E însă de adăugat că aceasta nu e în acord cu alte substantive de genul masculin, pentru că sînt vre-o cîteva care se termină astfel: popă, vlădică etc., și sînt masculine, încît slugă dacă s'a fixat la genul feminin, e pentru că nu s'a mai crezut nevoie să se facă distincțiunea: un slugă - o slugă și

s'a adoptat forma de genul feminin, chiar dacă corespunde la o persoană de sex masculin.

De amintit iarăși că alături de osîndă sau trudă, în secolul al XVI-lea avem: osîndu, trudu, forme care apar rar, dar trebuie să fie luate în considerație, rămînînd să vedem ce explicație le-am putea da. Să admitem că într'adevăr, se zicea și în limba curentă osîndu alături de osîndă ar fi cam îndrăzneț, pentru că nu avem nici o urmă de o formă echivalentă în dialectele de astăzi. Mai curînd trebuie să presupunem că sînt simple imitații după formele slave; deoarece în slavă avem osadz, trudz, cu ier la sfîrșit, se poate ca traducătorii sau chiar copista să fi scris osîndu, trudu în loc de osîndă, trudă.

Tot o formă slavă apare cu genul schimbat — cel puțin cum putem deduce din aspectul pe care îl presintă la plural: în secolul al XVI-lea apare des atestat atîlpure; se aude și as-

tăzi, mai rar însă. Deci avem o dovadă că stîlp era obișnuit în limba veche de genul neutru.

Trecem la fenomenele referitoare la casuri. X

Aici, limba din secolul al XVI-lea prezintă într'adevăr, cîteva fapte care o diferențiază bine de cea actuală și sînt interesante mai ales pentru împrejurarea că ne arată reminiscențe din morfologia preistorică a limbii noastre.

În primul rînd avem atestat—încă de mai multe ori—genitivul cu de, cum sînt, de exemplu, construcțiile: cale(a) de cetate = "calea cetății" în Psaltirea Scheiană; apoi casa de Domnul, tot în Psaltirea Scheiană. Și vă aduceți aminte cînd am studiat limba descîntecelor, acum trei ani, am mai găsit urme de asemenea genitiv arhaic, cu deosebire în anumite expresiuni fixate în sensul morfologiei vechi. Această construcție apare mai ales cînd substantivul care urmează se construiește cu pre (preș, în) mijloc.

Dacă întâlnim și alte cazuri de genitiv construit cu de ca: munte de Sinaia, mănăstire de Bistrița, aici întrebarea e dacă ne găsim în fața unei particularități absolut identice celei dintâi, sau poate avem de a face cu un fenomen datorit influenței slave, pentru că acestei construcțiuni, în slavă îi corespunde :

ГЪ Bistriț = "de Bistrița". Deci n'ar fi absolut imposibil să ne găsim în fața unor legături sintactice cu de, însă imitat după construcția slavă. Putem admite că în asemenea cazuri ne găsim în fața unui genitiv care nu poate să fie izolat în totul de cel românesc, pe care l-am văzut în construcțiile anterioare. Că acest genitiv cu de a putut să se întâlnească cu construcția slavă care presintă pe ГЪ, putem admite; cu alte cuvinte ne-am găsi în fața unei contaminări între un fenomen morfologic vechi cu rădăcini în latină și o particularitate care era proprie vechei slave.

În ce privește dativul, aici iarăși găsim construcția cu prepoziție și aceea care era designată să îndeplinească funcțiunea ^(aceasta) este a.

Citez un exemplu dintre mai multe: dede a lucrători, din Tetravanghelul lui Coresi. A lucrători corespunde lui "la lucrători" de astăzi, pentru că dativul care se mai întrebuințează și actualmente cu la nu e decât o continuare a celui mai vechi cu a, corespunzător lui AD latin.)

Uneori limba din secolul al XVI-lea arată esitări, confuziuni în ceea ce privește o formă sau alta de dativ și ca să precisăm, trebuie să amintim că alături de dativul acesta cu a, alături de cel cu la—pentru că apare și în secolul al XVI-lea construcții de felul celor actuale—natural că există și dativul cu articolul postpus: osmenilor.

Deci, trei forme de dativ; în plus găsim ceva inexistent astăzi, un dativ mixt, hibrid. De exemplu, în Cazania I-a a lui Coresi se spune într'un loc: "cine poate sluji a oamenilor". Astăzi zicem simplu oamenilor. În secolul al XVI-lea se putea zice normal: a oameni sau oamenilor. Ce s'a întâmplat însă ? Uneori s'a contopit o construcție cu alta și atunci s'a zis a oamenilor. Întrebarea e: ce credit putem pune pe această construcție ? Era într'adevăr întrebuințată sau era o simplă combinație a traducătorilor textelor din secolul al XVI-lea ?

Dacă au existat asemenea construcțiuni de dativ, ele s'au pierdut, n'au lăsat nici o urmă în limba cultă; întâi, de sigur pentru motivul că făceau impresia de ceva anorganic, hibrid și pe urmă să nu uităm că a a pierdut funcțiunea de dativ, fiind înlocuit progresiv cu la.

Rămîne să ne ocupăm de vocativ. În secolul al XVI-lea, vocativul apare întrucîtva mai vari-

at decît astăzi și mai ales la singular, în ceea ce privește forma masculină. Foarte des întâlnim vocativul latin în -e: oame, învățătoare, doamne, ca o expresie foarte curentă.

Vocativul în -ule e și el relativ des întrebuințat, dar totuși vedem că vocativul în -e mai avea încă ascendent. Mai tîrziu forma care a fost favorisată, a fost aceea în -ule și se știe că vocativele în -e au ajuns cu totul rar întrebuințate. Găsim în plus ceva particular secolului al XVI-lea: de exemplu, o formă cum e fiu—și nu se poate să fie o eroare—se întâlnește de mai multe ori la Coresi cu vocativul: fii, formă care poate fi rezultată din fie prin asimilație. Putem să admitem pe de altă parte că reproduce vocativul latin FILI, cu o condiție numai: FILI trebuia să fi dat firi cu -l- > -r-. Inșă am putea admite că -l- a fost tratat ca la nominativ, cu toate că aici nu mai era același cas.

În ceea ce privește pluralul, găsim adesea redat vocativul prin forma nearticulată; de exemplu: voi frați, etc. Pluralul în -lor apare mai rar decât astăzi: sînt destule exemple și pentru această formă, însă comparativ sînt mai puțin frecvente decât în limba de astăzi și putem urmări bine în secolul al XVI-lea cum avea să se impună vocativul plural în -lor. El a plecat dela construcții în care verbul era urmat de un dativ: de exemplu, vă spui vouă oamenilor; oamenilor era natural, după vouă, să fie la dativ. Ce s'a întîmplat ? Din asemenea construcție în care cineva se adresa cuiva, mai multora, s'a desprins o formă de vocativ în -lor: odată ce s'a zis: vă zic vouă oamenilor, s'a putut zice și veniți oamenilor sau duceți-vă oamenilor. Nuanța nu era prea îndepărtată pentru că era un fel de îndemn, ca o poruncă, era ceva care ducea spre vocativ. În secolul al XVI-lea vocativul tocmai pe lîngă forma de dativ poate să fie bi-

ne urmărit cum și-a luat naștere și cum a ajuns să devină forma caracteristică în morfologia noastră.

Casurile deci, în limba veche apar cu un aspect mai arhaic și mai ales formele de genitiv și de dativ. Vocativul e relativ modernizat în sensul că se anunță bine ascendentul pe care avea să-l ia forma derivată din dativ. Oricum, morfologia declinațiilor în acest sens în limba din secolul al XVI-lea e diferențiată nu tocmai mult față de morfologia de astăzi: ori că unele fenomene se terminau atunci și alături se anunțau altele, ori că întâlnim esitări foarte accentuate între formele bine păstrate și formele noi, care iarăși erau de întrebuințare curentă.

În orice caz, se vede bine tendința de îndrumare spre morfologia care s'a fixat cu deosebire în secolul al XVII-lea și care avea să capete un caracter absolut modern.

27 XI, 1931.

II

Din morfologia Latinei vulgare se știe că erau vre-o câteva substantive masculine de declinația I-a, care urmau o flexiune specială, în sensul că la genitiv-dativ prezentau terminațiunile -anis, -i, -em. Această flexiune e bine reprezentată în limba din secolul al XVI-lea și chiar în limba de astăzi și de aceea găsim un genitiv-dativ dela tată: tătinelui, după care s'a refăcut chiar un nominativ tătine și un plural tătini, tătînilor etc.

De observat că în secolul al XVI-lea a-

ceastă flexiune apare mai bine reprezentată în sensul că și la plural e des întrebuințată forma tătini.

Trecînd la categoria substantivelor în y e de amintit cazul terminațiunei deosebite de cea de astăzi a formei copaciu, care corespunde bine terminațiunei așa cum se presintă și în albanesă, pentru că se știe că e un element albanes. Forma de astăzi se explică prin analogie. Deoarece singularul era identic cu pluralul s'a refăcut o formă de singular prin analogie după alte substantive, ori adjective—ca sac - saci, sărac - săraci—și atunci era natural să se ajungă la copac în locul mai vechiului copaciu.

Tot o diferență de terminațiune presintă și substantival Farisei, pentru că într'adevăr așa se zicea la singular în vechea romîneasă, formă corespunzătoare slavicultui Farisěj. Mai pe urmă crezîndu-se că aceasta e forma de plu-

ral, s'a refăcut un singular Fariseu.

Deasemenea întîlnim Țvreu în loc de Țvreu. Aici tot o transformare analogică vine să explice forma actuală, pentru că deobarece în vechea romînească pluralul era identic cu singularul, afară de diferența de -u final, atunci a fost natural să se refacă o formă de singular după substantive sau adjective ca smeu, greu.

Forme care presintă iarăși o terminațiune specială în secolul al XVI-lea și care au lăsat vagi vestigii în limba de astăzi sînt vre-o cîteva de proveniență slavă și în special se terminau în -h: patriarh, vătaș. Pluralul acestor forme era: patriarși, vătași, în loc de patriarhi, vătafi și schimbarea terminațiunii se explică printr'un reflex de fonetism slav, pentru că într'adevăr în slavă găsim această terminațiune la substantivele analoge.

Mai e de relevat—și aceasta pentru substantivele de declinația în -e—o formă care

corespunde lui tăţine amintit mai înainte, anume frăţine, care şi ea e cunoscută şi astăzi, însă adaug că în secolul al XVI-lea era mult mai curentă.

* Trecem la formele de singular şi plural ale substantivelor feminine. Aici, în general, putem spune că particularităţile sînt mai complicate—seria masculinelor am văzut că se reduce de fapt, la puţine—şi în primul rînd avem de amintit cazuri de divergenţe de terminaţiune pentru vre-o trei substantive caracteristice şi vom vedea cum se poate interpreta menţinerea terminaţiunii latine pînă relativ tîrziu.

Anume, corespunzător lui NORUS din latină vulgară, avem foarte bine păstrat încă, în secolul al XVI-lea —şi în afară de legături în care -u se păstrează şi astăzi—nor(u) cu -u final; pe urmă sor(u). Mai rar, foarte rar putem spune, apare forma terminată în -ă.

În plus trebuie să amintim şi forma riņu, în

loc de mîna, corespunzînd bine latinului MANU . Să insistăm ceva mai mult asupra acestor trei forme, pentru că represintă cazuri interesante de transformări morfologice. În primul rînd ne întrebăm: cum a putut să se mențină atît timp terminațiunea aceasta în -u la substantivele feminine ? Si trebuie să adaug că pînă astăzi chiar, avem urme de singularul mînu în loc de mîna, pentru că în unele părți, prin Olt și Bucovina se zice mînu, mînurile, care se explică dela un singular mai vechi mînu și de altminteri cînd am studiat limba descîntecelor, aminteam că mînu s'a păstrat în descîntece.

Deci poate să pară surprinzător că aceste substantive s'au menținut mult timp cu terminațiunea -u, și mai surprinzătoare pot să pară noru și soru.

Despre mînu, cel din urmă, am putea zice că fiind denumirea unei părți a corpului, s'a putut foarte bine să nu impresioneze atît în ce-

ea ce privește terminațiunea. Si atunci se pune această întrebare: cum ne-am explica persistența așa de frapantă a acestor substantive cu terminațiunea corespunzând direct celei latine? Ca să înțelegem—și voi reveni asupra observațiilor pe care le fac—cred că trebuie să ne referim la un principiu al transformărilor lingvistice, anume: frecvența de întrebuințare a unei forme poate de multe ori favorisa păstrarea unei particularități cu caracter arhaic și anume, referindu-ne la soru, noru putem admite că asemenea cuvinte foarte des întrebuințate, puteau să-și menție terminațiunea în -u, pentru că se părea ceva bine consacrat prin tradiție. Tot așa minu--în alt sens însă--totuși un cuvânt foarte des întrebuințat. ^

Trecînd la alte forme, vom avea prilejul să ne raportăm tot la principiul acesta, însă în alt sens. Așa în vechea romînească--tot așa de des cum am amintit formele tătine, frătine--a-

ven genitivul-dativul dela mamă sau mumă, mumîniei și deasemenea pluralul mumîniile. Astăzi acest plural e extrem de rar. Deci, e o flexiune absolut identică cu aceea pe care am constatat-o pentru substantivele masculine.

Alături de mumîniei, avem în mai multe texte—și în cele rotacisate se presintă cu -r-firește—îmîniei sau, rotacisat, îmîriei. Am insistat asupra acestei forme cînd ne-am ocupat de fonetism, anul trecut, și nu voi mai reveni asupra celor spuse atunci. S'a crezut și se mai crede că ar fi un cuvînt din limba copiilor, care ar avea o evoluție foarte întinsă, pentru că în multe limbi orientale găsim tema ama și chiar în cele indo-europene, însă sigur că nu e nevoie să recurgem la alte explicațiuni pentru forma îmîniei. Se poate explica bine în interiorul limbii noastre ca o abreviațiune a mumîniei.

Si insistînd asupra aspectului celei de a doua forme, avem prilejul să întărim ceea ce am

spus anul trecut, ca o confirmare a explicațiunei dată: adică în îmîniei nu e, de fapt, decît mîniei cu î prepus întocmai ca și îmi din îț mi. Această abreviațiune se explică tot în puterea principiului frecvenței unor cuvinte — adică sînt forme care prin faptul că sînt des întrebuintate, sînt expuse alterărilor, și alterările acestea pot merge pînă la reducerea silabelor lor.

Același lucru s'a întîmplat cu dumneata, care fiind iarăși frecvent s'a redus la mneata și mata.

Atunci s'ar părea că între constatarea dinainte și cea din urmă, adică frecvența întrebuintărei e un factor de păstrare a aspectelor unei forme și pe de altă parte un factor de alterare al lor, s'ar părea că e o contradicție. Contrazicere nu poate să fie, pentru că întrebuintărea deasă a unor cuvinte poate să aibă repercusiuni deosebite. Se poate întîmpla ca

anumite cuvinte fiind des întrebuințate să fie și repede pronunțate și astfel să se reducă. Deci, în felul acesta cred că am putea înțelege ceea ce constatăm pentru formele amintite înainte soru etc. și pentru cel din urmă.

Tot cu privire la substantivele feminine, de amintit că în secolul al XVI-lea întâlnim forma văduo corespunzătoare lui văduvă—cunoscută de altminteri dela fonetism—și apoi forma zi(u)o pentru zi. Era, prin urmare, o categorie aparte de feminine terminate în -o. La genitiv și dativ, aceste forme erau într'o privință iarăși deosebite de cele de astăzi, pentru că într'adevăr văduo avea genitivul yăduoei, nu yăduveii, prin urmare și ziocii pentru zi, însă mai rar, pentru că în secolul al XVI-lea apare forma refăcută, adică zilei.

Trebue să mai amintim în sfârșit că la plural văduo rămânea invariabil. Genitivul-dativul la plural în vechea românească e yăduoilor, nu

văduvelor.

XO categorie care e destul de bine reprezentată, ori pentru substantivele comune, ori pentru numele proprii, în secolul al XVI-lea e a formelor terminate în -că și la acestea se adaugă și masculine ca vlădică, pe care le-am lăsat să le studiem împreună cu formele feminine. Intr'adevăr, în secolul al XVI-lea terminațiunea de genitiv-dativ a acestor substantive era în -ăi și -ăei; de exemplu, Ancăei sau vlădicăei, casuri asupra cărora trebuie să ne oprim un moment. De altfel, limba de astăzi e încă conservativă în acest sens, pentru că se zice vlădichii de mulți. Deosebirea e că -ăi vechi a fost înlocuit în limba curentă prin -ii sau -ei. Astfel avem Anichei, dela Anica, și Anchii.

Pe de altă parte, însă timidă încă, se remarcă tendința de uniformizare a genitiv-dativului cu pluralul. Se aude și vlădicii: am impresia că în unele părți se întrebuițează această formă,

totuși, mai mult se zice vlădicii, decît vlădicii. Indiferent dacă o formă e mai deasă decît cealaltă; ceea ce ne interesează pe noi e că terminațiunea mai veche s'a păstrat destul de bine și atunci ne întrebăm: de ce aici nu s'a produs analogisarea în sensul formei de plural, adică chiar în secolul al XVI-lea să se fi zis vlădicii mai mult decît vlădicii, pentru că pluralul n'a putut să fie decît vlădici?

Aici particularitatea se complică în sensul că unele nume proprii au influențat flexiunea celor câteva substantive care prezentau un -că în terminațiune, și anume, deoarece la numele proprii se zicea Anicăi, Stoicăi—astăzi se zice mai mult lui Stoica— a fost natural ca aceasta să fixeze și aspectul substantivelor comune. Numele proprii nu aveau plural obișnuit. Și atunci era natural ca păstrîndu-se flexiunea Stoicăi - Stoichii, Anicăi etc., să se păstreze și pentru substantivele feminine aceeași

terminațiune mai mult timp, adică să se continue pînă astăzi să se zică vlădichii și mai puțin vlădicii.

Trecînd la terminațiunea de genitiv-dativ, indiferent de casurile speciale pe care le-am urmărit, anume terminațiunea în -ei sau -ii, în privința aceasta limba din secolul al XVI-lea are un aspect destul de variat și anume: întîi presintă aspectul mai vechi -eei: caseei rezultat din forma nearticulată case+ei.

Unele texte sînt destul de consecvente în această privință. De exemplu: Codicele Voronețian, Psaltirea Voronețiană, Textele Mănăcene, ne dau exemple obișnuite de genitiv-dativ terminat astfel.

Cea mai mare parte însă din texte ne arată forma evoluată, contrasă, adică -ei.

Trecînd la categoria cealaltă de substantive care avea genitivul în -iei, terminațiunea a-

ceasta e și ea bine reprezentată în cazul lui biserici - bisericii. Foarte multe texte ne arată însă, reducerea lui -iei la -ii: bisericii,

Să punem în legătură limba de astăzi cu limba de atunci: întrucât cea din trecut era consecventă în întrebuințarea acestui genitiv-dativ ?. Să nu-i atribuim însă, o consecvență absolută, pentru că într'adevăr și atunci terminațiunile acestea erau confundate: găsim scris maicei, prin urmare cu -ei, alături de maicii și tot așa bisericeii, în loc de bisericii, ceea ce arată, prin urmare, că în secolul al XVI-lea nu se distingea terminațiunea unei categorii de cealaltă. Intervine atunci întrebarea: întrucât e justificată ortografierea cu -ei sau -ii, ținându-se samă de regula că la substantivele care fac pluralul în -i terminațiunea articulată de genitiv-dativ trebuie să fie în -ii, iar la cele care au pluralul nearticulat în -e, terminațiunea genitiv-dativului trebuie să fie -ei ? E regula ortografică emisă de Acade-

mie în 1904, considerată de ea ca infailibilă, însă practica a arătat că e greu de respectat, pentru că nu totdeauna un substantiv apare numai cu o formă de plural. Știți că sînt unele care nici astăzi nu sînt fixate și sînt foarte curente ca școalei - școlii, boalei - bolii. Deci acei care zic boli înțeleg să-l ortografieze bolii, pe cînd acei care zic boale, îl ortografiează boalei. Deci odată ce există asemenea substantive, e greu să se observe această regulă și de aceea în 1904 m'am opus. -

Acum--am amintit--că se discută fixarea ortografiei la Academie și am impresia că se va înlătura ceea ce a fost în 1904, pentru că am căutat să arăt că n'are rațiune să se țină sama de asemenea distincție care nu se poate face pentru anumite substantive și apoi problema se complică. Anume, am auzit partizani, convinși ai părerei că substantive cum sînt vie, Academie să fie scrise cu trei de i --iii--la genitiv-dativ. Dacă forma

nearticulată e cu doi i: două Academii—de fapt nu e decît una—să se zică Academii, la genitiv, cum, de fapt se și pronunță. Inșă ortografierea în felul acesta a părut izbitoare și n'a fost adaptată pentru categoria aceasta de cuvinte nici în 1904.

Eu cred că ortografia cea mai indicată e aceea cu -ei pentru toată seria substantivelor feminine și cred că într'adevăr viitoarea ortografie va avea acest cîștig de a recunoaște utilitatea uniformisărei genitivelor și se va scrie peste tot bisericei, legii, casei, etc.

Ar fi de amintit tot pentru genitiv - dativ vechi, casul formei fațeei; e atestată de cîteva ori și merită să fie relevată, pentru că nu putem presupune că ar fi o greșală. Fenomenul l-am putea explica în felul următor: în unele părți sub influența nominativului s'a putut zice fațeei în loc de feței.

Rămîne să amintim, terminînd categoria aces-

tor substantive, că în secolul al XVI-lea foarte des apare pluralul în -e, la substantive întrebuințate astăzi cu pluralul în -i: dobinde în loc de dobinzi, rane—cu toate că acesta nu e necunoscut nici astăzi—în loc de răni, săgete în loc de săgeti și trebuie să adăugăm deasemenea că substantivele de origine slavă, derivate cu sufixe, formau de obicei pluralul în -e, nu în -i: prin urmare, tocmele, etc. în loc de tocmeli, forma de astăzi. Invers, găsim terminațiunea în -i unde astăzi apare cea în -e: fieri, astăzi fiare, cu toate că se zice și fieri în unele părți.

Cu privire la pluralul lui piatră, textele din secolul al XVI-lea ne dau mai curentă terminațiunea în -i: pietri. Astăzi tendința e tot în acest sens, cu toate că am impresia că pietre e foarte des întrebuințat.

În legătură cu originea terminațiunii în -i la feminin, e incontestabil că nu putem să credem într'o influență streină, în special slavă.

Aceste substantive au avut la origine terminați-
 unea în -e corespunzătoare terminațiunei din la-
 tină și cu vremea au trecut foarte multe din e-
 le la terminațiunea în -i.

III
—

T. G. G.

În legătură cu pluralul în -i al formelor feminine, avem de amintit un substantiv, care astăzi variază în ceea ce privește terminațiunea. Paști, în secolul al XVI-lea apare numai terminat în -i și în plus, de genul feminin, prin urmare Paștile.

Astăzi se știe că se întrebuințează și sub forma Paște și sub forma Paști; Paștele a devenit masculin sub influența lui Crăciun. În ceea ce privește extensiunea, de sigur că în limba poporului, forma veche se păstrează pînă astăzi mai bine și Paștele e relativ localizat

cu toate că tinde să se fixeze în limba literară.

Forme care presintă mai multă diferență față de cele de astăzi, sînt femininele care la singular au finala -ră, de exemplu: comoară, plural comoarăle, cioară - cioarăle, deci nu comorile, ciorile, ca astăzi. Aceste forme sînt atestate într'adevăr, cu această terminațiune și aceasta se datorește influenței neutrelor în -ă. Vom vedea că o anumită categorie de neutre din vechea romînească și dialectal astăzi se presintă la plural cu această terminațiune. Adaug însă că erau unele substantive care aveau terminațiunea -ră la singular și nu apăreau în secolul al XVI-lea cum spuneam: de exemplu, moară apare cu forma de astăzi morile, nu moarăle.

Foarte frapantă e o particularitate din secolul al XVI-lea, anume un șir întreg de feminine care la plural presintă pe a păstrat, cu toate că terminațiunea e -i. Prin urmare, fenomenul

de metafonie nu se îndeplinise la aceste forme. De aceea găsim, de exemplu, dumbravi în loc de dumbrăvi.

Trecînd la declinația formelor în e, în primul rînd avem de amintit ceea ce de altminteri e în acord cu limba de astăzi și e propriu formelor care aveau terminațiunea vocalică după un ș, j, adică cum sînt ușe, cîrje, coaje etc. Înaintea de toate, impresia pe care o avem urmărind aceste forme în limba din secolul al XVI-lea, e următoarea: predomină întrebuințarea lor cu terminațiunea -e, deci ușe; exemple de ușă, coajă sînt mai rare și aceasta e o indioație care își are valoarea ei, pentru că într'adevăr trebuie să presupunem că în secolul al XVI-lea se păstra în această privință fonetismul mai vechi. În același timp avem și o particularitate de morfologie, pentru că odată ce ă după ș, j a trecut la e, substantivele de categoria aceasta au suferit schimbări morfologice, au fost asimilate cu

acelea de declinația a treia.

Deci, putem admite că în secolul al XVI-lea, dacă apare această categorie cu g la sfârșit, aceasta e aceea care represintă bine fonetismul vechi, pe cînd dacă întîlnim formele cu ă, avem ori o pronunțare locală a regiunilor în care g a trecut la ă după g, j, ț, ori avem tendința de analogisare, adică trecerea lor din nou la declinația întîi.

Trecînd la formele de genitiv, în general, trebuie să amintim aici că limba din secolul al XVI-lea e relativ consecventă față de constatările pe care le-am făcut la substantivele de declinația întîia. Adică, de exemplu, corespunzătorul lui lege apare de obicei legiei pentru că pluralul e legi, dar nu totdeauna terminațiunea e prezentată astfel, pentru că găsim casuri și de legeei sau unele texte care presintă forma evoluată, adică legei.

Dacă ne raportăm la altă categorie, anume sub-

stantivele care au terminațiunea în -ie cum e de exemplu, mînie, în secolul al XVI-lea se arată tendința pe care o relevam rîndul trecut, adică de păstrare a terminațiunei -iei și se scria de cele mai dese ori mîniei. Totuși, avem și cazuri unde se scrie cu -ii, de exemplu, domnii în loc de domniei.

Alături de aceste substantive sînt vre-o cîteva care trebuie să ne oprească ceva mai mult pentru că presintă complicațiuni. Anume, astăzi se zice arie, funie, salcie. În limba veche se zicea are, fune, salce. Aceste forme reproduc foarte bine latinele AREAM, FUNEM, SALCEM. Se pune întrebarea: cum au putut să rezulte formele cu -ie arie, funie ?

Acum trei ani, cînd ne-am ocupat de morfologia secolului al XVI-lea, am arătat că ne găsim în fața unui fenomen foarte simplu în aparență, însă, fără o explicație care să-i convină și sugeram atunci ipoteza pe care o repet cu aceeași

rezervă: spuneam anume, că poate ar fi să plecăm
 dela cuvîntul dintîi are. Punctul de plecare ar
 fi forma de plural din latina vulgară AREAE. For-
 ma AREAE, cu doi e, nu putea să dea în romînește
 decît aree și putem admite că dela un moment dat
 cînd s'a manifestat tendința de schimbare la plu-
 ral a multor feminine, adică tendința spre i, a-
 tunci aree a putut să devină arei și s'a putut
 zice: două arei. Odată ce s'ar fi ajuns aici, e a
 putut să fie asimilat de i următor și arei să
 devină arii, așa încît într'o epocă mai veche pe
 care n'o putem urmări direct în documente, ar fi
 fost: o are - două arii. Ceva absolut satisfăcă-
 tor din punct de vedere fonetico-morfologic nu
 e și ca să completez, ar rezulta atunci că după
 pluralul arii s'a refăcut singularul arie.

Dar nu e așa de simplu, pentru că ar trebui
 să admitem atunci că dela are - arie s'au refă-
 cut și celelalte substantive: fune - funie, sal-
ce - salcie. Imediat ne punem întrebarea: dacă

într'adevăr, are ar fi influențat, pe fune, de ce n'ar fi influențat mai curînd o serie întregă cum sînt derivatele cu sufixul -are sau chiar cu -oare ? De ce, de exemplu, cărare n'ar fi devenit cărarie ? Apoi formele terminate în -oare puteau să urmeze același drum, răcoare putea să devină răcoarie. Nimic de felul acesta nu e atestat în graiul de astăzi. Pe urmă problema se complică altfel: dacă ne gîndim la două forme de origine slavă prăpastie și năpaste foarte apropiate, observăm că cea dintîi a fost atrasă spre categoria substantivelor cu terminațiunea -ie - prăpastie - prăpăstii, pe cînd celaltă năpaste a rămas aici și nu se zice nicăieri năpastie - năpăstii.

Vedeți prin urmare, că problema e destul de complicată și dacă ne ispitește la început o explicație ca aceea pe care am dat-o, totuși la un control riguros fonetic nu putem fi absolut convinși că aici ar sta firul adevăratei expli-

cațiuni.

✓ Ajungînd la formele de plural care vin să se alătore la cele de declinația întâi, cu tema în a neschimbată, găsim o serie întreagă prezentînd această particularitate; astfel întîlnim: carti, parti în loc de cărți, părți și cu aceasta atingem iarăși un capitol de morfologie și fonetică în același timp, care nu e deplin clar; totuși, mi se pare că e susceptibil de o explicație. Dl Tiktin spunea că trebuie să plecăm de la forme cu dublu fonetism ca: pradă, prăzi, sară, sări pentru ca după analogia cu acestea să fi fost refăcute toate substantivele care prezentau un a în temă și de aici, prin urmare, țară - țări, mare - mări etc. Imediat însă ne întrebăm: cum se face că în aromînă găsim procesul trecerei lui a la ă la plural chiar în formele inexistente în dacoromînă, pentru că în aromînă se zice vățî în loc de vaci. Prin urmare, acolo avem procesul acesta de metafonizare

duș mult mai departe și în plus în aromîna pluralul dela seară e seri, nu sări.

Dl Pușcariu a crezut că avem de a face cu ceva fonetic special, adică transformarea lui a înaintea unui r: carare - cărări în care a a trecut la ă, ca și în mare - mări, însă și aici mai evidentă apare obiecțiunea: de ce totuși, sînt cuvinte care nu presintă pe a trecut la ă dinaintea lui r? Sînt substantive, adjective sau pronume care nu presintă acest fenomen: par, pari; amar, amari; tare, tari; care, cari. Deci, e imposibil să admitem influența lui r asupra lui a și în plus amintim că a a trecut la ă și înaintea altor consoane: baltă, bălți etc. Ceva sigur se poate susține: anume, că au fost cîteva cuvinte care au dat impulsie spre acest fonetism, la care n'au participat toate în dacoromîna, astfel fragă are pluralul fragi, yacă, yaci. Fenomenul acesta s'a transmis asupra altor forme, dar nu s'a generalizat și

dacă astfel trebuie privită această transformare, totuși unde ar fi de căutat punctul de pornire ?

X Intr'o constatare care nu poate să fie întâmplătoare: numai la feminine găsim această trecere a lui a la ă. Cal a rămas cai la plural nu căi, bărbat - bărbați, nu bărbăți. Apoi iarăși o constatare care poate să fie luată în seamă: la adjective nu găsim urme de această schimbare: tare, mare n'au devenit tări, mări nici la feminin.

Deci, numai substantivele feminine au evoluat în acest sens și atunci sîntem duși spre presupunerea că din categoria femininelor a trebuit să pornească această schimbare a lui a în ă la plural și cred că trebuie să plecăm anume dela pluralul lui țară. În vechea romînească țară apare, la plural, foarte des—ceea ce induce în eroare pe mulți care nu sînt familiarizați cu filologia—nu cu i, ci cu î: țărî, țărîle. S'a

pronunțat țări nu țeri, pentru că e a trecut la ă sub influența lui ț după ce i final a devenit î în contact cu rr. Odată ce țară - țări s'a fixat mai târziu cu pluralul țări—prin analogie—s'a putut ca să se fi conformat și alte substantive în sensul acestui fonetism. Se poate ca cel dintâi cuvânt care ar fi fost atras de țară - țări, să fi fost mare - mări. Să ne gândim la expresia curentă: "peste nouă țări și nouă mări".

Rămîne să adaug o observație cu privire la interpretarea pe care a dat-o Dl Puscariu formelor fie de declinația întîi, fie de a treia. Dl Puscariu a susținut că, de fapt, nu erau pronunțate astfel; cei care au scris cu a au fost înțențiați de formele de singular, însă exemplele sînt extrem de numeroase și îmi vine greu să dăd că de atîtea ori din neglijența traducătorilor sau a copiştilor s'ar fi scris după singu-

lar, dumbravi.

Deci, fenomenul nu s'a generalizat în daco-română și cu atât mai mult putem presupune aceasta pentru limba secolului al XVI. - lea, cu toate că vedem și astăzi tendința de introduce-re a lui ă la plural în alte forme, chiar în neologisme: fabrică - făbriți. Cineva, cred, că nu poate nici în pronunțare și cu atât mai puțin în scris să se oprească la forma aceasta făbriți, care îmi pare un semn de incultură, un semn de concesie prea exagerată pronunțărilor care sînt antipatice, pentru că nu totdeauna neologismele au ce e propriu formelor mai vechi din limba noastră.

În legătură cu aceste forme, trebuie să amintesc că în secolul al XVI-lea nu găsim niciodată scris păsări, cum întîlnim astăzi. Forma literară e pasări care cred că are șanse să se fixeze în sensul acesta.

11 XII.1931.

IV

Vom trece astăzi la particularitățile pe care le prezintă substantivele neutre și în primul rând sînt de relevat două forme care în secolul al XVI-lea sînt mai în acord cu echivalentele lor latine: imbrăcămînt, încălțămînt; astăzi avem, cum se știe, imbrăcăminte și încălțăminte, care, de fapt, sînt plurale trecute cu timpul la singular și feminisate.

Dacă ne referim la o altă formă analogă, constatăm că evoluția nu mersese în același sens; e cazul lui veșmînt sau vestmînt, care în secolul al

XVI-lea apare, firește, la plural, sub forma vestiminte. Ne întrebăm deci, mai ales că era un cuvânt direct asociat în înțeles de celelalte două: de ce nu s'a ajuns la veșminte la singular după încălțăminte ? Ar fi fost ceva absolut normal. Probabil că ceea ce a împiedecat dezvoltarea paralelă a lui veșmînt, a fost faptul că dela un timp cuvîntul a rămas izolat, în orice caz mai puțin întrebuințat.

O categorie care e bine reprezentată în secolul al XVI-lea, e a neutrelor în -ure corespunzător lui -uri de astăzi: veacure etc. Sînt extrem de numeroase cazurile în care neutrele se prezintă astfel la plural și întrebarea e: cum s'a putut ajunge dela această terminațiune la aceea care s'a fixat astăzi ? Acest fonetism e datorit analogiei, pentru că -ă este împrumutat dela pluralul femininilor. De ce toată seria aceasta de substantive cu pluralul în -ure, dela o vreme a fost schimbată în sensul că -i a

a luat locul lui -e ? Cred că fenomenul e datorit unui fapt de fonetică. Amintesc însă că în secolul al XVI-lea sînt relativ des atestate și formele actuale; chiar în aceleași texte găsim scrise cînd veacure, cînd veacuri. Dacă e să ne gîndim la un factor fonetic, acesta cred că nu poate să fie găsit decît în ceva analog, anume; un e în penultimă, cînd cuvîntul era proparoxiton, tînde să treacă la i, cum e, de exemplu, gînerile, trecut la gînerile, țărurile devin țărurile.

† Cred că putem aplica explicația aceasta la neutrele vechi în -ure și să presupunem că înțîi în formele articulate s'a produs procesul lui e - i: deci, veacurele a devenit veacurile și a fost natural să se refacă în sensul acesta și formele nearticulate și să se zică veacuri.

Referindu-ne tot la pluralele neutre în -ure, e de relevat cazul lui folog, de exemplu, sau rod, care în limba veche apar cu terminații-

unea aceasta: folosure, rodure. Și astăzi nu e absolut necunoscut folosuri, însă roduri a fost înlocuit prin roade.

Constatăm și aici o tendință care e semnificativă. Raportându-ne spre trecut, neutrele în -u-re erau mai dese decât astăzi. S'a accentuat la un moment dat tendința spre neutrele în -e. E cazul tocmai pentru folos și rod: foloase, roade. Dacă cineva ar zice astăzi folosurile ar fi forțat și am impresia că acum vre-o douăzeci, treizeci de ani se auzea mai des folosuri decât foloase.

Deci, constatăm într'adevăr, predilecțiunea mai accentuată pentru neutrele în -g și aceasta merge și pentru seria neologismelor. De exemplu, grupuri, pluralul lui grup, astăzi apare învochit pe lângă grupe - grupele.

Se întâmplă însă și invers, dar mai înainte să mai amintesc un cuvânt care e semnificativ într'o privință, anume cuvântul mijloc, cu sen-

sul de "parte a corpului", care în secolul al XVI-lea apare astfel: mijloace. De data aceasta s'a produs un fenomen de diferențiere morfologică a pluralului cu diferențiere semantică. Mijloc cu sensul originar, adică "partea de mijloc a unui lucru", are pluralul în -uri: mijlocuri. Când s'a abstractizat sensul, s'a recurs la pluralul în -e: mijloace.

Să trecem acum la casurile când, invers, în secolul al XVI-lea apar neutrele în -e față de cele de astăzi în -uri. Astfel avem adevere în loc de adevăruri, apuse pentru apusuri, arce pentru arcuri, temeie în loc de temeiuri. Temeie se mai aude, n'a dispărut de tot, însă tendința e pentru forma în -uri.

Rămâne să amintim, în sfârșit, cazul neutrelor care presintă la plural un -ă, anume, cară, fiară. Acestea au o explicație foarte ușor de dat: plecând dela latinele CARRA, FERRA, acestea ca neutre plurale au trebuit să fie asimilate

cu femininile. După cum TEMPORA a devenit timpu-
re, e de admis că și CARRA > care; deci pluralul
 neutru a fost asimilat cu cel feminin în -e. O-
 dată ce s'a ajuns la formele terminate în -e, du-
 blu r a influențat pe e schimbându-l în -ă, re-
 sultînd cară, fiară, și astăzi destul de atestate
 în popor; chiar poeții în penurie de rimă, gă-
 sesc expeditiv să întrebuițeze cară sau fiară.

x CH
 Dela o vreme însă, aceste forme de origine
 latină au influențat flexiunea cîtorva substan-
 tive de proveniență streină: hotar, pridvor, iz-
vor, care în secolul al XVI-lea apar de obicei
 terminate în -ă: hotarăle, izvoarăle etc.

Aici, firește că avem de a face cu un simplu
 mimetism morfologic, fiindcă r simplu nu putea
 să influențeze pe e și să-l determine să treacă
 la ă.

Ajungem la declinația numelor proprii. Dealt-
 minteri asupra acestora vom avea ocazie să reve-
 nim cînd ne vom ocupa de articol. Masculinele în

-a presintă particularitatea ca în secolul al XVI-lea să fie declinate ca și cele feminine. Așa Manei genitiv-dativ dela Manea; și astăzi în popor se mai aude Manii, Oprii dela Oprea, Stoichi dela Stoica pe care l-am mai pomenit.

Dela o vreme însă s'a manifestat tendința de a distinge aceste nume proprii masculine de cele feminine și atunci, natural, s'a zis lui Oprea, lui Manea, lui Stoica, însă în secolul al XVI-lea, forme ca lui Manea, lui Oprea apar extrem de rar.

Ajungînd la studiul adjectivelor, în primul rînd ca terminațiune, ar fi de amintit cazul nu tocmai clar al lui pustiu. În textele vechi, nu numai în secolul al XVI-lea, dar și mai tîrziu întîlnim loc pustii, în loc de pustiu și mărturisesc că nu văd tocmai bine rațiunea acestei terminațiuni speciale. Dacă plecăm dela forma slavă pustyni, să presupunem că aceasta ar fi fost redată prin pustini și acesta prin căderea

lui -n- să fi dat pustii ? Totuși ne-am aștepta ca devreme să fi primit pe -y,adică să fi fost analogizat cu viu. Când găsim în texte pustii, nu e o eroare, ci ne găsim în fața unui caz special de terminațiune a acestui adjectiv și incontestabil că particularitatea trebuie să fi fost locală. În orice caz, în limba de astăzi n'a lăsat nici o urmă și nu cred să se pronunțe pustii în loc de pusti.

Cazul terminațiunii adjectivului roșu e complicat, referindu-ne și la limba de astăzi. Plecând dela latină, cuvântul e clar într'o privință: ROSEUS a trebuit să dea roș cum se mai aude în Moldova; ROSEA a trebuit să dea roașe, însă o nu s'a diftongat în -oa, pentru că devreme trebuie să presupunem că forma feminină a fost uniformisată cu cea masculină, în ceea ce privește vocala tematică. În secolul al XVI-lea apare terminațiunea -iu, roșiu și roșie. Cred că fenomenul nu trebuie pus alături de cele de ca-

re ne-am ocupat în altrînd,adică ar fi casul
 lui funie,arie etc.,care au o explicație în mor-
 fologia substantivelor.Referindu-ne la acest
 adjectiv ne întrebăm: de unde să fi pornit
 schimbarea de terminațiune ? Singura apropiere
 pe care am putea-o face,ar fi cu un cuvînt cum
 e luciu,dar nici luciu nu e destul de clar.

Trecînd la adjectivele care în secolul al
 XVI-lea prezentau diferențe remarcabile de ce-
 ea ce avem în limba de astăzi,amintim adjecti-
 vul gol,care apare la plural sub forma goli,nu
goi.Deci,observăm în acest slavism tendința de
 a fi asimilat cu substantivele latine care la
 singular aveau l și la plural i: cal,cai etc.
 Si ne întrebăm: de ce nu s'a produs mai din vre-
 me analogia aceasta gol,goi ?

Fenomenul se vede că indică oarecare resis-
 tență din partea formelor streine.Oricum,astăzi
 nu cred să se pronunțe pe undeva goli.

Dar pe de altă parte,referindu-ne la neolo-

gisme, constatăm și aici o tendință care poate ajunge la forme incorecte, cum e colonei: nu cred că pronunță bine pluralul lui colonel aceea care zice colonei și tare mă tem că forma aceasta de plural va ajunge să fie adoptată, pentru că e cea mai răspândită în vorbire și în scris, cu toate că aceasta mi se pare absolut neliterară, pentru că arată o lipsă de distincție gramaticală și o inconsecvență, pentru că dacă colonel are pluralul colonei, general trebuie să aibă pluralul generai.

Un alt adjectiv care presintă ceva deosebit în secolul al XVI-lea, e mare și am putea adăuga și tare, care apar invariabile în secolul al XVI-lea. De exemplu, găsim plîngeri mare, izvoare mare, la plural. Cîtva timp am ezitat să dau oarecare valoare acestor forme răzlețe din secolul al XVI-lea, pe care le-aș putea concentra, mi se pare, la vre-o zece cazuri.

Trecînd în secolul al XVII-lea și al XVIII-

lea, găsim și în alte texte, la Dosoftei, mai multe exemple de mare invariabil la plural. Deci, nu poate să fie o simplă eroare și atunci trebuie să admitem că aceste adjective, mare, tare, n'au urmat în totul flexiunea de plural, și câteva vreme au rămas invariabile și ne surprinde întrucâtva acest lucru. Totuși, ar fi o explicație: dacă la substantivele masculine terminate în -e constatăm pluralul în -i, la adjective, păstrarea lui e la plural ar fi de interpretat în sensul că adjectivele nefiind în general independente, ci alăturate pe lângă unele substantive, atunci ideea de plural nu are nevoie să fie atât de evidențiată ca la substantive.

De ex: sameni mare; aici se vede că era la plural și mare. Cu vremea însă, e a fost înlocuit cu i la plural.

18 XII, 1931.

V

Rămîne să mai adăugăm cîteva observațiuni la categoria adjectivelor și în primul rînd, de relevat că în vechea romînească pluralul feminin al adjectivului nou, apare totdeauna cu fonetismul corespunzător celui latin noua, astăzi nouă. Niciodată în secolul al XVI-lea nu e atestat, prin urmare, noi la feminin. Și aici se pune chestiunea felului de pronunțare și scriere de astăzi. Cei mai mulți au adoptat forma noi și pentru feminin ca și pentru masculin; tendința se pare că merge într'acolo și ver-

bind despre rațiunea acestei forme la pluralul feminin, am putea găsi o justificare în tendința de a trece femininele mai vechi în -e -- în cazul de față -ă -- spre -i.

Am impresia că nouă--cu toate că eu urmez să o întrebuițez--e amenințat să fie înlocuit de noi. Cînd m'am hotărît între cele două forme și am preferat pe nouă, mi-am pus întrebarea dacă nu e ceva desarmonios cînd adjectivul precede substantivul. Intr'adevăr, cînd zicem nouăle reforme, nouăle case, e ceva mai greu, pe cînd noile reforme are avantajul să nu pară prea depărtat intrucîtva de ceea ce e tendința de pronunțare în acest cas și atunci firește că ne putem aștepta ca noi și din cauza aceasta să ia locul lui nouă. Inșă adaug: acei care scriu noi cu y greșesc fără să-și dea sama. Cînd se scrie cărți noi, n'are nici o rațiune să fie păstrat y. Tot așa la masculin, cu atît mai mult nu se poate pune acest y; odată ce s'a adoptat o formă i-

dentică pentru masculin și feminin, nu mai poate fi îndoială că prezența lui y n'are nici o rațiune.

În vechea românească la adjectivele terminate în r apare terminațiunea -ă: de exemplu, amar are femininul plural amară: suferințe amară. Apare însă și -e, dar sînt rare aceste adjective. Avem în cazul acesta de a face cu o influență a substantivelor pe care le aminteam rîndul trecut—neutre sau feminine cum erau cară, pe urmă hotară etc.—și sub influența acestora s'a ajuns să se zică și pentru adjectivele feminine amară la plural.

Întrebarea e: asemenea forme sînt ele foarte vechi sau sînt simple analogisări de mai tîrziu? E greu de decis pentru că așa cum sînt atestate în secolul al XVI-lea, presintă divergențe: -e alături de -ă. Am impresia că, de fapt, ne găsim în fața unei analogisări locale, adică într'o regiune redusă, să zicem în trecut, alături

de mare a început să se zică amară și apoi chiar pentru asemenea regiune s'a revenit la terminațiunea -ă, caracteristică pluralelor feminine.

Trecînd la gradele de comparație, limba veche nu se deosebește mult de cea de astăzi, decît doar că e mai bogată în cîteva forme perifrastice. Apare, firește, superlativul format cu foarte ca și astăzi, însă apare format și cu mult, de exemplu, mult milostiv; de asemeni cu vîrtos. Mult nu ne poate surprinde pentru că se întîlnește cu formele echivalente din domeniul romanic, însă vîrtos are ceva mai special și trebuie să presupunem că atunci cînd vîrtos păstra încă sensul primitiv—ca și substantivul vîrtute cu sensul de "tărie fizică" și vîrtos cu sensul de "acela care avea această însușire—atunci vîrtos a fost întrebuițat alături de foarte și aceasta presupune că forma din urmă

și ea la rîndul ei, se înțelegea că are aceeași noțiune de tărie.

Dacă ne raportăm la o altă formație de superlativ, găsim ceva care se întâlnește și astăzi în dialectologie, adică întrebuințarea lui fără samă. Citez chiar un exemplu: fără samă ^{multi} cu sensul de "foarte mulți". Poporul zice și astăzi în unele părți tot astfel.

Ajungem la capitolul articolului care prezintă firește, particularități mai caracteristice și mai complicate decît adjectivele.

În primul rînd ne întrebăm dacă după atestările din secolul al XVI-lea putem ajunge la concluzia că -l la sfîrșitul cuvintelor dispăruse. Sînt într'adevăr, cîteva exemple care ne-ar da această indicație și mă mulțumesc să citez, de exemplu: Dumnezeu dreptăței mele sau: glasu lor, exemple din psaltiri. Aceste două exemple, pe lîngă care se mai grupează vre-o cîteva, nu trebuie confundate, pentru că în cazul

întîi Dumnezeu dereptăței mele, -l se găsea în alte condițiuni decît în exemplul al doilea; copiii cînd aveau să scrie de două ori o literă, se mulțumiau să o redea o singură dată. Prin urmare glasu lor a putut să fie scris cu un singur -l: fapt, prin urmare, de grafie. Pe de altă parte putem presupune că într'adevăr pronunțau în felul acesta aceia care scriau astfel și nu avem deci, o particularitate grafică, ci un fenomen fonetic.

Intorcîndu-ne la exemplu dintîi, am putea spune că -l a fost uitat, omis—greșeli de felul acesta sînt destule. Deci, din aceste două exemple nu am putea deduce că -l ca articol dispăruse în vechea romîneasă.

Dar avem, cred, o mărturie care poate să aibă mai multă valoare, și anume o însemnare—printre cele vre-o cîteva care ne-au rămas dela Mihai Viteazul. Trebuie să adăugăm că aceste însemnări sînt prețioase într'un sens, pentru că e greu

de presupus că atunci cînd Mihai Viteazul a scris cîteva cuvinte să fi comis vre-o eroare și acele forme care s'au păstrat, pot fi luate ca documente sigure în ceea ce privește pronunțarea. Si într'adevăr, Mihai Viteazul a scris hotaru Ardealului, fără -l; ar fi greu să presupunem prin urmare, că avînd să scrie aceste două cuvinte--dacă ar fi pronunțat constant cu -l--ar fi lăsat la o parte pe -l.

Prin urmare, ținînd samă de asemenea mărturie și de celelalte cazuri din textele religioase și documente, putem deduce că în secolul al XVI-lea, -l era pe cale să amuțească în formele articulate, fenomen natural, care numai încet, încet avea să se accentueze.

Poporul--afară de acei care sînt influențați de școală, armată etc.--pronunță fără -l; și noi în limba curentă lăsăm de multe ori acest articol.

Pentru ca acest fenomen să se îndeplinească

trebuie să fi intervenit o anumită condiție, și anume de fonetică sintactică. Cred că trebuie să plecăm dela construcții în care un substantiv masculin sau neutru era urmat de un cuvânt care începea cu l- și atunci l, — propriu zis articolul — a fost confundat, încorporat în l- al cuvântului următor. De exemplu, drumul lung a putut ușor să dea prin despărțire drumu lung. În chiar cazul citat: glasu lor, nu numai în grafie, dar și în pronunțare l, articolul, a putut să se confunde cu consoana identică a cuvântului următor. Prin urmare, cred că numai pornind dela asemenea legături sintactice ne putem da sama de procesul de dispariție a lui -l final.

Dacă ne raportăm la alte forme ale articolului, în special, al sau cel, limba din secolul al XVI-lea în această privință presintă relativ puține divergențe față de cea de astăzi. Apare și atunci flexiunea al, ai, ale, însă apare și simplu a, indiferent de genuri și de numere.

Se știe că graiul moldovenesc e caracterizat prin întrebuințarea lui a. Al, ai, ale caracterizează Muntenia și Ardealul.

Forma primitivă e a uniform, care pe urmă a fost amplificat, devenind al pentru masculin singular, ai^{plural} și pe urmă ale, pluralul feminin.

Dacă urmărim textele din secolul al XVI-lea, repartizarea lor din acest punct de vedere, coincide—mai mult sau mai puțin—cu starea dialectală de astăzi. Intr'adevăr, cele din nord presintă des pe a, a invariabil, prin urmare.

Dacă ne raportăm la textele lui Coresi, constatăm în acord cu limba de astăzi, des: al, ai, ale, însă chiar la Coresi și în regiunile unde astăzi apare forma variabilă caracteristică mai ales dialectului muntenesc, găsim pe a și avem atunci o dovadă că în secolul al XVI-lea teritoriul lui a invariabil era mai extins decât cel de astăzi, o constatare care ar merge de acord istoric acestei forme de articol, pentru

că dacă într'adevăr a e cel mai vechi, a trebuit oarecare timp să se introducă și ai, ai, ale.

În ceea ce privește pe cel ar fi doar atât de relevant: uneori e confundat cu pronumele sau adjectivul demonstrativ, adică omul acela bunu, în loc de cel bun; ceia dintîi—un exemplu din Palia dela Orăstie—în loc de cei dintîi.

Demn de relevant cu privire la articolul nehotărît, e forma feminină de genitiv-dativ singular, care apare constant: uniă nu unei. În ceea ce privește pluralul articolului nehotărît nește—chiar gramaticii nu sînt de acord în ceea ce privește funcțiunea acestui nește: la origine, firește că era o formațiune pronominală, însă unii contestă că ar fi articol nehotărît, că ar fi un fel de adjectiv nehotărît.

Prin faptul că la plural e întrebuințat ^{ca} echivalentul lui un sau o: un om - niște oameni, o casă - niște case, hotărît că nu putem să nu considerăm această formă ca articol nehotărît

plural. În secolul al XVI-lea, prezintă o flexiune care astăzi e redată întrucîtva altfel: a-nume genitivul și dativul e redat prin a. De exemplu, a nește bărbați, un pasaj din Praxiul lui Coresi.

Rămîne de urmărit articolul hotărît în ceea ce privește situațiunea lui înaintea sau în urma substantivului. Atingem una din problemele cele mai complicate din morfologia și sintaxa noastră. ✕

Intîi să amintim o divergență față de limba de astăzi: cu privire la numele proprii, secolul al XVI-lea prezintă deosebirea în sensul că de multe ori apar articulate. Prin urmare, găsim Rădul, dar mai ales numele proprii care derivă, de fapt, din nume curențe, nume comune: Lupul, Moldoveanul și atunci asemenea nume apar articulate la sfîrșit: Lupului, Moldoveanului, pe cînd astăzi avem lui Lupu, lui Moldoveanu.

Să înlăturăm pentru moment formele din ur-

mă și să ne raportăm numai la cea dintâi. Într'adevăr, cum se știe Radu e un nume de origine slavă ca și Vlad, însă cînd zicem astăzi Radu, nu putem interpreta această formă decît ca să redăm pe Radul, adică se ascunde o formă veche articulată. În vechea romînească nu aveam însă Vladul alături de Radul, de aceea nu s'a ajuns la Vladu; iarăși ceva care nu concordă cu ce ne așteptăm.

Ne întrebăm apoi: în forma Petru avem o ^{wrmă}

de păstrare a articolului ? Nu, pentru că nu găsim nicăeri atestat Petrul; se explică păstrarea lui -u- ca în cazul lui nostru.

Formele acestea — fiecare prezentînd aspecte deosebite — s'au întîlnit dela o vreme în sensul că au început să primească articolul postpus, ca în cazul Lupului, Moldoveanului etc.

Întrebarea e: articolul pre-pus să fi fost întîi preferat la formele din urmă, adică în loc de Lupului, lui Lupu; Moldoveanului, lui Moldoveanu sau mai curînd a fost forma aceasta: Radului,

lui Radu ?

Moldoveanul fiind nume comun, adjectiv, presintă mai multă rezistență în această întrebare cu articolul post-pus. Dacă limba veche, prin urmare, presintă post-punerea articolului în casuri care astăzi nu mai sînt curente, în schimb constatăm atunci și pre-punerea articolului, cînd astăzi e post-pus și, în special, la numele comune. Foarte des în secolul al XVI-lea e atestat lui împărat, lui crai, lui voivodă (a), în loc de împăratului etc.

Explicațiunea pe care trebuie să o dăm acestei categorii de cuvinte e următoarea: ele designează situația, o funcțiune și de multe ori întovărășeau un nume propriu și atunci putem admite că lui a fost păstrat în aceste cazuri și s'a zis lui împărat, lui crai etc. Pe de altă parte asemenea forme se întîlnesc cu altele tot de articol pre-pus în vechea romînească: cînd un substantiv era precedat de un adjectiv

Se putea

Vîntîlni cu seria pe care o aminteam acum. Sînt vre-o cîteva exemple de articol pre-pus: a lor săi bărbați, în Codicele Voronețian în loc de bărbaților săi; înaintea a lor mei frați în Pa-lia dela Orăștie, în loc de înaintea fraților mei. Apoi iarăși în Codicele Voronețian: a ei noastre credințe în loc de: "a credinței noastre".

Casurile acestea sînt semnificative pentru că ne arată că prepunerea articolului a fost pînă relativ tîrziu cînd substantivul era precedat de adjectiv, să zicăm un adjectiv demonstrativ: AD ILLAEI NOSTRAE CREDITIAE > a ei noastre credințe și atunci pre-punerea articolului într'o vreme la noi a fost un fenomen relativ curent.

O dovadă—ne referim numai la dacoromîină, în secolul al XVI-lea—că într'o epocă a trebuit să fie pre-pus articolul și la masculin și la feminin, e că afera în cuvinte, în substantive-

le feminine latine nu se poate explica decît în epoca în care a era articol; trebuie să se fi zis în dacoromînă arîndunea ;aferesa lui a s'a efectuat în cazul cînd admitem articolul pre-pus, a arîndunea.

Tot așa din latinul vulgar ERRATICIRE a trebuit să avem a arătăci, și prin aferesa lui a s'a ajuns la a rătăci.

Dacă ne raportăm fie la meglenită, fie la istroromînă, vedem că ele mai presintă casuri de pre-punerea articolului.

Dacoromîna și aromîna sînt mai evolute în ceea ce privește post-punerea articolului. În epoca de despărțire a dialectelor, erau relativ multe casuri de pre-punere a articolului.

Si atunci se pune problema originii acestui fenomen în limba noastră. Dl Sandfeld, ocupîndu-se de post-punerea articolului în limba noastră, în albanesă și în bulgară—pentru că acestea sînt cele trei limbi care sînt caracteristice prin a-

cest fenomen--ajunge la concluzia următoare: că
nu putem ignora influența subst^{țivului}~~antivului~~ traco-
iliric, că deci fenomenul identic din română și
albanesă ar avea rădăcini în elementul autohton.
Mai precis nu se exprimă Dl Sandfeld. Adică în
epoca extrem de veche, fenomenul iliric a trecut
în albanesă și de aici în română. Dar chestiunea
se complică pentru că nu coincid deloc cazurile
de post-punere a articolului în albanesă și în
română: în albanesă nu totdeauna e post-pus ar-
ticolul: e și proclitic uneori și ne întrebăm a-
tunci: de ce această diferență de situație a ar-
ticolului? Dacă era post-pus în ilirică, ne-am
aștepta să-l găsim totdeauna în albanesă astfel.
Pe de altă parte să admitem că din albanesă s'a
transmis în limba română? Dar cum spuneam, sînt
casuri divergente și foarte caracteristice în-
tre întrebuințarea articolului fie proclitic, fie
enclitic în română și albanesă. Dacă ar fi o con-
secvență dacă nu absolută, dar cît mai apropiată,

atunci ne-am putea gândi poate, la influența albanesei asupra românei.

Dr Bourciez, în Eléments de linguistique romane, e înclinat spre părerea că fenomenul s'ar putea explica prin latină, pentru că îl găsim și post-pus și pre-pus; ar fi ceva de luat în considerație în acest sens, în legătură cu o construcție caracteristică românei. În limba latină adjectivul era legat de substantiv prin ILLE, HOMMO ILLE BONIUS = omul cel bun. Odată ce această înșirare pleacă din latină, n'am putea pune preț pe această construcție caracteristică limbii române, adică adjectivul post-pus legat de substantiv prin pronumele devenit articol? Am văzut în unele cazuri, când preceda adjectivul—și ne întoarcem la exemplul dinainte AD ILLAEI NOSTRAE CREDITIAE—că s'a păstrat pînă în secolul al XVI-lea articolul pre-pus. Nu avem indicații așa de sigure, cum credea Hașdeu că pot să existe, că fenomenul ar pleca din influența substantivului ^{rotului}

traco-iliric sau din înrîurirea limbei albane-
se. La rigoare am putea admite că fenomenul în-
ceput în latină s'a întîlnit cu ceva care era
propriu și albanesei, moștenire ilirică.

Dacă ne raportăm la limba bulgară, ea, curios,
se arată mai consecventă în ceea ce privește
post-punerea articolului, pentru că în bulgară
nu există articol pre-pus. Si mai surprinzător
e că urmărind textele din vechea bulgară, medio-
bulgară, fenomenul în epoca veche nu apare mani-
fest. Numai în secolul al XVI-lea, XVII-lea apar
forme numerose, sigure cu articol post-pus și a-
ceasta ne arată prin urmare, că bulgara relativ
tîrziu a început să întrebuițeze articolul post-
pus și această influență a venit din romînă. Și
cum uneori se întîmplă ca ceea ce e adoptat în-
tr'un moment, devine mecanic generalizat, ne-am pu-
tea explica cum bulgara a ajuns să întrebuițeze
post-punerea articolului în toate cazurile, chiar
cînd în limba romînă de unde ar fi luat această
particularitate, fenomenul se presintă dispartat.

15 I, 1932.

VI

Dacă morfologia adjectivului a dat loc la puține observațiuni, aceea a numeraletor ne va oferi ocașia să relevăm mai multe particularități și unele destul de caracteristice.

În primul rând, referindu-ne la numeralul cardinal--și în legătură cu ceea ce cunoaștem dela cursul de fonetică--e de amintit că corespunzătoare lui doi, în vechea românească apare forma doao și atunci și pentru nouă apare roao.

În ceea ce privește declinarea numeralilor cardinale, e de relevat că limba secolului al

XVI-lea prezintă variațiuni de formă, care astăzi nu au tocmai echivalentele lor. Așa, de exemplu, pentru genitiv găsim construcții cu prepoziția a sau de. În Palia dela Orăștie de exemplu, se spune: a doao slujnice, cu înțelesul de genitiv; tot așa în Psaltirea Scheiană, genitivul e redat prin de: de doao vlate.

Și dativul apare cu prepoziția a: a doi, a trei, a patru sînt construcții normale în secolul al XVI-lea și, de fapt, avem aici de a face cu continuarea declinației vechi de dativ precedat de a, cum am văzut și la substantive.

Mai tîrziu aceeași prepoziție s'a continuat, însă funcțiunea de dativ a fost înlocuită cu la; cînd spunem: am dat la doi oameni, e construcția care a înlocuit pe cea veche am dat a doi oameni.

În ceea ce privește numeralele în -e, înainte de toate trebuie să amintim, că s'au declinat ca substantivele în secolul al XVI-lea. Astfel, de

exemplu, avem în Coresi, Cazania a II-a: sama mie-
ei de talanți. Astăzi am zice: unei mii de ta-
lanți, pentru că, de fapt, mie nu mai e întrebuin-
 țat curent cu forma de genitiv sau de dativ ca
 în secolul al XVI-lea.

Dealtminteri, mie în secolul al XVI-lea apa-
 re divergent față de întrebuințarea lui actua-
 lă; anume, la plural apare foarte des invariabil:
 se zicea nu numai o mie, dar și două mie, trei mi-
e etc., însă trebuie să relevăm că nu e deloc ne-
 cunoscută și forma actuală, adică cu flexiune, cu
 terminațiunea de plural. Cum se explică divergen-
 ța aceasta între limba veche și cea de astăzi ?
 Trebuie să admitem de sigur că pînă în secolul al
 XVI-lea se păstrase reflexul direct al latinului
 MILIA, care la plural nu putea să dea decît mie
 și atunci chiar dacă era precedat acest numeral
 de altul care arăta o pluralitate, prin faptul că
 el cuprinde la origine noțiunea de pluralitate,
 atunci s'a păstrat terminațiunea în -e pînă în

secolul al XVI-lea.

Ar fi de relevat că nu găsim atestată direct o formă de gențiv sau de dativ plural, însă putem presupune că nu putea să fie decît miilor și vedeți aici deosebirea între singular și plural: miilor e o formă curentă: miilor de oameni, însă la singular frecvența formei miei nu se poate atesta ca și pentru plural. În această privință mai e de amintit și seria de numerale care presintă în partea întâi, adjectivul tot. Așa găsim în secolul al XVI-lea tute trei, tute patru, adică toate trei, toate patru și mai mult: tute cinci, care ne explică foarte bine formele actuale tustrei, tuspatru și va trebui să insistăm puțin asupra legăturii acestei forme cu cele din limba veche. Trebuie să plecăm și dela forma masculină și cea feminină, adică toți trei, toți patru — toate trei, toate patru.

Urmărind fonetismul, ne-am fi așteptat mai curînd pentru feminin, pentru că toate pierdea

accentul și ajungea la tote patru, toate trei, pentru că se știe că oa când nu e sub accent, se reduce la o, însă nu avem atestată această formă.

Deci, trebuie să explicăm în felul următor pe tute trei, tute patru: masculinul toți trei fi-rește, că a ajuns să fie pronunțat tuți trei, pentru că o aton în frasă a putut să ajungă la slă-birea lui în u și atunci după forma masculină tuți trei, s'a refăcut și cea feminină tute trei, tute patru, în locul normalului toate trei, și deci în felul acesta ar trebui să explicăm fonetismul acesta cam surprinzător al formei feminine.

Rămîne de relevat o altă formă compusă de numeral, anume amîndoi; amîndoi în secolul al XVI-lea e în concurență cu îmbi, îmbe adică latinul AMBI, care e destul de des întrebuințat. Astăzi când se zice ambe, avem o reluare pe cale literară a latinului AMBI, însă în limba veche se păstrase încă bine echivalentul pentru forma din latină.

Surprinzător e că la Coresi găsim pe amîndoi cu o întrebuințare care nu-și găsește echivalent nici în limba veche, nici în cea de astăzi, anume amîndoisprezece.

Întrebarea e: a existat în limba veche o asemenea construcție care e surprinzătoare? Ar fi greu să admitem că s'a zis într'adevăr, de cineva, la noi, amîndoisprezece.

Să presupunem că e o combinație artificială a lui Coresi și a colaboratorilor lui? Intervine însă întrebarea: oare asocierea aceasta să fi venit așa direct, spontan, să nu fie o reminiscență de ceva care ne duce spre aromână pentru că se știe că în aromână alături de forma corespunzătoare dacoromînei amîndoi, se zice și amîntreilî, cum zicem noi tustrei și mai mult: amînpatru adică tuspatru. În felul acesta am găsi un echivalent în aromână pentru amîndoisprezece dela Coresi, dar acest echivalent nu ar trebui să-l considerăm ca explicînd

forma dela Coresi deadreptul, adică să presu-
punem într'adevăr, că și în dacoromână, s'ar fi
zis amîndoisprezece. Se pare că avem de a fa-
ce cu un compus artificial, paralel cu amîn-
trei, și mă întreb dacă Coresi sau aceia care
l-au ajutat la traducerea și tipărirea cărți-
lor vechi, n'a fost influențat de ceea ce pre-
sintă aromîna. Aceasta nu e deloc imposibil
pentru că s'au strecurat pe o cale sau alta
în limba traducătorilor, a copiștilor sau a
tipăritorilor de texte vechi, unele particula-
rități care într'adevăr, ne arată o vagă infil-
trație a aromînei.

Ar mai fi de amintit că în secolul al XVI-
lea, întunerec după slavicul tma, are o
dublă semnificație: "întunerec" și "10.000".
În secolul al XVI-lea se întrebuița foarte
des construcția întunerec de oameni, însă de
multe ori era întrebuițată numai pentru a
exprima un număr mare: "nenumărați oameni" =

"întunerec de oameni".

La numeralul ordinal în primul rînd e de amintit forma surprinzătoare întrucîtva și nu tocmai clară, uniformă ca gen: întîe. Astfel în Palia dela Orăștie e atestat ceasul întîe, par-
tea întîe, ceasurile întîe, cărțile întîe: prin urmare, o singură formă cu terminațiunea -e pen-
tru acest numeral. Mărturisesc că nu e așa cla-
ră și nu ne putem îndoii de întrebuințarea des-
tul de frecventă a acestei forme uniforme și a-
tunci cum am putea totuși să o explicăm? Cred
că poate ar fi de interpretat ca un adverb; a-
dică s'a zis întîe a venit el, cum zicem astăzi
întîi a venit el; forma terminată în -i înde-
plinește funcțiunea de adverb. Trebuie să admi-
tem că ne găsim în fața unui adverb rezultat
din numeralul ordinal și pe urmă cu schimbarea
de terminațiune, s'a întors cu funcțiunea de nu-
meral.

Dealtminteri ceva echivalent avem în limba

curentă, cînd zicem cel sau cea dintîi; unii sînt tentați să zică cea dintie, însă aceasta e împotriva spiritului limbii noastre, pentru că avem de a face aici nu cu un numeral—la origine, dar—ci cu forma adverbială derivată din numeral.

Și dacă zicem clasa întîi, cu toate că cei mai mulți sînt tentați să zică clasa întîia, de sigur, relativ e justificat și întîia pentru că se zice întîia clasă, dar pe de altă parte nu poate să fie exclusă nici construcția clasa întîi și aici trebuie să recunoaștem că propriu zis nu e numeralul în joc, ci funcțiunea lui adverbială și de aceea în ceea ce privește ortografia, lucrul se complică. Veți vedea cînd se va tipări—peste cîteva luni—broșura cu ultimul sistem ortografic al Academiei, că se dă acolo ceva chinuit. Astfel se menține ortografia cu -u final în cazul lui ochi, împotriva căreia am protestat și voi protesta totdeauna. A venit apoi chestiunea: ce se face cu întîi și dintîi și alte vre-o trei

specificări care ar fi inutile dacă s'ar adopta scrierea simplă. Se spune: se păstrează -u la forma masculină și neutră cel dintîiu, însă dacă e adverb nu: a venit el întîi. Pe urmă la forma feminină: cea dintîi. Prin urmare, vedeți, o complicație absolut superfluă și nu înțeleg de ce e menținut acest -u perimat.

Ca să explicăm și mai bine funcțiunea lui întîi, dintîi din limba de astăzi de aceea pe care o îndeplinea în vechea romînească, uniformul întîe, trebuie să amintim că în secolul al XVII-lea apare o urmă interesantă a lui PRIMUS latin: se zicea den primă; astfel în Palia dela Orăștie avem: den prima carte. Urme de primă păstrat astăzi, a relevat Weigand în părțile centrale ale Ardealului, spre Bihor. Dacă, prin urmare, se zicea cartea den primă aici avem de a face cu o locuțiune adverbială îndeplinind funcțiunea de numeral, pentru că într'adevăr trebuie să ne închipuim că prin reluare tîrzie s'a zis prima care as-

tăzi e un neologism introdus pe cale literară.

E de amintit că numeralele care urmează după zece, în secolul al XVI-lea și la feminin și la masculin se deosebesc întrucâtva de cele de astăzi. Se zicea astfel: al unsprezecele, adică cu -e; apare însă și forma cu -ea: al unsprezecelea. Forma mai veche e cu simplu -e, însă de la o vreme i s'a adăugat -a ca și la aceste, a-cele. S'a crezut deci, că e ceva mai expresiv, pentru că e un fel de expresivitate care intervine în schimbarea terminațiunii numeralelor. La feminin constatăm că se schimbă nu partea din urmă a numeralelor, ci aceea care se găsește în interior: se zicea a douăsprăzece, a treiasprăzece, a patrasprăzece. Aici diferența e mai marcantă, pentru că se simțea genul numeralelor: a două, a patra și s'a crezut că terminațiunea -a nu trebuie adăugată la sfârșit și în felul acesta ne explicăm forma de atunci. Incontestabil că e o inconsecvență, pentru că nu găsim în limba

veche al doiliesprezece, al treiliesprezece, care ar fi fost deci formele exact corespunzătoare celor feminine.

De amintit că afară de terminațiunea -le apare în secolul al XVI-lea și -lū și anume atunci cînd ea corespundea bine unui numeral terminat în -u cum era patru sau optu, cît timp -u era bine păstrat și în secolul al XVI-lea, avem curent al optulū, al patrulū. Astăzi și de altminteri devreme, s'a uniformizat terminațiunea în direcția al patrulea, optulea și uniformizarea aceasta cred că va avea și altă influență: chiar -u acela, reminiscența de terminațiune deosebită față de alte numerale, probabil că are să dispară, pentru că tendința e să se zică: al patrăle, al optăle.

Trecem la seria pronomelor și în primul rînd la a celor personale. Acestea, de toate categoriile, presintă multe divergențe față de limba actuală, și în primul rînd e de amintit că pronume-

le personal de persoana întâia, are un genitiv construit cu de, căruia astăzi în limba curentă îi corespunde posesivul. Se zicea în secolul al XVI-lea împrejură de mine, care corespunde actualului "împrejurul meu"; deci o urmă de construcție veche de genitiv, corespunzătoare aceleia pe care am găsit-o la substantive. La dativ e de relevat--doar dacă nu cumva e o eroare de scriere--că într'un text publicat în Documentele Hurmuzachi, găsim forma mia în loc de mie. E un dativ care nu e necunoscut astăzi, pentru că în Moldova e întrebuințat și deci nu putea presupune că forma din colecția Hurmuzachi, nu e tocmai imposibil să reprezinte pronunțarea din regiunea de unde vine documentul. Avem aici în ceea ce privește terminațiunea ceva care se întâlnește direct cu aromîna și întrebarea e: în graiul moldovenesc unde se întâlnește acest dativ, n'am avea de a face cu o infiltrație dela sud? Cred că explicația aceasta trebuie să fie

luată în considerație pentru că majoritatea do-
 meniului dacoromîn ne dă într'adevăr pe mie co-
 respunzător lui MIHĪ. In ceea ce privește schim-
 barea de terminațiune Dl Meyer Lübke crede că
 în cazul cînd pronumele se găsea într'o con-
 strucție dinaintea prepoziției a, s'a contopit
 cu prepoziția a. Poate să fie și o altă explica-
 ție și o cred mai admisibilă: în aromînă se zi-
 ce a ĩie cu pre-punerea lui a la dativ. Atunci
 ar fi de admis că a ĩie a trebuit să fie schim-
 bat în a ĩia, cu e asimilat după prepoziția a.
 In orice cas, ori după explicația D-lui Meyer
 Lübke, ori după aceea pe care o admit, trebuie să
 intervină prepoziția a: pre-pusă sau post-pusă,
 rămîne o chestiune de viitor. Și atunci dacă a-
 așa ceva e tipic în morfologia pronumelui aro-
 mîn, parcă sîntem dispuși să credem că și în gra-
 iul din Moldova s'a transmis forma aceasta sub
 influența acelor Aromîni care au trecut la nor-
 dul Dunărei, după teoria pe care o admit și la

care cred că nu se poate renunța.

Trecînd la forma de plural, persoana tot a I-a, e de amintit că în secolul al XVI-lea la genitiv apare ~~formele~~ nă, ne și alături ni. Astăzi nă a dispărut. Ca explicație trebuie să plecăm dela NOBIS; NOBIS însă a dat cînd era accentuat nouă și cînd era aton a dat nos, iar din nos monosilab a rezultat nă. Cum se explică ne? Ne e de admis că e o refacere după le — vom aminti în lecția viitoare cum se prezenta dativul la persoana a doua și a treia. În orice caz, le reproduce pe ILLĪS; fiind aton în frază ^{și} a putut trece la e după părerea pe care o admit cu Dl Candrea și astfel ILLĪS a putut să devină le; le a putut să influențeze pe nă care a devenit ne. Rămîne de explicat ni. Aici părerile pot să se deosebească. Se poate admite că în legături sintactice: ne-a adus, ne-a spus, e a trecut foarte ușor la i. Mă întreb însă dacă nu cumva n'ar fi de luat în seamă și fo-

netismul pe care îl presintă asemenea formă pronominală cînd se găsea în construcția: ne se a-
duce, ne se spune, unde ne se s'ar fi disimilat
și s'a ajuns la ni se spune. În felul acesta
prin urmare, ar fi rezultat ni din ne. Incontestabil că altă explicație nu poate să fie decît
plecînd de la nă primitiv, care a ajuns la ne și
pe urmă la ni, indiferent de interpretarea pe care
o dăm formei din urmă și cînd ne vom ocupa
de vă, vi etc., poate vom găsi o confirmare în-
trucîva pentru explicația lui ni prin disimila-
ție, deși nu se poate renunța, cred, nici la fone-
tismul sintactic din ne-a. *det.*

•————•

22 I, 1932.

in
C.A.

O formă paralelă aceleia pe care am văzut-o
cînd ne-am ocupat de pronumele personal, e aceea
care e atestată o singură dată la Coresi, anume
ția în loc de ție.

Intrebarea e dacă poate să fie pusă alături
de mia din Moldova și în același timp de ția din
aromîină, sau s'o considerăm mai curînd ca suspec-
tă pentru că apare la Coresi, prin urmare, nu în-
tr'un text din Moldova—și în Muntenia nu știu
să existe astăzi și nici în trecut nu e atesta-
tă o formă echivalentă. S'ar putea presupune că

e o simplă eroare. Totuși, ne întrebăm dacă cumva Coresi sau unul din colaboratorii săi, nu a găsit această formă de pronume în original și atunci acel original ar veni ca și altele, din nordul regiunii noastre, unde într'adevăr, se putea să apară ția ca și mia și în felul acesta să ne putem explica această rară formă de pronume.

Nu mai insistăm asupra întrebunțării paralele a formelor de genitiv; am văzut că se zicea împregiur de mine, împregiur de tine pentru "împrejurul meu", "împrejurul tău". Prin urmare, la toată seria pronunelor personale, genitivul fie la plural fie la singular, apare foarte des construit cu prepoziția de.

Trecînd la formele de plural e de amintit că în secolul al XVI-lea apare, cum e de așteptat și vă și vi, ca și astăzi; de adăugat însă, că vă se întîlnește și în cazul în care se în-

trebuiețeează vi: vă se dă, vă se spune, în loc de "vi se dă", "vi se spune".

Cu privire la formele de persoana a treia, avem de relevat ceva particular în legătură cu pluralul, și anume apare seria corespunzătoare aceleia pe care am găsit-o la persoana întâi, adică le- la dativ, li și lă.

Spuneam rîndul trecut că le trebuie explicat din ǪLLĪS aton, și lă ar fi de interpretat ca refăcut sub influența lui nă și vă. Deci, plecînd de la le, s'a adăugat la un moment dat și analogicul lă; în plus avem forma li. Aceasta trebuie interpretată în același fel ca și forma de persoana întâi ni. Prin faptul că găsim în secolul al XVI-lea legături de felul acesta: le se spune, le se cade putem admite că de aici s'a ajuns la forma cu i, însă au intervenit și cazuri de fonetică sintactică, adică atunci cînd era legat de un cuvînt începător cu o vocală, le-a spus, le-a dat, le a putut să devină li. Aminteam rîndul

dul trecut că vom reveni asupra problemei, pentru că nu e tocmai așa de simplă. În secolul al XVI-lea găsim, de exemplu: le e voia și atunci putem presupune că din legături de felul acesta, le se spune, le e voia, s'a ajuns prin disimilație li e voia, li se spune. Dar și aici ca și la ne, le în legătură cu a sau o putea să treacă deasemeni la li: le-a spus sau le-o spus, puteau să devină li-a spus, li-o spus. Dacă insist, e pentru că rămâne în-trebarea: putem să punem oare același preț pe a-mîndouă explicațiile? Putea să intervină și un factor și celălalt, adică și legătura ne-a spus și legătura ne se dă? Cred că trebuie să insistăm mai mult asupra influenței pe care a trebuit s'o aibă forme de natura aceasta: le se dă, sau chiar le e voia și că poate mai curînd de acolo a plecat fenomenul schimbării lui e la i. Și astăzi în limbă se întrebuintează ni sau li — de fapt se întîmplă numai pe lîngă reflexive, se zice ne dă, însă imediat ce intervine reflexivul, se

zice ni se dă; tot așa le dă — li se dă. Nu poate să fie o întîmplare diferențierea aceasta de întrebuintare a lui ne și ni, le și li.

Că în Moldova se zice ni dă aceasta e altceva; aici ne e pronunțat cum se întîmplă și alte ori, cînd un e aton trece la i, însă întrebuintarea în limba literară a lui ni dă e ceva absolut de provincialism.

Prin urmare, dacă avem acest paralelism ne dă - ni se dă, le dă - li se dă avem parcă o confirmare a explicațiunei acestela, pentru că nu am înțelege tocmai bine de ce dacă ar fi plecat fenomenul dela legătura le-a dat, s'ar fi putut foarte bine ca în dacoremina generală să avem ni dă, li dă, pe cînd nu e aceasta situația. Din legătura aceasta ne se dă, le se dă prin disimilația primului e putem presupune că a plecat fenomenul schimbărei lui e în i în aceste forme. Deci, legăturile acestea au fixat fonetismul cu i și a intervenit și fonetismul cu ni-a dat

1200

care deci ar fi înlesnit intrucîtva întrebuintarea lui ni alături de ne și li alături de le.

Trecem la alte forme de pronume și în special în legătură cu persoana a treia, la acelea care sînt des întrebuintate în secolul al XVI-lea, dar necunoscute astăzi, anume însul, însa sau însă. Astăzi se știe că în legături cu întru sau dintru: într'însul, dintr'însul, se păstrează însul care corespunde lui IPSE latin. În limba veche găsim însă foarte des însu - însa acolo unde astăzi întrebuintăm el ori dînsul: însu a venit, însa a venit = "el a venit, ea a venit". Deci, în privința aceasta, limba de mai tîrziu a pierdut ca variațiune de forme și acest pronume s'a redus la întrebuintarea fixată. În același timp trebuie de adăugat că urmărind proporțiile, întrebuintarea unui pronume față de celalalt compus cu de, plusul revine mai mult la însul. Vedem că într'adevăr, nu sînt rare nici exemplele ca dînsul, dînsa, însă mai des apar însul și însa.

Trecînd la compusele cu acest pronume, aici iarăși vom avea, și în legătură, mai ales culimba actuală, de relevat cîteva particularități. În tîi, să amintim că în secolul al XVI-lea se întrebuința mai curent decît astăzi însumi și dacă e feminin însămi, însă nu sînt tocmai rare exemplele de confundare a acestor forme. Mulți și astăzi nu-și dau sama de felul cum trebuie întrebuințate aceste forme de pronume: unii au generalizat pe însăși: însăși noi, însăși ei, ceea ce e o lipsă de cultură literară, pentru că va trebui să procedăm sistematic: fiecare din aceste forme are întrebuințarea ei potrivită. Luînd persoana întii: eu însumi, forma feminină însămi, deci nimic deosebit de observat; persoana a doua: însuți, feminin însăți; persoana a treia: ei însuși, ea însăși. Dela această întrebuințare nu ne putem abate.

Trecînd la formele de plural aici se complică chestiunea: noi înșine: aceasta e forma nor-

mală; persoana a doua: voi înșivă; a treia: ei înșile. Ajungînd la persoana a treia de plural, vedem că dă loc la confundări și apoi chiar în limba literară de astăzi nu se va putea reveni la normal. Astăzi nu se mai face distincțiune la plural și se remarcă tendința de uniformizare, însă vom vedea și aici pînă la ce punct se poate admite: noi înșine, se întrebuițează mai rar; voi înșivă cred că nu se întrebuițează mai des decît înșine, căci mai curent e voi înșiși. Persoana a treia, ei, ele înșile e și mai puțin întrebuițată. Se spune mai des, ei înșiși și ele înseși, pentru că trebuie să adaug că pluralul feminin trebuie să cuprindă un e. La plural s'au produs perturbări; nu s'a mai simțit nevoia de a se distinge cele trei persoane și atunci forma deplin justificată și curentă a mers în favoarea lui înșiși. Acest înșiși s'a întins nejustificat și dacă e vorba să hotărîm ce se poate adopta corect literar, cred că n'ar

fi cazul să se mai reacționeze împotriva imposibilului. Cred că dacă poate să se mențină noi înșine, voi înșivă, ar fi ceva absolut justificat, însă am impresia că chiar dacă unii în scris mai întrebuintează aceste forme, totuși ele sînt amenințate să fie copleșite de înșiși pentru amîndouă persoanele. La persoana a treia hotărît aici, înșile e condamnat și atunci dacă s'ar admite păstrarea lui înșine, înșivă și alături persoana a treia, înșiși, tot e o diferență, nu e o nivelare absolută. Se impune deci o singură formă de plural: înșiși, formă care, de fapt, nu e justificată față de ceea ce era bine distins în limba veche.

Cu privire la însumi de amintit e că în secolul al XVI-lea apare cu înțelesul de "singur", nu prin urmare, alăturat pe lîngă pronumele personal și amintesc un exemplu din Coresi: "sui-se în codru însuși să se roage": aici însuși e cu înțelesul de "singur". Alteori găsim însuși sin-

gur, dar de fapt, aici e un pleonasm și cine nu e deprins cu înțelesul lui însuși în vechea românească, ar crede că e ceva puțin deosebit de morfologia pronumelui actual. E clar că e un înțeles deosebit și acest înțeles se explică sub influența slavei; anume, în veche slavă avem forma samъ, care înseamnă și însuși și singur. Deci, traducătorii de texte au redat pe slavicul samъ prin însuși, cu toate că în texte, după spiritul morfologiei sau vocabularului nostru, trebuia să se pună singur.

De relevat, că limba veche arată foarte des predilecțiunea de a întrebuința pronumele personal cu adausul -și: de exemplu, mineși, tineși, eși, loruși, care la rigoare nu am putea spune că se disting de formele simple; de fapt, mineși e mai expresiv, are înțelesul de eu însuși. Deci, este un rol întrucâtva deosebit uneori de acela al formelor simple.

Trecînd la pronumele de reverență sau de po-

litate, aici va trebui să insistăm ceva mai mult. Constatăm încă relativ bine păstrat sentimentul diferitelor elemente din formele compuse.

Pentru persoana întâi avem domnia mea; într'adevăr, găsim forma aceasta în documente, în scriso^rre, întrucît se adresa domnului: "le dau poruncă domnia mea". Forma aceasta poate să fie înregistrată printre cele de politețe, însă e mai curînd o politețe repercutată asupra persoanei care vorbește, un fel de auto-politețe. Această formă nu a avut viață lungă.

Domnia-ta încă în secolul al XVI-lea e scris astfel de multe ori, dar apare și dumneata, care e o formă mai înaintată. La genitiv sau dativ avem domniei-tale, însă trebuie să ne oprim și asupra formei actuale dumitale, care în secolul al XVI-lea e atestat mneatale și acest mneatale prin reducerea grupului mn la m a devenit neatale și apoi matale cu nominativul-acusativul mata din limba familiară de astăzi. Forma de ge-

nitiv-dativ dumitale are tendința de a înlocui chiar nominativul sau acuzativul: "dumitale ai vorbit" e o formă care se aude de multe ori. Aceasta trebuie reținut, pentru că trecînd la cealaltă formă, ne dă o apropiere de persoana a doua, de plural: domnia-voastră, dumneavoastră de astăzi. La genitiv-dativ, domniilor-voastre e o formă care pare pretențioasă; zic unii și astăzi, însă în limba curentă e o formă condamnată, pentru că e o formă prea lungă. Poate însă să fie și alta cauza: tendința de uniformizare în favoarea uneia sau alteia din forme, pentru că astăzi, și la genitiv și la dativ se zice curent dumneavoastră.

Prin urmare, e tendința de a înlocui forma de genitiv-dativ, cu forma de nominativ și cu privire la ceea ce spuneam mai sus "dumitale ai vorbit", se poate ca la un moment dat să se impună în limba curentă—dacă nu va reacționa limba literară.

Ajungem la compusele cu lui sau sa—persoana a treia. Dumnealui, e inutil să mai amintesc că, în secolul al XVI-lea, e încă scris des domnia lui. Constatăm că forma s'a păstrat bine pînă astăzi. Apoi avem domnia-ei, dumneaei.

Compusele cu sa sînt: domnia-sa, domniei-sa-le. La plural: domnia-lor, dumnealor. Cu privire la aceste forme, e mai puțin de relevat, decît doar ar fi de controlat o constatare: nu știu dacă dumisale, în regiunile unde dumitale a înlocuit pe dumneata, dumisale e întrebuințat și la nominativ.

Să amintim, în legătură cu pronumele personal, ce ne presintă cel reflexiv și în primul rînd întrebuințarea foarte deasă a lui șie sau sine. De exemplu, foarte des în secolul al XVI-lea găsim: "făcu casă șie" cu sensul: "își făcu casă lui"; "între sine" cu sensul de: "între ei". În plus, găsim pe sine și cînd e vorba de pronumele personal: "blestemămu-ne sine", adică "ne

blestemăm pe noi". Aici nu e ceva de morfologie sau de sintaxă românească; sine când era pus în legătură cu noi sau voi e o redare după morfologia sau sintaxa slavă, pentru că în vechea slavă ca era întrebuințat și cu funcțiunea de persoana întâi și de a două, nu numai de a treia. Prin urmare, dacă se zicea "blestemămu-ne ^{sine} ~~sunt~~" în loc de "pe noi", e o redare directă a slavismului.

De amintit, în legătură cu pronumele personale, întrebuințarea lor foarte deasă în funcțiune posesivă și cu aceasta trecem la posesive. Astfel în secolul al XVI-lea, apare foarte des construcția aceasta: casa-ne, frate-ne, feciorilor-lă (adică le dativ).

Si astăzi se întrebuințează forma aceasta vorbe-le: "să-și aducă aminte vorbe-le" (lor), "fapte-le" (lor), însă în limba literară, posesivul acesta exprimat astfel e extrem de rar; în limba poporului am putea spune că funcționează destul de des. E o particularitate explicabilă,

pentru că pleacă dela exprimarea posesiunii și de fapt, aceasta e sintaxa care a hotărât această legătură: MIHI, TIBI, SIBI etc. au fost alăturate pe lângă substantive pentru ca să arate că un lucru aparține cuiva și atunci e naturală întrebuințarea acestei forme atone de pronume cu sensul posesiv.

Dacă urmărim celelalte forme de posesiv, în primul rând ar fi de amintit, în treacăt, pentru că fenomenul vă e cunoscut din studiul foneticei, mieu apare foarte des redus la miu: tată-miu în loc de tată-mieu, prin reducerea triftongului ieu în poziție atonă, la iu și acesta e un fenomen normal.

De amintit că unii scriu în limba literară mieu, însă pluralul îl scriu mei: vedeți o inconsecvență pe care o justifică în sensul următor: mei ar putea fi confundat cu pluralul substantivului miei. Dacă admiți însă mei la plural de ce să nu admiți și meu? E drept că e ceva

ortografie, o relatinizare pentru că pronunțarea noastră, cu tot controlul, e mieu, însă nu ne putem întoarce la scrierea mieu, cum nu ne putem întoarce la ieu.

În sfârșit, amintim că, rar de altminteri, apare o formă de pronume cum e seu în Invățătura creștină publicată mai în urmă de Dl Bianu, apare seu în loc de său. De altfel și dialectal apare cu -ă-: e o simplă refacere sub influența lui meu. În sfârșit, în Codicele Teodorescu publicat de Dl Drăganu, apare nosi în loc de nostru. E o formă dialectală foarte obișnuită, mai ales în Ardeal. De fapt, e o disimilație, pentru că trebuie să admitem că nostru a suferit această disimilație: r din silaba ultimă sub influența unui r inițial din cuvântul următor a fost disimilat.

29 I, 1932.

Viii

Astăzi ne vom ocupa de felul cum se presintă morfologia pronumelor demonstrative, în secolul al XVI-lea. Spre deosebire de limba actuală —cu toate că și astăzi se fac confuziuni— în întrebuințarea demonstrativelor în secolul al XVI-lea nu se face distincțiunea riguroasă între formele demonstrative care presintă sau nu un a în terminațiune. Deci, acestea sînt întrebuințate indiferent dacă sînt pronume sau adjectiv-e demonstrative, așa încît în secolul al XVI-lea, construcțiuni de genul în acesta chip, sînt

foarte frecvente.

În plus, amintim că foarte des apare demonstrativul fără a-; deci cest și cesta.

Trecînd la formele de plural în special cea masculină în secolul al XVI-lea e constant întrebuințată sub forma aceștea, prin urmare cu ea, pentru că într'adevăr, aceasta e forma rezultată normal din acești ea, pentru că i + a cînd nu se găsește sub accent devine ea.

Trecînd la feminine, vom avea de relevat numai aspectele particulare pe care le prezintă la genitiv și dativ. În secolul al XVI-lea într'adevăr se zicea acestei sau aceștia forme care de altminteri sînt cunoscute și astăzi în limba populară.

Cu toate că ne ducem spre fonetism, va trebui să insistăm un moment asupra felului cum din compusul latin s'a ajuns la forma romînească și cu atît mai mult trebuie să insistăm, cu cît nu-mi

amintesc ca în cursul de fonetică să fi arătat acest amănunt din consonantismul nostru.

Plecînd dela ECCE † ISTAEI, ae a trecut la g deschis și natural că dela o vreme s'a diftongat și a devenit ie; i a alterat pe ț care a fost transformat în ț; deci putem reconstitui o formă foarte veche romînească aceștei. Dar influența lui yod din elementul întîi a diftongului, a mers și mai departe și anume, trebuie să presupunem—o altă explicație nu e posibilă—că i în timpul cînd a alterat pe ț a avut rezonanță și în g și putem presupune că s'a zis în vechea romînească la un moment, aceștei, neatestat.

Odată ce s'a ajuns la asemenea formă, putem admite, chiar trebuie să admitem, că ș a influențat pe ț în sensul că l-a asimilat transformîndu-l în g și atunci trebuie să presupunem că aceștei a devenit aceșcei. Odată ce a ajuns la aceșcei, grupul ae se știe că devine și și așa se explică aceștei. Același fonetism trebuie

să admitem și în astern din ASTERNO. Altfel nu se poate explica trecerea lui și la și sub influența lui e deschis și mai sînt vre-o două cazuri care ne duc spre același fonetism. X

În limba literară și cea curentă, dela o vreme acest genitiv-dativ rezultat normal acestei, a fost înlocuit prin analogie, adică deoarece pluralul era acestea, s'a refăcut ca și în alte cazuri, genitiv-dativul singular acestei. Același lucru cu privire la celălalt pronume demonstrativ, acel-aceia, asupra căruia facem aceeași constatare pe care am făcut-o la acesta.

La genitiv, limba veche prezintă iarăși forme rezultate normale, acei sau acei, acei cae, pentru că într'adevăr, ECCE + ILLAEI nu putea să dea decît acei, înă și de data aceasta a intervenit analogia și pentru că pluralul era acele, a fost natural ca genitiv-dativul singular să fie refăcut în acelei după cum stelestelei.

De relevat o formă foarte frecventă în secolul al XVI-lea, întărită prin și adăugat la sfârșit: acestași.

Avem în limba actuală aceiași însă, am putea spune că era mai logică limba veche pentru că acestași era întărit prin -și în așa fel încât ar putea fi redat astăzi prin "chiar acesta". Există deci un demonstrativ paralel lui aceiași nuanțat în ceea ce privește sensul, dar acestași dela o vreme a fost înlăturat; se mai aude în unele părți, dar poporul, în limba curentă nu-l mai întrebuințează și aceasta e o lacună pe care o suplinim într'un fel sau altul, zicând chiar acesta, tot acesta.

De amintit că în texte rar se întâmplă să găsim alte forme de demonstrativ pentru limba familiară: odată, de două ori găsim aia; ăsta nu e atestat singur. E explicabil acest lucru, pentru că și atunci ca și astăzi se simțea că asemenea pronume aparțineau exprimării mai puțin

îngrijite; oricît de puțin simț literar ar fi avut bătrîinii, totuși de multe ori existau anume forme care li se păreau că nu trebuie scrise.

În sfîrșit, e de amintit că demonstrativul compus din cest, cestă, cel, cela plus alalt— și vom reveni asupra lui alalt cînd ne vom ocupa de pronumele nehotărîte—apare încă distinct în elementele lui componente: în secolul al XVI-lea se zicea cesta alalt, cela alalt, pentru că avem de a face cu două pronume: pe de o parte demonstrativul cesta și pe urmă cel nehotărît, cu forma lui veche, alalt. X

Atrag cu ocazia aceasta atenția asupra felului care nu mi se pare de loc corect de a ortografia pe celălalt: mulți scriu cellalt, și alții cu un fel de pedanterie, pun apostrof după l: cel'alt. Sînt împotriva acestor forme, pentru că limba literară trebuie să se oprească la celălalt, cealaltă. Cellalt cu cei doi l care se întîlnesc deodreptul, mi se pare că e o

formă silită, bruscată.

Ajungem la pronumele relativ.

Acesta presintă particularități caracteristice și întrucâtva complicate.

Întîi să ne ocupăm de forma care presintă cele mai multe variațiuni, anume care. Pentru masculin la singular avem care și carele. Pluralul apare întîi invariabil: care. În plus o formă care e foarte des atestată: carei; pe urmă carii și cari. Prin urmare, vedem că la plural sînt patru forme pe care le presintă masculinul acestui pronume și ne întrebăm atunci: cari, care se întrebuițează și astăzi—și vom reveni—cum să fi rezultat? La prima vedere s'ar părea că e o simplă schimbare de terminație, adică singularul terminat în e masculin, a primit la plural terminația -i, ca substantivele de declinarea a treia: însă odată ce în secolul al XVI-lea avem carei și pe urmă carii sîntem duși spre altă explicație: anume, cari

ar fi rezultat din carii și acesta din carei, pentru că într'adevăr, carei e o formă în care la singular s'a adăugat terminația -i de plural, și prin asimilație, carei a putut să devină carii.

Trecem la feminin. Singularul e care și ceea; ceea corespunde masculinului carele, cu adăugarea lui -a ca articol.

Pluralul e care invariabil; pe urmă carele sau carile și carii mai rar. Comparate formele feminine cu cele masculine, constatăm că lui carei îi corespunde carele cu adăugarea lui -le, desinența caracteristică substantivelor feminine la plural.

Ce rezultă de aici ? Și de data aceasta limba din secolul al XVI-lea era mai bogată în forme. Complicația aceasta s'a înlăturat în urmă; totuși, chiar în scrisul de astăzi, cei mai mulți țin să facă distincțiunea aceasta, anume dacă pronumele e la singular sau la plural: care, mas-

culin, feminin singular; apoi cari, masculin și feminin plural. Cred că nu avem de ce să ne oprim la această distincțiune. Odată ce a dispărut deosebirea existentă în secolul al XVI-lea între care și carele, care și carea, s'a ajuns la o singură formă masculină și feminină de singular.

Atunci nu văd rațiunea pentru ce s'ar păstra o diferență la plural. În limba veche vedem ce bine era nuanțată deosebirea dintre genuri și între numere în același timp, însă astăzi dispărînd diferența de gen, care întrebunțîndu-se și la masculin și la feminin, nu văd rațiunea pentru care s'ar deosebi și pluralul de singular. De aceea, de mult m'am fixat pentru o singură formă a acestui ^{pron. relatiu} demonstrativ, indiferent, masculin, feminin, indiferent singular sau plural.

Limba din secolul al XVI-lea e foarte curioasă uneori și ne frapează întrebunțarea lui

cine, o întrebuințare mult mai extinsă și anume, unde noi astăzi întrebuințăm pe care în secolul al XVI-lea întâlnim relativul celălalt: astfel acela cine; astăzi zicem acela care.

Și mai izbitor e când se întrebuințează ci-
ne la plural: cine vor auzi.

În secolul al XVI-lea nu se făcea nici o distincție între aceste două forme. E un capitol din morfologia și sintaxa noastră care nu a fost studiat și indic numai pe ce cale s'ar putea face un studiu istoric asupra acestor forme pronominale. Chiar în ceea ce privește întrebuințarea de astăzi a lui care și cine, mulți nu-și dau sama că dacă uneori într'adevăr, se confundă aceste pronume, alte ori nu poate exista confuzie și aceasta pentru o rațiune, istorico-etimologică: se știe, care reproduce pe latinul QUALIS cu o nuanță calitativă, Cine derivă din QUEM și într'adevăr, pronumele ca să zic așa autentic relativ, e QUEM, la care s'a alătu-

rat QUALIS devenit care. Si astăzi încă sesi-
zăm bine nuanța calitativă pe care acesta a mai
păstrat-o uneori. Să luăm două exemple: care nu
pricepe, să tacă. Să înlocuim prin cine: cine nu
pricepe, să tacă; uneori s'ar părea că se identi-
fică o construcție cu alta. De ce ? Care se re-
feră la cineva dintr'un șir cunoscut: care—din
acea pe care îi cunosc eu—să tacă. Cine e vag:
e pronumele relativ fără o nuanțare calitativă,
pentru că într'adevăr, cine, poate să se refere
la orișicine, ori cunoscut, ori necunoscut. Deci
în asemenea cazuri vedem foarte bine cum se de-
osebește o formă pronominală de alta și ca să
vedeți și mai bine, diferența aceasta, să recurgem
la cine și care atunci când sînt întrebuințați
ca pronume interogative: care e acolo ?—să înlo-
cuim cu cine: cine e acolo ? Când întrebuințez
care, îl întrebuințez pentru acei pe care îi știu
dintr'un anumit număr. Când zic: cine e acolo ?
poate să fie într'adevăr, orice persoană.

Deci, între care și cine e uneori deosebire hotărîită; alte ori însă, nu putem distinge o formă de cealaltă.

Trecînd la celălalt pronume relativ, cel uniform ce, acesta în secolul al XVI-lea are o întrebuințare mai extinsă, cu toate că își găsește paralelă în limba populară.

Să exemplificăm: în Palia dela Orăștie: "fața egiptiană ce-i era numele". În limba literară întrebuințăm astăzi: al cărei.

Alt exemplu, din Psaltirea Hurmuzachi, pentru ce precedat de în: "în ziua în ce te voi chema". Astăzi o asemenea construcție e imposibilă și nici nu poate să fie esitare: nu putem întrebuința decît pe ^{pronume rel.} care.

Cînd ce e singur, de altminteri ca și în primul exemplu, însă cu altă întrebuințare, îl putem reda prin: pe care, în care: "pe calea ce merge", adică "pe care". În limba familiară și în popor, asemenea construcții sînt foarte o-

bişnuite astăzi.

†Ajungem la pronumele interogativ. E curios că în secolul al XVI-lea şi pentru interogativul cine sau ce sînt întrebuintate mai des unele construcţii care astăzi sînt necunoscute sau aproape necunoscute. De exemplu, din Textele Măhăcene: "cine se muncesc ?" nu e o întrebuintare absolut necunoscută astăzi, însă nu o putem alătura de secolul al XVI-lea, unde exemplele sînt destul de dese. Mai curînd spunem astăzi care se muncesc.

Apoi un exemplu din Tetrevanghelul lui Coresi, acesta mai frapant: "ce ți-e numele ?" sau în Palia dela Orăştie: "cine ți-e numele ?" Acestea, mi se pare că sînt absolut împotriva spiritului românesc şi nu cred să se fi întrebuintat vre-odată în limba veche.

Putem începe studiul pronumelor nehotărîte, care de altminteri presintă o mare varietate, cea mai mare varietate de forme.

În primul rînd, de amintit că pentru un și o feminin în secolul al XVI-lea, genitivul e atestat cu i: uniia nu uneia. Întîmplarea să fi făcut să nu apară în texte uneia cum zicem noi astăzi ? Poate ar fi prea hazardat.

Se poate ca într'adevăr, în limba veche ca și astăzi în ^{popor} ~~presă~~, să se fixeze mai mult genitivul în i la această formă și de fapt, am admite atunci că e influența altor pronume, cum ar fi nehotărîtul de care avem să ne ocupăm alt, alta.

În secolul al XVI-lea genitiv-dativul feminin era alțiia în loc de alteia și acesta prezintă oarecare complicații.

Dacă ne raportăm la latină, nu putem să explicăm fonetismul formei actuale alteia. Latinul ALTEIRA, după sincopa lui e a dat ALTRA. Mai tîrziu a căzut r și în forma de genitiv ALTAEI sau ALTAE † ILLAEI, † fiind în hiat a trecut la ț și a rezultat forma alțiia.

In limba nouă s'a ajuns la o uniformizare pe cale analogică, pentru că într'adevăr deoarece pluralul era alte, s'a crezut că genitiv-dativul trebuie refăcut și s'a ajuns la altei-alteia. Pentru că sîntem la această formă, să amintim și ceea ce am relevat în treacăt înaintea, că în limba veche apare forma compusă de altminteri la origine din ^{al} altu + ăl sau al: a-laltu, ălaltu, care astăzi apare ca pronume numai în celălalt, cestălalt, însă simplu nu se mai întrebuințează, pe cînd în secolul al XVI-lea era foarte frecvent: această formă se explică în felul următor: adică e compus din ăl + alt, însă s'a produs asimilația ajungîndu-se la a-lalt, care apare în limba curentă în adverbe: a-laltaseară, alaltăieri.

5 II, 1932.

IX

Ocupându-ne de formele pronominale nehotărîte și continuînd, avem de relevat felul cum se presintă nehotărîtul toți și alături de el mult, cu particularități identice.

La genitiv, ca și la dativ—dealtmînteri în acord cu ceea ce știm din ce am relevat cînd ne-am ocupat de declinație—apare în limba veche forma cu a prepus. Așa de exemplu, se zicea cu voia a toți domnilor.

Un exemplu pentru dativ ar fi vor sluji a toată creștinătatea. Aici dativul în romîneasca

actuală s'ar înlocui mai curînd cu întreg: vor sluji întregii creștinătăți.

În ceea ce privește pe mult, un exemplu de genitiv ar fi pieire a mulți voinici. Astăzi, firește, am zice: "multor voinici".

Iată un exemplu de dativ: se iviră a mulți. Astăzi ar trebui să spunem: "se iviră la mulți sau multora".

Nu vom insista mai mult asupra unei forme care e atestată o singură dată în Psaltirea Hurmuzachi, anume genitivul tutor în loc de "tuturor". Asupra acestei forme am stăruit într'o lecție de seminar și arătam atunci că nu e unic acest exemplu; mai ales în secolul al XVII-lea apare și astfel declinat acest nehotărît și adăugam atunci că, de fapt, exemplele relativ numeroase care apar, confirmă că în vechea romînească se mai păstrase încă genitivul tutor în locul celui care i-a luat locul, adică tuturor.

Trecînd la atît e de amintit că întîlnim ce-

ea ce am găsit și la acesta, adică se zicea în vechea românească acestea; tot așa se spunea atîtea în loc de atîția.

O serie interesantă într'un fel și cu deosebire față de întrebuințarea de astăzi, e aceea în care în secolul al XVI-lea, întâlnim foarte des pe cine cu sensul de fiecare, ceea ce e cunoscut și astăzi mai ales în limba populară. Așa, de exemplu: "să dea dar cine după faptele lui". Aici cine poate să fie înlocuit prin fiecare și dacă ar fi să urmărim funcțiunea aceasta pe care o presintă relativul devenit în acest caz nehotărît, ar trebui să ne reprezentăm procesul în sensul următor: adică dela anumite legături în care cine era absolut la locul lui, s'a ajuns la întrebuințarea lui ca nehotărît. Așa de exemplu, "va primi răsplata, cine va fi făcut o faptă bună". Putem chiar să punem relativul în fruntea propozițiunii, raporturile nu se

schimbau: "cine va îndeplini o faptă bună, va primi răsplată". Aici, de sigur, că cine apare cu valoarea de relativ, destul de bine exprimată, însă în același timp vedem că se îndrumează spre funcțiunea de nehotărît, pentru că într'adevăr, putem reda o asemenea propoziție și prin: "fiecare va primi răsplata, dacă îndeplinește o faptă bună". Deci din asemenea apropieri s'a desprins funcțiunea aceasta a relativului, pentru ca să devieze spre nehotărît.

O formă care e derivată cu o terminațiune pe care am întîlnit-o și la pronumele personale, e cineși, adică cu adăugarea lui -și; valoarea ei e aceeași, adică înseamnă tot fiecare. De exemplu: "cineși cu ale sale păcate", "fiecare ou păcatele lui.

Foarte curioasă e forma cinescu și cineșcu, însemnînd tot fiecare: "cinescu dacă va veni". E atestată în Codicele Voronețian și încă în vre-o două alte texte.

Sensul e clar pentru că nu avem decît să ne referim la versiunea slavă, sau pentru Palia dela Orăştie, la versiunea ungurească, pentru ca să vedem că cinescu înseamnă tot fiecare.

Explicația e greu de dat. Ce poate să fie această terminațiune -cu ? Și întrebarea e: să plecăm dela forma anterioară cineși, la care s'a adăugat -cu ? Sau poate ar fi de găsit altă interpretare, adică forma inițială a fost cinescu și pe urmă s'a ajuns la cineșcu. Nu e tocmai ușor de ales între aceste două explicații, însă sînt înclinat spre părerea că mai curînd trebuie să plecăm dela cinescu. Inșă, se pune întrebarea iarăși: ce ar fi acest cinescu ? Să nu uităm că nu apare numai singur întrebuințat, ci alăturat pe lîngă unul: unul cinescu, e atestat de vre-o două ori și ~~ca~~ însemnează chiar dacă i se adaugă unul același lucru, adică fiecare. Și atunci dacă cinescu se întîlnește alăturat pe lîngă unul, parcă ne-ar face impresia de adjectiv, însă

un adjectiv derivat cu sufixul -escu și ar fi însemnat o însușire, dacă e cu acest sufix: unul cinescu, adică unul fiecare. Totuși, vedem că e o formă care apare izolat, pentru că nu avem nimic analog, un alt pronume cu sufixul -escu.

Tot din seria aceasta de combinațiuni, avem de relevat—și iarăși ceva caracteristic pentru limba din secolul al XVI-lea—pe neștine, care apare ca pronume și adjectiv, adică se zicea: "neștine a venit" și "neștine om a venit". Însemna oarecare. E o formă interesantă, pentru că arată paralelismul compusului latin NESCIO QUID care a dat nește și NESCIO QUEM care a dat pe acest neștine. Iarăși constatăm un alt caz în care o formă așa de tipică, expresivă în felulei, a dispărut și cu atât mai mult am putea spune că ne surprinde această dispariție, cu cât putea acest pronume să fie sprijinit de niște.

Pentru că ne-am ocupat de cine trebuie să a-

mintim că alături de oare-cine apare și vare-cine. Atunci cînd e vorba de lucruri, apare și forma vare-ce, alături de oare-ce. Secolul al XVI-lea ne presintă însă ceva în plus, în sensul că apare un derivat cu și: oareceși fără ca să fie distins în întrebuițare, de oarece. Tot așa apare firește oarecareși.

O formă care ne surprinde întrucîtva, e alteceva; astăzi avem: altceva. Vedeți, prin urmare, că ceva putea să fie interpretat ca plural și atunci s'a adăugat la alt terminațiunea de plural: alteceva. Dealtminteri e extrem de rar și contextul arată că într'adevăr, sensul e la locul lui, pentru că e vorba de pluralitate. Că nu e o combinație improvizată și că poate a existat nu ne-ar putea surprinde.

O formă care merită să fie relevată și să ne oprim puțin asupra ei în legătură cu ce ne ofere limba de astăzi, e aceea pe care o întîlnim o singură dată într'adevăr, în Psaltirea Hur-

muzachi anume nescae, cu sensul de nedeterminat, de niște; astăzi avem niscare, niscareva.

Fonetismul nu e tocmai clar. Înainte de toate, derivația care se admite de obicei e NESCIO QUALIS care trebuie să dea neșcare. Mărturisesc că substituirea aceasta de consoane (ș > g) nu mi-o explic deloc; nu văd ce alt cuvânt ar fi putut interveni ca să-i schimbe aspectul. O contaminare cu alt pronume nu cunosc și atunci se pune întrebarea: oare e sigur că nescare derivă din NESCIO QUALIS? Cred că putem avea oarecare îndoială, cu atât mai mult cu cât în domeniul românesc avem pentru pronumele nehotărît, alături de compusul cu NESCIO și NON SAPIO și mă întreb atunci dacă n'am avea, de fapt, de a face nu cu SCIO în neșcare, ci cu SAPIO. Intervine însă o dificultate, pentru că SAPIO trebuie să fie precedat de NON: NON SAPIO. Deci NON SAPIO QUALIS ar fi putut da nuscare. Să admitem că poate silaba inițială a fost schim-

bată sub influența altor forme ? Sub influența lui nește, nuscare să fi devenit nescare, nu ar fi tocmai imposibil, însă e o explicație cam silită.

Trecînd dela nescare e de amîntit un pronume nehotărît caracteristic, care e format în mod special, anume: "săva ce veți zice"; săva ce, înseamnă orice și vom reveni asupra acestei forme cînd vom vorbi de conjucții, pentru că avem de a face cu o conjuncție și vom vedea care poate să-i fie explicația.

Iarăși e de relevat atare spre deosebire de forma actuală, pentru că e variabilă după gen. Astăzi, propriu zis, dacă se mai diferențiază, se mai diferențiază numai după singular sau plural: atarî sau atare, însă în vechea romînească apare și forma feminină atarea: "atarea dreptate" și aceasta e un acord cu ceea ce spuneam rîndul trecut cu privire la schimbările după gen ale pronumelui relativ care, carea.

Alături de această formă, apare acătare: "un acătare om", absolut cu înțelesul: "un astfel de om". *acătare*

E de relevat întrebuințarea lui una în loc de o; sînt puține exemple, dar totuși de luat în considerație: "nece una vină". În legături de felul acesta nu se întrebuințează una; în orice caz e ceva artificial cînd se zice "una sută", "una mie", cum e scris pe biletele de bancă.

Ajungem la morfologia verbului. Acesta vom vedea că apare cu foarte multe particularități și extrem de interesante de multe ori.

În ceea ce privește terminațiunea de infinitiv, gruparea diferitelor forme după conjugări presintă cîteva deosebiri față de limba de astăzi. În primul rînd, forma corespunzătoare lui adaugă, în secolul al XVI-lea nu apare decît ca sdauge. Prin urmare nici o urmă de adăuga sau adăugi.

Astăzi preferința merge spre adăuga. Cei ca-

re zic adauge parcă se exprimă arhaic. Adăugi ofere unele distincțiuni: adăugitură. Si pentru că am amintit aceste forme să insistăm un moment pentru ca să explicăm cât e posibil acest triplet morfologic. Găsim uneori verbe care au trecut dela a 3-a la a 2-a în unele regiuni și în limba de astăzi, ca a face și a făcea etc., însă aici e un verb cu trei terminațiuni și mai ales trecerea dela I-a la a 4-a conjugatie e extrem de rară.

Deci plecînd dela adauge, ne întrebăm cum s'a ajuns la adăuga; pentru ^{ca} aceasta mi se pare mai ușor de explicat. Cred că a intervenit analogia cu persoana I-a și a II-a, totuși o analogie îndrăzneată; influența lui aleg - alegi și pentru că se zicea adaug - adaugi, se putea zice a adăuga întocmai ca și a lega.

Deci așa ne-am explica, prin trecere analogică, schimbarea de conjugatie.

Adăugi e mai puțin clar, pentru că într'ade-

văr, nu văd limpede ce ar fi putut interveni în cazul acesta, ca să se schimbe a doua oară terminațiunea acestui verb. Dacă în asemenea cazuri de schimbare de conjugăție, de declinație, intervine analogia sau contaminarea cu vre-o formă înrudită ca sens, analogia nu a putut deloc să aibă rol în cazul acesta, pentru că adaug: nu se putea întîlni cu vre-un verb de conjugăția a 4-a.

Deci trebuie să fie o altă explicație de dat și m'am gîndit dacă prin simpla asociere de înțeles nu s'a ajuns la un moment dat să se zică adăugi, pentru că verbul se întîlnea cu forma ca întregi: întregește - adăugește, pentru că se întrebuintează dacă e de conjugarea a 4-a forma incoativă, adăugesc, ca și forma fără -esc.

Deși această explicație nu e tocmai satisfăcătoare, o alta nu-mi vine în minte.

De amintit iarăși că în secolul al XVI-lea nu găsim urme sigure de pronunțarea a rămîne, a

ține. Și în vorbire și în limba literară mulți întrebuințează încă formele vechi a rămînea, a ținea, care astăzi par dialectale învechite. Eu prefer formele acestea, pentru că oricît ar fi celelalte de răspîndite, totuși mi se par nejustificate. Să le explicăm: e simpla analogie care a făcut să se zică a ține în loc de a ținea. Pentru că la indicativ present, persoana I-a și a III-a, se zicea: rămîne, ține, care se întîlneau cu spune și deoarece acesta era de conjugarea a III-a, atunci s'a ajuns dela rămînea, ținea la rămîne, ține.

În secolul al XVI-lea nu avem dovadă despre pronunțarea aceasta, afară de unele regiuni, cum e Moldova, unde și astăzi se zice nu ținea, ci ține. În cazul acesta trebuie să adaug că e ceva dialectal și într'adevăr, în două, trei texte găsim ține. Avem de a face cu pronunțarea din Moldova, cu e aproximativ, redînd pe e deschis.

Dacă am găsi exemple în textele unde se pro-

nunță astăzi cu e, rămîne (a), ține (a) în textele lui Coresi și nu o singură dată, ci de mai multe ori, atunci într'adevăr, am putea presupune că ținea și rămînea își schimbaseră din epoca veche, terminațiunea în -e. Dar odată ce lipsesc aceste exemple sigure, putem presupune, că într'adevăr, a rămîne și a ține sînt formațiuni relativ recente.

•••

Aminteam rîndul trecut cîteva forme verbale deosebite de limba actuală, în ceea ce privește conjugarea. În aceeași categorie e de privit forma din secolul al XVI-lea, a zăcea care corespunde exact latinului JACERE și e reprezentat în toate limbile romanice.

Limba romînă veche se presintă mai conservativă, pentru că nu e atestat pentru acest verb, niciodată un infinitiv a zace, cum se întrebuintează de cele mai multe ori astăzi; dacă zice cineva a zăcea, se pare că e o formă arhaică; cu

toate acestea cred că în limba literară trebuie să rămînem la forma veche. Trebuie să se reacționeze contra acestei tendințe de analogisare, fie dela conjugarea a II-a la a III-a, fie invers. Intr'adevăr, dacă urmărim astăzi un șir de verbe, vedem foarte accentuată această tendință. Astfel alături de a zăcea - a zace, s'a ajuns să se prefere a place în loc de a plăcea, invers însă, verbe de a III-a sînt trecute la a II-a; aici poate procesul nu e așa de înaintat, dar totuși se simte tendința de a se ajunge la asemenea substituiri: se aude de foarte multe ori făcem în loc de facem, formă cu totul anti-literară.

Se explică ușor de ce asemenea forme sînt mereu derivate cînd într'un sens cînd în altul prin procesul de conjugăție. Odată ce forme ca face și tace se întîlnesc la indicativ present, atunci ușor s'a putut produce fenomenul analogisării și să se zică a făcea - făcem, după tă-

cem și tot așa să se spună a place după a face. Deci nu e vorba numai de tradiție, dar să păstrăm ce impune simțul literar: cred că nu trebuie să facem prea multe concesii acestor schimbări.

O formă atestată o singură dată, anume la Coresi, în Cazania a II-a, indică și pentru secolul al XVI-lea tendința care e foarte evidentă astăzi, adică verbul a bate trecut la conjugarea a doua a bătea. Deși e atestată o singură dată, cred că nu e o simplă eroare.

E de amintit iarăși o formă care e atestată în Codicele Voronețian, la indicativ prezent persoana a II-a plural în felul acesta: încăreșteți-vă, care înseamnă încălziți-vă; reproduce pe latinul INCALESCO - INCALESCERE, însă ne surprinde într'o privință, pentru că de fapt, din ea deducem că infinitivul în secolul al XVI-lea apărea terminat în -este, a se încărește. Prin urmare numai în felul acesta ne putem explica

forma de indicativ present, persoana a II-a și ne surprinde această terminațiune, pentru că ne-am aștepta ca forma infinitivului să fi fost în -i, încări, prin urmare, ca și alte forme care prezintă un -esc la indicativ present ca înfloresc, înflori etc. Întrebarea e: reproduce ea direct pe latinul INCALESCERE, ceea ce n'ar fi imposibil, sau e o formă refăcută și atunci numai întâmplător s'ar întâlni cu echivalentul ei latin ?

Cred că ar fi să presupunem că într'adevăr s'a păstrat infinitivul INCALESCERE, pentru că acest verb nu putea să rămână absolut izolat față de altele cu indicativul present terminat cu finala incoativă, -esc, trebuia să se uniformizeze în sensul verbelor din categoria a înflori - înfloresc.

Trecem la alte particularități verbale și mai ales la diferențele de terminațiune în alt sens, pe care le prezintă formele din secolul al

XVI-lea față de cele actuale. Pe cînd astăzi unele verbe sînt terminate în -a sau -i, în secolul al XVI-lea apar cu terminațiuni deosebite. Astfel din adînc apare forma verbală derivată adînce, cunoscută și astăzi.

Tot așa avem, invers de data aceasta a arginti, pe cînd astăzi se zice a arginta, totuși nu e cu totul necunoscut nici a arginti. Apoi o formă cum e a scuipi în loc de a scuipa; secolul al XVI-lea aici e în acord cu ceea ce e astăzi dialectal, pentru că verbul apare și astăzi așa în unele regiuni.

Sînt alte forme care au dublu aspect; așa, de exemplu, avem a adeveri - a adevera, apoi forma care apare și astăzi cu infinitiv deosebit, însă observăm tendința că aceste diferențe încep să fie reflectate în vocabular cu o nuanțare semantică: anume a curăți și a curăta, e un

cas care ar putea să ispitească pe cineva să-l urmărească mai de aproape și mai ales când asemenea diferențe morfologice vin să se complice cu diferențieri de sens. Forma de conjugarea întâia am putea spune că s'a fixat mai ales într-o expresie cum e "s'a curățat" din limbajul familiar, din "argot". Dar iarăși nu se poate întrebuița decît forma a curăți cînd e vorba de "a curăți o odaie". Am remarcat, și foarte des, că tendința e spre extensiunea formei în a.

O formă foarte des atestată în limba veche e a se fătări și a se fătăra. E un verb expresiv în felul lui și trebuie considerat ca derivat din fățar, cum s'ar zice astăzi despre cineva prefăcut. În limba actuală avem mai expresiv pe a se prefăce sau a fi fățarnic cu sufixul -nic din forma mai veche fățar. X

A se găta și a se găti sînt foarte frecvente în secolul al XVI-lea. Astăzi verbul s'a fixat la conjugarea a IV-a deși prin Ardeal se mai X

zice m'am gătat.

De amintit deasemeni: a se împietri și a se împietra. Astăzi împietra nu știu să fie întrebuințat.

A se împăienjeni și a se împăienjena; astăzi și o formă și alta sînt întrebuințate, însă mai des e cea de conjugarea a IV-a.

Curios e a îndoia alături de a îndoi: ne surprinde pentru că derivatele verbale în -i în general apar din adjective sau din numerale sau pronume și în special din numeralele în -i cum e doi; din doi, într'adevăr, derivatul a fost a îndoi, după cum din însuși, a însuși.

Spuneam că în general verbele în -i sînt derivate din adjective, însă acesta nu e un fapt constant, pentru că găsim și derivate din substantive. Pe de altă parte însă, cu privire la substantive constatăm că ele apar cîteodată ca derivate verbale în -a. Deci procesul nu se poate spune că e fixat; tendința fie la substanti-

ve, fie la adjective spre categoria verbelor în -i sau -a nu e bine precisată.

Aminteam mai înainte forma derivată din numeralul doi; poate în felul acesta ar fi să interpretăm pe înjumătăți și pe înjumătăța, pentru că a înjumătăța e atestat de mai multe ori fără să ne facă impresia de o formă inventată și atunci se poate foarte bine ca după jumătăți, să se fi zis întâi înjumătăți, a împărți în două jumătăți. Deci plecînd dela forma de plural s'a putut foarte bine ajunge la un derivat verbal în -i, însă alături de el unii s'au gîndit și la forma în -a și în felul acesta ne-am explica înjumătăța, care nu cred să fie întrebuințată astăzi.

De amintit de asemenea a (se) însetoșa și a (se) însetoși.

A înțelepța e curios și ne surprinde că apare alături de a înțelepți, însă nu pare să fie o formă artificială, pentru că e atestată de mai

multe ori.

Intrupa și întrupii; umbri și umbra; învîrtoși și învîrtoșă. Vedeți o serie foarte bogată de verbe care în secolul al XVI-lea apăreau mai variate decît cele de astăzi. Tendința în general, putem spune, că pentru această categorie în limba de mai târziu, a fost pentru formele în -i. Ați văzut înțelepți care s'a impus față de înțelepța, înjumătăți față de înjumătăța. Pe de altă parte găsim o formă cum e a intrupa față de mai vechiul a întrupii.

E de amintit și acea formă caracteristică secolului al XVI-lea, însă trebuie despărțită de cele dinainte: a ferică, foarte des atestată. E atestat și a ferici ca astăzi, însă extrem de rar. Trebuie să-l considerăm ca reproducînd derivatul latin vulgar FELICARE și atunci a ferici e o formație târzie; deci nu e cazul lui jumătăți și jumătăța, care sînt derivate romîne de mai târziu.

Sînt de amintit iarăși formele a învie și a scrie, alături de a învia și a scria. În același timp cu învie, apare singur vie = trăește, pentru că într'adevăr, în secolul al XVI-lea, corespondentul latinului VIVERE apare încă foarte viu; a trăi apare relativ mai rar. A via, ca și a învia se explică prin analogie, adică deoarece la indicativul present se zice învie, această formă s'a întîlnit cu taie, de exemplu, sau încheie care fiind de conjugarea întîia cu infinitivul tăiere a fost natural ca și la aceste verbe să se producă trecerea dela conjugarea a III-a la I-a.

În ceea ce privește forma a scrie și a scria, aceasta se explică tot prin analogie, adică deoarece indicativul present era scrie care se întîlnea cu taie, încheie, s'a ajuns să se zică scria cum se mai zice în unele părți prin Banat și sud-vestul Ardealului.

De relevat verbul a învești < INVESTIRE, ca-

re apare și sub forma a învaște. Astăzi foarte rar, prin descîntece, se mai păstrează cuvîntul învăscut; e un alt caz de analogie: plecînd de la forma în -i, cea originală, s'a ajuns la cea terminată în -e prin influența unui verb cum era a crește: indicativul present a fost conjugat astfel: eu învăsc. INVESTIRE nu putea să dea învăsc; e o formă analogică refăcută după verbele în -ăsc, -ești, -este.

Trecem la întrebuițarea formelor reflexive și aici foarte multe verbe sînt care apar cînd cu pronumele reflexiv, cînd fără, fără ca să fie o deosebire de înțeles.

Așa, de exemplu, sînt atestate a se bătrîni și a bătrîni, identic cu sensul de astăzi; a se bolnăvi și a bolnăvi; a se cuteza și a cuteza; a se domni și a domni. Deasemenea în limba populară de astăzi, se mai zice a se domni și aceasta e într'adevăr surprinzător. Pentru că îl găsim uneori în textele traduse, nu poate să

fie vorba de o formă întrebuințată în limba curentă; în slavică avem ceva echivalent, adică găsim văcariti se, prin urmare reflexiv, și după modelul acestuia s'a zis de către traducătorii noștri, a se domni.

A se flămânzi și a flămânzi; a se glumi apare în textele traduse, însă întrebarea e dacă nu a circulat ca reflexiv și în limba de toate zilele și deci nu am avea de a face cu redarea slavicultului glumiti se.

Intîlnim apoi: a se rîde. Trebuie să adăugăm că te rîzi are o nuanță deosebită întrucîtva, pentru că are sensul de batjocură, e rîsul care subînțelege batjocura.

A se jura și a jura; de altminteri și în popor se zice a se jura; a se făgădui și a făgădui; a se întuneca și a întuneca; a se învăța și a învăța și astăzi se mai zice, însă cu nuanțare de sens, pe cînd în secolul al XVI-lea a se învăța era identic lui a învăța. Totuși, de data aceas-

ta, pentru că nu avem ceva corespunzător în limba actuală, cred că trebuie să admitem iarăși influența formei slave.

A se naște și a naște, nici astăzi nu s'a fixat în ceea ce privește limba poporului; literar zicem a se naște, însă se zice și am născuț în anul cutare; se pare că această formă va cădea în desuetudine.

A se povesti corespunzător slavicultului po-vestiti se se poate să fie o simplă redare a formei streine, cu toate că nu e sigur.

Trecem la aspectul pe care îl prezintă indicativul present și în primul rând vom aminti forma care apare cu terminațiunea verbală în -ez; aici limba veche se deosebește de multe ori de cea actuală, fie că nu prezintă această terminațiune, fie că o atestă unde astăzi nu e întrebuințată.

Așa găsim o formă cum e împrumutează; nu știu să se mai zică pe undeva astăzi eu împru-

mutez, ci împrumut.

Pe urmă o formă ciudată care e atestată numai la Coresi: întunează în loc de se întuneacă; aceasta cred că fără esitare trebuie considerată ca falsă. În schimb, găsim forme care chiar dacă nu sînt absolut necunoscute astăzi, totuși nu aparțin limbii literare. Fără terminațiunea -ez în secolul al XVI-lea se zicea încet în loc de încetez, cercet în loc de cercetez, săget în loc de săgetez, însă trebuie să adaug că apare și indicativul prezent în -ez, adică cercetez etc.

E de amintit și a se spămînta; cu fonetismul acestei forme ne-am ocupat rîndul trecut la fonetica secolului al XVI-lea; în secolul al XVI-lea mă spămînt apare mai des. Astăzi nu am putea spune care formă e cea mai des întrebuințată, pentru că cel puțin impresia mea e că se zice tot așa de des și înspăimîntez și înspăimînt; poate totuși să fie tendința spre mă înspăimînt; mă înspăimîntez poate să pară arhaic și în con-

trast tocmai cu ceea ce constatăm pentru alte verbe în special în secolul al XVI-lea, care apar cu terminațiunea invariabilă: a turba, de exemplu; se zice și turbă și turbează, însă parcă invers, tendința e spre forma -ez: turbează; turbă e în orice caz mai rar și mă întreb dacă n'ar putea să fie în joc aici o anumită expresivitate: cel puțin turbează îmi pare că e mai expresiv decât turbă.

Pe de altă parte însă, mă înspăimîntez mi se pare mai puțin expresiv decât mă înspăimînt. Deci sînt nuanțe de felul acesta, care uneori parcă te îndeamnă să interpretezi într'un fel schimbările; alteori însă ne duc pe altă cale.

19 II, 1932.

71

Vorbind de formele care primesc terminațiunea -ez trebuie să adăugăm pe acelea care se conjugă la același mod și timp primind terminațiunea numită incoativă. Verbul a trebui astăzi apare cînd într'un fel cînd în altul, flexionat cu această terminațiune, sau fără ea. Întrebarea e: față de limba din secolul al XVI-lea, cea de astăzi e justificată să întrebuițeze cînd o formă, cînd alta, adică să se zică trebuiește și trebuie ? Pentru că, de fapt, acesta e usul actual; în secolul al XVI-lea avem verbul conjugat constant cu forma incoativă: eu trebuieșc, tu trebu-

esti, el trebuie.

Cum rămîne deci cu ceea ce găsim alături ? Intrucît e îndreptăţită forma trebuie ? De sigur, dacă ţinem sama de întrebuintărea mai frecventă, aceasta apare în favoarea formei incoative, însă cred că limba literară ar trebui să se hotărască într'un sens şi acest sens mi se pare că nu poate fi decît următorul, adică să se admită o singură formă, cea de persoana a III-a, cu atît mai mult cu cît aceasta e cunoscută ca putînd fi utilizată şi cînd e vorba de persoana întia sau a doua: eu trebuie să mă duc, tu trebuie să te duci, iar nu tu trebuie să te duci.

Ca variaţiune de terminaţiune, în secolul al XVI-lea e de amintit iarăşi că unele verbe apar cînd cu flexiunea incoativă, cînd fără ea; așa, de exemplu, se zicea luce şi luceşte; rape şi răpeşte.

Ne întrebăm: comparînd mai ales cu limba de astăzi, intrucît unele forme sînt preferabile ce-

loriale și în același timp, cum s'a ajuns la o schimbare de flexiune la aceste verbe ? Un lucru pe care îl constatăm, e tendința din ce în ce mai accentuată pentru formele incoative; astăzi nu știu să se mai zică pe undeva rape în loc de răpește; deasemenea se zice lucește mai mult, cu toate că luce nu e absolut necunoscut.

Dar dacă ne referim la o altă formă a străluci, aici constatăm esitări între străluce și strălucește. Casul nu e așa de simplu, pentru că dacă pentru a luci apare mai mult forma terminată în -ește și dacă ar zice cineva luce, ar părea arhaic și dialectal, aici la străluci apar esitări. Cred că intervine întrucâtva tot expresivitatea și anume în legătură cu numărul mai mare sau mai redus de silabe. Când se zice lucește, am impresia că forma are mai multă amploare și în orice cas, lucește față de luce cel puțin după sentimentul limbei de astăzi, e mai expresiv.

Și mă întreb atunci, dacă revenim la ceea ce lăsam în vag lecțiunea trecută cu privire la -ez, mă întreb dacă terminațiunea -ez sau lipsa ei, nu stă în legătură uneori cu aceeași tendință de a mări expresivitatea ?

Iată vre-o două, trei exemple:

Între mă înfior și mă înfiorez, cu toate că la prima vedere nu s'ar părea că ar fi deosebite, am impresia că mă înfior și se înfioară e mai expresiv decât mă înfiorez și se înfiorează și deci, expresivitatea dacă trece peste un anumit număr de silabe, slăbește și ca o contra-probă cred că ar fi întrebuințarea formei mă cutremurez; mă cutremur e mai expresiv; mă cutremurez, nu mai are același efect.

Alt verb: a turbura: mă turbur și mă turburez, se turburează. Dacă rămînem la forma fără -ez, mă turbur, avem numărul de silabe în acord cu expresivitatea intenționată și atunci mă întreb cu privire la ce am lăsat în vag rîndul

trecut, cînd aminteam forma turb și turbez.

Turbez pare mai expresiv, cred, decît turb, prin adausul lui -ez. Adică uneori expresivitatea scade cînd e un număr prea redus de silabe, chiar o singură silabă.

Prin urmare, turb se pare că are ceva deficient, o lacună; imediat ce adăugăm -ez, turbez, turbează, pare într'adevăr mai plin cuvîntul, mai expresiv. Si atunci revenind la formele celelalte în -esc, cred că tot așa ne-am explica preferința de multe ori pentru cele în -esc, fiind mai de efect, mai expresive, cînd nu întrec un anumit număr de silabe și atunci lucește s'ar explica în felul acesta.

Vedeți, prin urmare, că s'ar părea că e un fel de misticism filologic, ceva care ne duce la subtilități, însă cred că dacă s'ar urmări și pe această cale procesul acesta de transformări, devieri față de limba veche, am putea în unele cazuri să surprindem într'adevăr ce-

va care să explice în acest sens; alteori firește, că ar rămînea puncte de întrebare, care să ducă spre alte explicații.

Revenind la alte cazuri și în sens negativ, adică lipsa de terminațiune incoativă, amintim din secolul al XVI-lea forme ca eu împart, despart, în loc de îmărtesc, despărtesc și tot așa eu păț, în loc de pățesc.

În plus, sînt de relevat tot la terminațiunea de indicativ present cîteva verbe care diferă de cele de astăzi și în sensul că se apropie mai mult de prototipurile lor latine. Astfel se zicea în secolul al XVI-lea, eu moriu, păstrînd pe i din latinul MORIOR. Astăzi s'a uniformizat această formă, în sensul că i a dispărut sub influența altor verbe care aveau pe r neurnat de i, sau dela conjugarea aceasta sau dela altă conjugare.

Verbul a ști în secolul al XVI-lea apare iarăși normal la persoana a III-a de indicativ present pen-

tru că nu presintă pe e; latinul SCIT nu putea să dea într'adevăr, decît el ști, care se mai aude astfel și astăzi în multe regiuni; chiar în poesia populară se vede bine păstrată această formă. Deci în ști din secolul al XVI-lea avem aspectul mai apropiat de cel latin. Dacă e să explicăm pe știe de astăzi, e ușor, pentru că e tot un fenomen de analogie, datorit întilnirii cu verbul a scrie: eu scriu, eu știu, tu scrii, tu știi și deoarece persoana a treia a lui scrie e el scrie, a fost natural ca să se zică el știe, după modelul lui el scrie. De amintit și felul în care se presintă la indicativ prezent a suferi. Aici usul actual e iarăși nefixat. Las la o parte persoana întâia, căci de ea ne-am ocupat la fonetism, unde spuneam că trebuie să preferăm pe eu sufer; ce predomină ca vocalism în acest verb, e ș. Acel ș isolat de tot la persoana întâia, are ceva care după mine e antipatic. Persoana a treia singulară e iarăși normală el sufer; pluralul e iarăși normal în secolul al XVI-lea: și

sufer. Cei mai mulți zic ei suferă. În secolul al XVI-lea se spunea ei aoper - ei sufer. Deci cred că aici nu poate să fie nici o esitare: limba literară să se fixeze pentru aceste forme și să nu tolereze pe acel ă final; să se excludă cu desăvîrșire ei suferă și cele de felul lui, care sînt anomalii, în limba noastră.

Trecem la felul cum se presintă verbele din punctul de vedere nu al terminațiunei, ci al vocalelor în temă, variațiuni care revin și în legătură cu fonetismul studiat altădată, anume variațiuni de vocalism și de consonantism, după indicativul diferitelor conjugări și atunci avem de amintit cazul lui adăp și adap. Forma normală ar fi adap dela ADAQUO însă s'a întimplat analogisarea în favoarea lui adăp rezultat din a aton dela adăpa.

De amintit verbul a spărea care apare și mai deosebit ca fonetism, față de formele actuale. Etimologia, cum am mai spus și altădată, nu e tocmai clară, însă se pare că trebuie să plecăm dela un de-

rivat latin vulgar EXPAVORIARE. La persoana întâia eu mă spar sau spariu, tu te spari, el se spare, noi ne spărem, voi vă spăreți, ei se spar. Vedeți, forme care sînt destul de deosebite de cele de astăzi și la prima vedere s'ar părea că fonetismul nu e tocmai clar, însă se vede limpede că avem de a face cu un proces de asimilație, adică infinitivul spărea a fost asimilat și s'a zis spărea și atunci și la indicativ s'a zis dela noi ne spărem → noi ne sperem, voi vă spăreți → voi vă spereti și atunci s'a zis și la persoana întâia, mă sperii, sperii, sperie.

În secolul al XVI-lea, cel puțin după textele care ne sînt la dispoziție, nu avem nici un exemplu de forme cu e; totdeauna se zicea spar, spărem. De adăugat în ceea ce privește fonetismul, că scrierea se deosebește intrucîtva la infinitiv și la perfect, indicativ present, de scrierea și ortografia de astăzi: în secolul al XVI-lea se scria a spărea. Noi am refăcut forma sub influența altor verbe de conjugarea întâia: a tăia - tăiere--a spăria - spări-

ere. Firește, e o analogie aici care a uniformizat terminațiunea în sensul lui ia.

Iarăși aspect complicat prezintă vre-o trei verbe care se întilnesc ca fonetism și anume a înconjura, a împresura și a măsura.

În secolul al XVI-lea abia începuse să se manifeste tendința de analogizare, analogizare care a dus la schimbarea vocalei sau vocalelor, chiar din temă; și anume astăzi cei mai mulți pronunță înconjoară, infinitiv înconjora; tot așa măsoară și împresoară. Dacă luăm prima formă și procedăm etimologiceste, a înconjura reproduce pe latinul INCONGYRARE. Ce s'a întâmplat? Un verb cum e strecura care pleacă dela EXTRACOLARE s'a întilnit cu a înconjura. La indicativ present strecura se conjugă: strecor, strecori, strecoară și atunci sub influența unui asemenea verb s'a zis înconjoară, pentru că înconjura se întilnea cu strecura. Tot așa și la infinitivul a înconjora. Deci în felul acesta se explică formele actuale cu o și cu oa.

Procesul s'a întîns mai departe, la a impresura-impresoară, refăcut iarăși după sirecoară; deasemenea măsoară în loc de măsură.

Ne întrebăm: aceste forme care sînt totuși adoptate de cei mai mulți, cu o, n'ar trebui să fie lăsate la o parte? Aduc după ele confuzii și un fel de epidemie fonetică.

Trecem la formele de conjugarea a doua. Aici în primul rînd, e de amintit, de exemplu, că acelea care în latină aveau un d în temă, apar constant în secolul al XVI-lea cu z la persoana întîia, adică eu văz, eu șez, dela VIDEO, SEDEO, dezvoltare normală, pentru că d + e în hiat nu putea să dea decît z. Limba de mai tîrziu și în general cam aceasta e tendința în urmă, a introdus pe d: eu șed, eu vād, prin analogie cu cele de a treia, cum e cred: după tu crezi, s'a zis tu vezi și prin analogie s'a ajuns și la conjugarea a doua să se prefere astăzi șed și vād.

Verbul a putea, constant în secolul al XVI-lea

apare la persoana întâia eu poti și e surprinzător că nu e atestat o singură dată cu t: pot. Astăzi limba literară e pentru această din urmă formă. Eu cred că nici aici nu putem să esităm: trebuie să preferăm pe cea cu -t, cu atât mai mult cu cât avem aici scrierea în favoarea lui t: poti, poate.

Trecem la conjugarea a treia. Amintim pe z la forme ca crez etc. Tot așa constant în secolul al XVI-lea se zice eu crez, eu tinz, eu răspunz, cred, tind, răspund.

Vedeți că limba din secolul al XVI-lea de două ori a căutat să întrebuinteze pe z: întâi ca să justifice la conjugarea a doua; eu sez, eu văz și la a treia ^{eu crez} ~~eu crez~~ uniformisată în limba veche, după a doua.

În limba nouă, procesul a fost inversat, pentru că a fost refăcută conjugarea a doua; eu văd, după a treia. Ar fi de amintit iarăși cazul lui deșing, ucig, însă în secolul al XVI-lea, inversarea e numai parțială și înlocuirea lui d cu g e logică; adică

s'a plecat dela verbe ca a stinge unde g era în tema verbului. A încinde pe care l-am amintit și în limba descîntecelor, în secolul al XVI- lea apare foarte curent. Încinde a fost înlocuit apoi cu încinge prin analogie.

Pentru a trece la conjugarea a patra, e de amintit că un verb cum e a auzi, presintă forme de persoana întâia eu auz, rezultat normal din AUDIO.

În sfîrșit, cîteva cuvinte despre o formă care e și ea nefixată în limba de astăzi. EXIRE a dat în romînește a ieși; persoana a treia EXIT trebuia să fie iese. Unii zic la persoana a treia de plural, ei iasă. De ce ? E o formă care nu are nici o rațiune.

Cînd e vorba de conjugarea a patra, la a treia de plural trebuie să se zică ei ies, ei aud și limba literară trebuie să se fixeze în acest sens.

St. M. M.
arce & celest
geolog.

26 II, 1932. —

Fi

Formele de subjonctiv concordă în general cu acelea pe care le-am urmărit rîndul trecut, privitoare la modul indicativ.

Si în primul rînd e de amintit că după cum am avut la conjugarea întîia forme care prezentau un -az în secolul al XVI-lea față de limba de astăzi, care nu presintă această terminațiune, natural că și la subjonctiv nu ne poate surprinde dacă întîlnim un verb cum e să împrumutez.

E de relevat din Palia dela Orăștie, o formă curioasă: să străluceze. Aceasta ne surprinde, pentru că nu are deloc aspectul de morfologie romînească. Fiind un singur caz, putem presupune că e o eroare

sau o confuzie între să lumineze și să strălucească. In orice cas, nu putem considera un asemenea subjonctiv întrebuințat în limba curentă.

Trecînd la conjugarea a doua, se repetă și aici firește particularitățile pe care le-am constatat înainte, adică se zicea eu să văz, eu să șez etc. La vre-o două verbe de conjugarea a doua, și trebuie să anticipăm și de a patra, apare un aspect dublu la persoana a treia de singular, care însă nu poate să ne surprindă; de exemplu, verbul a umplea în secolul al XVI-lea apare atestat să împle și să implă. Un verb de aceeași conjugare, întîmplător nu e atestat decît cu o singură terminațiune, anume a încăpea, atestat numai cu forma terminată în -ă, să încapă, însă trebuie să admitem că exista și cealaltă terminațiune în -e, să încape. Paralel lui împle și încapă să anticipăm și verbul a cumpli, care apare tot așa: el să cumple, el să cumplă.

Trecînd la conjugarea a patra, e de amintit că după cum am văzut forme fără incoativul -eaș la in-

dicativ, tot așa la subjonctiv. Prin urmare sînt foarte normale flexiunile eu să împart, eu să despart în loc de cele normale astăzi eu să împărțesc, eu să despărțesc și tot așa eu să rap alături de eu să răpesc.

Trecem la formele de imperfect. Acestea relativ, se deosebesc mult față de cele de astăzi și mai ales în ceea ce privește persoana întîia singulară și a a treia plurală. În secolul al XVI-lea nu apar urme de -m final și la toate conjugările se zicea: eu lăuda, eu tăcea, eu ședea, forme care mai vegetează astăzi, de exemplu, în Maramureș.

De fapt nu ne poate surprinde lipsa lui -m pentru că din latinul LAUDABAM nu putea să rezulte decât o asemenea formă. Cum s'ar explica schimbarea în sensul care s'a fixat în limba modernă, adică prin adăugarea lui -m? Părerea curentă, și Dl Tiktin o împărtășește, e că am avea de a face cu influența pluralului: deoarece se zicea noi lăudam, s'a refăcut la singular o formă eu lăudam, primind la persoana întîia de singular un -m la sfîrșit după plural.

E o părere care nu e imposibilă, însă cred că explicația e în sensul pe care îl ^{vai} arata și pe care vom găsi-o și când ne vom ocupa și de persoana a treia plurală. Cred anume că n'a intervenit deloc influența formei de plural, ci transformarea a putut să plece dela influența lui am; persoana a doua era tu lăudai; acest lăudai se întînea cu tu ai dela indicativul present al lui a avea. Deoarece la indicativul present persoana a doua era tu ai, a fost firesc lucru să se accentueze tendința de uniformizare la persoana întîia și după eu am s'a putut zice: eu lăudam sub influența acestei forme.

Aș merge mai departe, chiar să cred că aceasta ar fi părerea cea mai sigură, că poate fenomenul de analogizare a plecat dela verbul a avea. Adică se zicea: eu avea și la plural noi aveam, însă deoarece la indicativul present era eu am, atunci s'a putut foarte bine ca dela eu avea sub influența lui eu am să se ajungă la eu aveam. Deci influența singularului indicativului la persoana întîia asupra im-

perfectului de aceeași persoană, a putut foarte bine să pornească dela verbul a avea și să se generalizeze și la alte forme. Si cu atât mai mult cred că e de admis această părere, cu cât dacă ne referim la plural, persoana a treia, aici avem o indicație, după mine categorică, cum că fenomenul a plecat în sensul cum spuneam, adică dela verbul auxiliar.

În secolul al XVI-lea, la persoana a treia de plural se zicea: ei lauda, ei tăcea, ei suzea. Târziu s'a produs transformarea adăugându-se -u la plural. Dl Tiktin admite că schimbarea formei de imperfect la a treia plural ar fi datorită influenței indicativului present la aceeași persoană, adică deoarece se zicea ei laudu, ei tacu, când -u era păstrat, s'a ajuns să se zică dela o vreme ei lăudau în loc de ei lăudă. Ce constatăm însă ? Că impunerea formelor de imperfect terminate în -u, apar în momentul când procesul amuțirii lui u era împlinit, sau pe cale să fie împlinit.

Trebue să admitem că fenomenul analogisărei a ple-

cat tot în sensul cum spuneam înainte, dela verbul a avea. Adică deoarece persoana a treia de plural era ei au, acest au a putut să influențeze imperfectul ei lăuda și să se zică ei lăudau în loc de ei lăuda.

Trecînd la alte particularități referitoare tot la imperfect, avem de amintit ce distinge și foarte marcat, conjugarea a patra în limba veche de cea de astăzi. Intîi apar formele în i și ia: auzi(i)a, forme care arată că la conjugarea a patra s'a menținut la imperfect vocala caracteristică a infinitivului, i. Si se pune acum întrebarea: cum să se ortografieze în limba de astăzi ? Cei mai mulți scriu ei auzeau după ei vedeau și Academia acum cincisprezece zile a votat această uniformizare. Am protestat contra ei. Eu am rămas la ei auziau și mi se pare că această scriere e justificată și prin tradiție și prin pronunțare destul de răspîndită în acest fel, pentru că tradiția secolului al XVI-lea pentru verbele de conjugarea a patra, era în acest sens.

De adăugat că acea categorie de verbe de conjugarea a patra, terminate în -î, în secolul al XVI-lea apare cu ceva care ne surprinde, dar care e în acord cu ceea ce am constatat. Se zicea omorîia. Ce s'a întâmplat? După cum la auzi s'a adăugat terminațiunea -ia, la verbele de categoria aceasta, aceeași terminațiune s'a adăugat lui -î: omorî+ia și în felul acesta se explică ceea ce ne surprinde. Era însă o categorie care n'a putut să-și păstreze situația specială, pentru că într'adevăr, omorîia dela o vreme a trebuit să cedeze și s'a schimbat în omora.

Trecem la formele de perfect. Acestea sînt, putem spune, cele mai complicate, cu cele mai multe variațiuni.

În primul rînd e de amintit că la conjugarea întîi, terminațiunea era astfel: persoana întîia în -ai (u) ca și astăzi, cu u final sau fără, indiferent: eu lăudai(u); persoana a doua: tu lăudași; a treia: el lăudă. La plural: noi lăudăm(u), voi lăudatu, ei lăudară. Prin urmare, diferența frapantă e la plural: noi

lăudămu, voi lăudați în loc de noi lăudarăm, voi lăudarăți, ca astăzi.

Trecînd la categoria a doua, avem la plural: noi tăcum, voi tăcutu, ei tăcură și tot așa noi văzum, voi văzutu etc.

La a treia: noi crezum, voi crezut etc.

La a patra: noi auzim, voi auzitu în loc de noi auzirăm, voi auzirăți etc.

Cum s'ar explica această diferență ? în ce privește persoana întîi plural, dificultatea nu e mare și putem ajunge la o explicație, adică plecînd dela conjugarea întîi, din latinul LAUDA^oVIMUS trebuia natural să se păstreze cu a. Cum se explică ă ? Sub influența lui el lăudă. Cum se explică însă lăudă, pentru că LAUDAVIT *trebuia să dea lăuda*.

Cred că explicația e următoarea: sub influența lui ă dela indicativ present; acolo tot așa e paralelismul el lăudă - noi lăudăm și astfel s'a stabilit paralelismul și la perfect.

Ajungînd la persoana a doua, aici întîmpinăm di-

ficultăți pentru că LAUDAVISTIS trebuia să devină
lăudaști nu lăudat.

Sîntem, prin urmare, departe de forma veche. Dl
M. Lübke a dat o explicație și Dl Procopovici dease-
meni, însă nu m'am oprit la nici una. Dl Procopovici
spune că anume e influența participiului trecut lău-
dat, dela formele de perfect compus și pentru că s'a
zis am lăudat, acesta a trecut la persoana a doua și s'a
zis voi lăudat. E greu, pentru că lăudat la perfectul
compus e la toate persoanele, pe cînd aici îl întîl-
nim numai la persoana a doua de plural.

Eu m'am oprit la următoarea explicație: cred că
trebuie să plecăm dela formele de perfect. Astfel VOS
DIXISTIS, a trebuit să dea în românește într'o epocă
veche, voi zisește, devenit voi ziste, însă voi ziste
după noi zisem a putut să fie schimbat, adică să pri-
mească pe e și să se zică voi zisește.

E de sigur, o explicație complicată, care presupu-

C. Densusianu,

Limba română în sec. al XVI-lea. Morfologia. Fasc. 12

ne vre-o două faze neatestate, dar mărturisesc că față de aceea propusă de alții, aceasta mi se pare că ar trebui să fie mai mult luată în considerație.

Rămîne ca alții să dea explicația cea mai potrivită.

—

Pau ✓

4 . III, 1932.

XIII

O formă care ne duce spre latină e aceea care corespunde lui VENI. In secolul al XVI-lea găsim corespunzător acestuia: eu veniu, cu y analogic de la formele de conjugarea întâia, tu veniși, el vine sau el vene, noi venem, voi venet, ei veneră sau ei vineră.

De aici rezultă că dacă cineva nu e documentat în ceea ce privește acest perfect, poate să confunde indicativul present cu perfectul, pentru că, într-adevăr, întâlnim eu veniu sau veniū presentul e identic cu perfectul și tot așa la persoana a treia singulară.

Pentru verbul a rupe, găsim în Psaltirea Hurmuzachi perfectul rupe < RUPIT. Tot acolo găsim

tu rupeși corespunzător latinului RUISTI. Avem dovadă direct de păstrarea latinului RUI. Rupeși e analogisat, pentru că într'adevăr, în loc de eu rupi, de la o vreme a început să se zică eu rupși și mai târziu, eu rupsei, tu rupseși.

În legătură cu ceea ce găsim odată la Coresi, în Cazania lui, ar trebui să vedem cum se explică terminațiunea persoanei a doua singulară și nu numai la această conjugare, ci la toată seria. Tu lăudași < LAUDASTI; ne-am fi așteptat în acord cu fonetismul latin să avem tu lăudaști; t nu putea să dispară. În Cazania lui Coresi, apare o singură dată proslăviști-te în loc de proslăviși-te. Dl Pușcariu crede că ar fi o dovadă de păstrare pînă în secolul al XVI-lea a lui t corespunzător din terminațiunea latină -STI. Însă e un caz unic de asemenea formă de perfect și mai curînd trebuie să presupunem că s'a tipărit greșit în textul lui Coresi. Era ușor să se facă această eroare de tipar, adică deoarece urma t după proslăviși, s'a putut foarte bine stre-

cura un ț provocat de ceea ce urma.

Deci, nu putem spune cu siguranță, că s'ar fi păstrat în secolul al XVI-lea forma mai veche cu ț. Si atunci rămîne să explicăm tocmai căderea acestei consoane.

Dl M. Lübke în Gramatica limbilor romanice, s'a gîndit și cred că pe bună dreptate, că trebuie să plecăm dela forma veche lăudaști-tu care prin contracție a dat lăudaș-tu; aceasta s'ar fi desfăcut apoi în lăudaș tu și cu pronumele prepus: tu lăudași.

O altă explicație o dă Dl Procopovici, adică crede că ar fi o confuzie de timpuri și plecînd dela mai mult ca perfectul LAUDA⁵VISES, care e redus în latina vulgară LAUDASSES, persoana a doua ar fi sunat tu lăudași. E ceva care se poate admite, pentru că într'adevăr, putem presupune că într'o epocă mai veche se zicea la mai mult ca perfect, tu lăudași și pe urmă s'a refăcut forma lăudaseși, pentru că s'a transmis s dela persoana întâia.

Prin urmare, nu e imposibil să credem că forma

mai veche a mai mult ca perfectului, a fost tu lăudași. Greutatea e însă să admitem că această formă ar fi trecut la perfect, pentru că într'adevăr, așa interpretează Dl Procopovici. Cred că sub influența mai mult ca perfectului s'a zis și la perfectul simplu tu lăudași. Aici mi se pare că e o dificultate, încît putem rămîne la explicația D-ului M. Lübke.

În sfîrșit, sînt de amintit vre-o două forme bizare, pe care ni le oferă numai Coresi; pentru a înțelege, găsim perfectul el înțelegu; de asemenea, odată, tot Coresi ne dă el fierbu în loc de el fierse și înțelese. Cum ar fi de interpretat aceste perfecte ? De sigur că mai curînd trebuie să admitem că sînt forme artificiale, pentru că în toată literatura noastră veche și în tot ce știm din dialectele actuale, nu găsim o singură urmă de asemenea flexiune.

Trecem la perfectul perifrastic sau compus. Acesta presintă mai puține particularități caracteristice în limba veche și în primul rînd e de amîn-

tit că persoana a treia de singular și plural în limba veche și dialectal astăzi, sînt identice: el au fost și ei au fost. Cu toate că ne-am ocupat la seminar cu aceste forme, totuși voi reveni asupra lor și voi adăuga ceva la explicația pe care am dat-o cînd acum trei ani am făcut morfologia secolului al XVI-lea.

Intîi să ne raportăm la ceea ce ne dau textele; afară de ceea ce spuneam că în general e identic între forma de singular și cea de plural, găsim și cazuri corespunzătoare celor de astăzi. Așa, de exemplu, în Praxiul lui Coresi apare a fost la persoana a treia de singular în loc de au fost. Pe urmă într'un document din colecția Hurmuzachi, apare a ținut, a dat. În Documentele bistrițene publicate de Dl Rosetti, găsim m'a prinsu, însă imediat: și m'au dusu. Exemplele din textele D-lui Rosetti, încep să deștepte suspiciuni, odată ce în două verbe consecutive, apare și forma cu au și cu a. În însemnările la care ne-am raportat și altă dată, rămase dela Mi-

hai Viteazul, găsim odată m'a tremes și altă dată m'au tremes. Cum am amintit și în alt rînd, acele cîteva cuvinte pe care le-a scris Mihai Viteazul, sînt prețioase, pentru că vin direct dela el și cum nu avea o deosebită cultură generală, putem presupune că a redat vorbirea care era obișnuită. Atunci ne întrebăm: în cazul acesta, odată ce dînsul a scris m'a tremes, altă dată m'au tremes, să presupunem că începuse să se introducă forma fără u ? De sigur că putem admite aceasta. Inșă imediat constatăm altceva: anume, înțîlnim la plural, în loc de au, ca și astăzi, pe a. În textele publicate de Dl Rosetti, avem vre-o două, trei exemple ei a fostu. Ce rezultă de aici ? Că acel a era foarte oscilant și în greșeli de scriere sau transcriere, înlocuia pe au, fiindcă nu putem presupune că la persoana a treia, s'ar fi zis în secolul al XVI-lea, ei a fost. Si astăzi limba e fixată în sensul acesta; numai aceia care nu țin samă de acordul corect, zic ei a fost. Acele cîteva texte care să ne dea dovada sigură de introducerea încă din secolul

al XVI-lea, la a treia singular a lui a în loc de au nu există.

Rămîne atunci să urmărim istoriceşte flexiunea aceasta şi apoi să punem în acord persoana a treia de singular, forma veche cu cea de astăzi. Tocmai limpede nu apare au la singular. Plecînd dela latinul HABET, trebuia, într'o ipotesă, după sincopa lui b să avem ae: el ae făcut. Am putea presupune că e fiind în silabă atonă, în legătură cu verbul participiu următor, a putut să se reducă şi prin urmare, să se zică el a făcut.

A doua ipotesă. Putem admite că HABET nu a pierdut pe b, ci auxiliarul fiind aton, e s'a sincopat şi prin căderea lui e s'a redus la abt. Acest abt mai tîrziu a putut să se transforme în au, prin trecerea lui b → u. Fonetismul e complicat întrucîtva, însă nu se poate contesta posibilitatea transformării lui abt în au. Dacă admitem explicaţia din urmă, atunci dela sine se înţelege că la persoana a treia, forma cea mai veche a fost au: el au zis.

Dacă ne oprim la explicația dintîi, trebuie să admitem că s'a zis întîi, el a zis rezultat din el a zis, prin căderea lui e și sub influența pluralului ei au zis, s'a zis și el au zis.

~~X~~ Poate să fie și o altă explicație apropiată de cea dintîi, adică am putea presupune că și la forma de auxiliar s'a zis la persoana a treia singulară, el are. Prin urmare, nu era diferență: la persoana întîia eu am făcut, eu am, tu ai făcut ca și tu ai și putem presupune că s'a zis și el are făcut. La plural: noi avem făcut, voi aveți făcut, ei au făcut, însă pronumele fiind aton s'a redus la am, ați și atunci dacă am admite explicația aceasta, ar fi de presupus că și el are făcut s'a redus la el a făcut.

Deci n'ar fi nevoie să admitem pe ae refăcut din HABET și am putea să plecăm dela forma cealaltă are, care a putut să fie întrebuințată și ca auxiliar. Ce e de cules din aceste două explicații și cea din urmă, a treia, care se încadrează în cea dintîi? E greu de hotărît, dacă într'adevăr, într'o epocă veche, sin-

gularul nu a fost diferențiat de plural, adică s'ar fi zis el a făcut, ei au făcut și dela o vreme s'a zis el au făcut, ca și ei au făcut.

Însă atunci, cum s'ar explica forma nouă fără y? Iarăși o dificultate. Cred și repet că trebuie să revenim la ceea ce am spus acum trei ani, că trebuie să plecăm dela influența pe care ar fi exercitat-o imperfectul. Deoarece dela o vreme, cum am arătat, s'a zis el lăuda și ei lăudau, acest au ca terminațiune dela imperfect, a influențat terminațiunea dela perfect și atunci putem presupune că el lăuda a putut provoca pe el a fost și poate în asemenea caz cînd, ca și popular astăzi, se mai întrebuița des auxiliarul după verb. Să ne gîndim că în vremea cînd se mai zicea poate curent ei fost-au, forma aceasta se întîlnea cu ei lăudau și s'a putut foarte bine ca el lăuda să influențeze pe el fost-au și terminațiunea a dela imperfect întîlnindu-se cu au dela perfect el fost-au, l-a redus la el fost-a, ela fost. Recunosc că e ceva complicat, dar altă explicație

mai acceptabilă nu cunosc.

În ceea ce privește tot perfectul perifrastic, e de amintit că în Cuvinte din bătrîni, găsim forma au mersă scrisă cu **ѣ** la sfîrșit și urmînd documentul, acest **ѣ** are într'adevăr valoarea de **ă** nu de **u** scurt sau valoarea convențională din ortografia slavă. Și pentru că astăzi sînt regiuni prin Ardeal unde se spune eu am fostă, să fi știută, atunci am putea admite că și în secolul al XVI-lea a existat regional acest perfect compus, adică participiul trecut primind terminațiunea **ă**. Cum se explică această formă de participiu, nu insist, pentru că de el s'a ocupat și Dl T. Papahagi și Dl Procopovici și părerile sînt împărțite. În orice caz, e un fenomen care se întîlnește și la Aromîni. Chestiunea e dacă e o dezvoltare independentă în dacoromînă, față de ceea ce e în aromînă. E greu de admis, pentru că aceste coincidențe sînt prea frapante, pentru ca să spunem că fenomenul a luat naștere la nordul Dunărei, independent de ceea ce e la

sud.

X

Ne oprim puțin la perfectul subjonctivului. Aici și astăzi se face confuzia, adică se zice eu să fiu văzut, el să fie auzit. În secolul al XVI-lea, flexiunea obișnuită e: eu să fi văzut, el să fi auzit, pentru că într'adevăr, istoricește se poate explica uniformitatea lui să fi, auxiliarul, indiferent de singular sau plural. Și tot în legătură cu formele de trecut, la mai mult ca perfect, ca și la imperfect, în secolul al XVI-lea, m lipsește la persoana întâia, căci latinul LAUDAVISSEM apare sub forma eu lăudase și după cum la imperfect s'a adăugat m, tot așa și la mai mult ca perfect. Apoi la persoana a treia plural, avem ei lăudase, nu lăudaseră.

Trecem la formele de viitor, care presintă iarăși complicație. Intâi, corespunzător lui VOLEO avem eu voi; corespunzător lui VELIS, avem tu veri sau vei; vei se explică prin analogie, după cazurile lui tu sari → tu sai, tu ceri, tu cei și această trecere s'a repercutat în veri, vei. Veri a fost explicată de

Di M.Lübke și cred că trebuie să rămînem la explicația D-sale: **VOLET** > voare; voare aton a dat vare și pe urmă vare s'a redus la va sub influența lui a alături de are.

Trecînd la plural, în secolul al XVI-lea avem: noi vom, văm, vrem și chiar vem. Cum trebuie să fie interpretate aceste variații de fonetism? S'a admis pînă acum de toți și de Di Tiktin, că trebuie să plecăm dela **VOLUMUS** devenit vom. Însă, dacă avem pe de o parte vrem lăuda, pe urmă vem, văm și vom lăuda, mi se pare că nu putem să admitem derivarea din **VOLUMUS**, pentru că odată ce la persoana a treia era **VOLET**, la persoana întâia plurală trebuia să fie **VOLEMUS** în latina vulgară, care a devenit vrem. Si atunci se zicea în secolul al XVI-lea, noi vrem lăuda. Vrem cu pierderea lui r prin disimilație, a putut foarte bine să devină vem și atunci ne putem explica cele câteva forme atestate în Psaltirea Scheiană de noi vem lăuda. Pe urmă vem a putut foarte bine să fie schimbat în văm, după cum alături de avem întîlnim și

avăm, cu trecerea lui e la ă normală după labiala v.
 Si apoi văm a devenit vom sub influența lui v, ca și
 la bătez, părumb devenite botez, porumb.

La persoana a doua de plural, avem vreți și veți;
 la a treia, vor. In sfârșit, trebuie să adaug că în lim-
 ba secolului al XVI-lea, foarte des apare viitorul cu
am: am să merg, ai să mergi, are să meargă. Pe urmă, vi-
 itorul care nu trebuie să fie luat drept al doilea:
voi fi bătut, de exemplu în Palia dela Orăștie, e i-
 dentice, după cum arată contextul, cu voi bate. Pe urmă
 mai apar construcții perifrastice cum era: era a tri-
mite și are a afla.

Deci în unele privințe morfologia viitorului, în
 secolul al XVI-lea apare mai bogată decât astăzi.

XIV

Un aspect complicat și interesant pentru că ne duce la o mare varietate de forme ne ofere prezentul condiționalului. În primul rînd e de așteptat să găsim aceleași forme ca și în limba de astăzi.

Găsim în secolul al XVI-lea forme de condițional cu auxiliarul a avea: ași, ai, are, însă trebuie să adaug că persoana a treia de singular și plural apare sub două forme: ară și are. El ară merge și ei are merge și tot așa la plural. Probabil că forma mai veche a fost ară, atrasă apoi de are. Dacă vom pleca de la are, considerîndu-l ca mai vechi, ar fi greu să explicăm pe ă, care ar fi înlocuit terminațiunea, fiindcă ă nu are nici o concordantă, nici o apropiere ca să fie introdus în cazul acesta, pe

cînd are exista, deși cu altă funcțiune.

Dacă, prin urmare, constatăm aceasta în limba veche, ne întrebăm ce poate să fie, de fapt, acest auxiliar cu întreg sistemul perifrastic dela condițional. De unde provine ași ? Weigand spunea că din legături sintactice lăuda-vrea-și-eu s'ar fi putut ajunge la lăudareashi eu - eu ași lăuda, însă nu avem nici un caz analog ca să presupunem că la persoana întâia conjuncția și ar fi putut deveni prin urmare acel ași, enigmatic pînă acum. x

S'au gîndit unii și poate nu fără dreptate, că deoarece avem în domeniul romanic, în special pe 'a-cel HABUISSE, atunci poate că la persoana întâia ar fi o urmă de HABUISSE, cu schimbare de terminațiune. Însă ne întrebăm imediat: de ce nu ar fi fost cum ne-am aștepta, persoana întâia eu ase lăuda, căci prin contractiunea formei trebuia să avem ase ? Si acest ase cum ar fi devenit eu ași ?

Că uneori și mai ales în domeniul romanic, în al-

te limbi decît a noastră, s'a putut întîmpla încrucișarea auxiliarului dela un timp sau altul, e un lucru care poate fi constatat.

Deci n'ar fi surprinzător că în limba romînă s'ar fi încrucișat, să zicem condiționalul cu a vrea și condiționalul cu a avea. În secolul al XVI-lea avem de relevat un condițional, acesta absolut clar și foarte caracteristic, nu cu auxiliarul, ci cu anumită terminațiune, după conjugare. Anume, un condițional terminat în -are la conjugarea întîia: de exemplu, eu să uitare corespunzător lui dacă aș uita. Alături de -are, apare de cîteva ori, mai rar atestat și -aru: eu să uitaru.

Conjugarea a doua: -ure: eu să tăcure corespunzător lui dacă aș tăcea.

Conjugarea a treia: -ere: eu să mersere = dacă aș merge.

Conjugarea a patra: eu să auzire și întocmai ca și la întîia, alături de -ire, apare mai rar și -iru.

La conjugarea a doua nu e atestat nici un exem-

plu în -uru.

Trecînd la terminațiunea persoanei a doua avem: să lăudari, să tăcurei, să merseri și să auziri.

La persoana a treia avem el să lăudare, tăcure, mersere, auzire.

Pluralul se înțelege aproape dela sine: noi să lăudarem, noi să tăcurem, noi să merserem, noi să auzirem. Persoana a doua: -aret, -uret, -eret, -iret. În sfîrșit persoana a treia de plural, e identică cu cea de singular; prin urmare, să ei lăudare, tăcure...

Puteam să adaug că la conjugarea a patra, excepțional, de exemplu, pentru verbul a ști avem și -ure. Deci influența de forme cu conjugarea a doua: să ști-ure, influențată de perfectul știui și de participiu și atunci apare aici terminațiunea -ure excepțională față de -ire la conjugarea a patra.

Deci, cum spuneam, e o absolută simetrie în ceea ce privește aceste forme de condițional. Explicația lor: cred că trebuie să plecăm dela perfectul subjunctivului. Unii s'au gîndit la imperfectul subjunctivului.

lui, însă avem dovada categorică cum că nu putem lua în considerație această formare, pentru că de exemplu, la conjugarea a treia avem tema de perfect: eu să mersere, care corespunde latinului MERSE-RI-M. Dacă ar fi fost la basă imperfectul subjonctivului, ar fi trebuit ca MERGEREM să devină în românește eu să mergere și pentru a zice, eu să zicere. Deci în această privință, nu cred să fie îndoială: adică trebuie să renunțăm la imperfectul subjonctivului și să admitem perfectul aceluși mod, care explică condiționalul vechi românesc. Explicația a fost reluată în urmă de Dl Leca Morariu. D-sa spune că deoarece alături de terminațiunea e la persoana întâia singular apare -u: să lăudaru, am avea de a face cu viitorul anterior latin, LAUDAVERO. Mi se pare că e o argumentare cât se poate de șubredă, pentru că avem impresia că terminațiunea organică la persoana întâia, a fost -e: să eu lăudare și e atestată mai des. Condiționalul în -u e sporadic și dacă am pleca dela forma originară cu u ar fi greu să explicăm la per-

soana întâia pe e. Când această vocală era pronunțată la sfârșit, atunci a fost natural ca în unele regiuni să se zică eu să lăudaru și această formă poate să fie considerată ca secundară, târzie, nu cea primitivă. Deci, trebuie să renunțăm la derivarea acestui condițional din viitorul anterior, cu atât mai mult cu cât se știe că viitorul întâi și al doilea ajunsese în latina vulgară să nu mai fie întrebuințate deloc și după cîtva timp de viață vegetativă, au dispărut.

Deci rămîne să ne oprim la explicația din perfectul subjonctivului. În ceea ce privește formele de condițional trecut, aici ca auxiliar, vrea are această funcțiune: eu să vrea lăuda, însă găsim și alte forme perifrastice.

Adaug că nu era necunoscut și condiționalul trecut de astăzi, eu aș fi lădat. Dar avem în plus, am vrut lăuda: deci perfectul alături de imperfect. Pe urmă, am vrut fi lăuda, ceea ce ar fi de redat în limba de astăzi prin aș fi lădat.

Limba veche, prin urmare, avea o bogăție mai mare de condiționale trecute, decît astăzi.

Trecem la morfologia imperativului. În primul rînd, de amintit ceva tipic pentru limba secolului al XVI-lea, o formă care face impresie și de interjecție: blem corespunzătoare lui să mergem. Nu e decît subjonctivul AMBULEMUS, însă cu aferesă: în loc să se zică îmblem s'a zis blem. Vedeți, un caz interesant întrucîtva, de o formă latină derivată dela conjunctiv la imperativ și pe urmă păstrînd bine flexiunea latină, căci cum se știe, LAUDEMUS, a fost înlocuit prin LAUDAMUS.

În ceea ce privește imperativul, sînt vre-o două forme care și astăzi în scris, ori în pronunțare, nu sînt bine fixate, anume veni și aduce. În secolul al XVI-lea pentru a aduce, avem constant adu cu -u. Astăzi întîlnim adu și ado, dar forma cea mai obișnuită e cu o. Unii scriu în felul acesta: ad'o și vin'o. Astfel Dl Gaster cînd a tipărit Evangheliarul lui Radu dela Mănicești, a dat constant pe vin'o într'o

ortografie absolut falsă: vin'o. Înțeleg dacă acel o ar fi pronume, ca în spune-o; dar în ado și vino o e organic și cei care îl despart prin apostrof, fac după mine, una din cele mai elementare greșeli.

La conjugarea a treia și a patra, lucru pe care de multe ori nu-l observă nici gramaticii, avem două forme de imperativ. La conjugarea întâia și a doua avem laudă sau faci. La a treia și a patra, avem fie-i, fie-e. La conjugarea a treia, de exemplu, mergi tu înainte, dar avem și crede-mă; când zicem crezi-mă, avem impresia că e mai mult un subjonctiv: să mă crezi. La a patra același lucru: auzi ce spune, însă avem și terminațiunea în -e: acopere, nu zicem acoperi.

X. În secolul al XVI-lea, găsim pentru aceste două conjugări, variațiile actuale. De exemplu, verbul a învia, apare la imperativ fie învii, fie învie. Deci, în secolul al XVI-lea aceleași forme variaau, pe când astăzi sînt verbe cu terminațiunea în -i, altele preferă pe -e. Cum se explică aceste fluctuații morfo-

logice ? Ar fi trebuit să avem la conjugarea a treia -e sau atunci să admitem că de vreme a fost înlocuită terminațiunea cu -i, ca și la a doua: taci, mergi etc.; însă atunci am presupune că forma mai veche e cea cu -e: deci crede tu și pe urmă, din cauză că -i era caracteristic formei de persoana a doua s'a ajuns să se zică crezi. Tot așa la a patra, în sensul că o formă a trebuit să fie anterioară celorlalte. Inșă pe acel -i îl putem presupune ca mai vechi: auzi tu, căci cum spuneam, în forme ca acopere-te, -e nu e în acord cu persoana a doua. E poate și mai complicată problema în sensul că mă întreb dacă -e dela a treia și a patra nu ar putea să fie interpretat și altfel, ca o transmisiune dela indicativ present: deoarece laudă-tu, se întâlnește cu indicativul present, mă întreb dacă prede-tu și tot așa acopere-tu și acopere el.

Vedeți că și de data aceasta, găsim posibilitatea interpretării, dar divergențele de terminațiune la aceste verbe, nu sînt tocmai clare.

Rămîne să ne ocupăm de imperativul negativ sau prohibitiv care apare foarte des; și astăzi se mai păstrează dialectal destul de bine în unele părți ale Banatului, sud-estul Ardealului, o mică parte din Oltenia, în nord: nu lăudareți, treccereți etc. În secolul al XVI-lea avem, am putea spune, o predilecție pentru acest imperativ, însă numai la persoana a doua de plural: nu mergereti.

Explicația la care trebuie să ne oprim, e că nu poate să fie decît că avem de a face cu imperativul prohibitiv din latină, adică NON + infinitivul: NON DICERE trebuia să devină nu zicere, însă pentru această persoană, a doua de singular, nu avem dovezi că a existat în secolul al XVI-lea; numai în dialecte, și anume într'un descîntec dintr'o colecție publicată de Dl Al. Vasiliu (Grai și suflet, V) am avea parcă o urmă de această existență. Si cred că dacă n'am avea mai multe dovezi, trebuie să presupunem că într'adevăr s'a zis într'o vreme în limba noastră tu nu lăudare ca și pentru voi nu lăudareți,

căci avem analogie cu vechea francesă și alte părți ale domeniului romanic, unde persoana a doua corespunde imperativului latin NON DICERE etc.

Mai în urmă, Dl Leca Morariu a contestat părerea că am avea de a face cu imperativul prohibitiv latin NON DICERE și crede că ar fi o urmă de imperfectul subjonctiv latin NON DICERES. E imposibil să admitem această explicație și pentru motivul categoric că în vechea francesă e clar că se zicea: non dire și vechea francesă păstrează foarte bine pe s când e latin. Dacă ar fi să plecăm cum admite Dl Leca Morariu, ar trebui să avem pe s final și fiindcă nu avem pe acest s final în francesă, nu poate să rămână altă explicație decât că și în vechea francesă non dire nu corespunde decât lui NON DICERE.

No.

—

Non dire

non dire

ci falt a queste que Tarnandus declinet

18 III, 1932.

XV

În limba secolului al XVI-lea, apare foarte des infinitivul lung. Din seria foarte bogată de exemple, mă mulțumesc să relev vreo două, de exemplu, când se spunea a statu de-a grăirea "încetă să mă grăiască"; e vremea de-a lucrare "e vremea să lucrăm".

Dacă observăm toate cazurile în care apare astfel infinitivul lung, observăm întîi prezența prepoziției de, combinată cu a sau chiar numai aceasta din urmă. Pe de altă parte, cele mai multe exemple apar cu forma de infinitiv substantivat articulat, ca în statu de-a grăirea. Din toată seria de felul acesta, rezultă, că de fapt, funcțiunea verbală e în-

tunecată și cu atît mai mult constatăm aceasta cu cît nu găsim un singur exemplu de felul acesta: nu se gîndi spunere sau nu încetă vorbire. Deci infinitivul lung nu mai apare cu funcțiunea verbală bine accentuată și atunci rezultă pentru secolul al XVI-lea, că acest mod, în realitate, se menținea, însă fiind derivat spre funcțiunea substantivală. Prin urmare, în exemplul al doilea, putem foarte bine înlocui, fără să se schimbe ideea verbului, un cuvînt: e vreme de lucru, în loc de-a lucrare, încoît rezultă, prin urmare clar, că deși apare infinitivul lung în limba veche totuși nu ne găsim în fața unui fapt esențialmente din morfologia verbului, ci din aceea a substantivului. Pînă în secolul al XVII-lea și chiar ceva mai tîrziu și mai ales în Moldova, găsim întrebuințarea aceasta a infinitivului, însă la un moment dat ea s'a oprit. pentru că forma verbală adevărată a infinitivului s'a fixat la ceea ce se accentuase și mai înainte întrucîtva, pentru că și în secolul al XVI-lea găsim infinitivele apocopate,

însă în ce privește limba de mai târziu, aspectul s'a fixat în favoarea formelor trunchiate.

Ar fi de amintit, în treacăt mai mult, o particularitate pe care trebuie să ne-o explicăm și anume forma dublă pierire și pieire, care nu e clară; de fapt, avem de a face cu un fonetism analogic: pieire a fost refăcut după indicativul prezent, eu piei și aceasta, cum am mai amintit, se datorește analogiei lui eu sai, tu sari, el sare, pentru că la SALIO, l trebuia să cadă și forma normală e eu sai și după modelul acestuia, tot așa la pieire s'a refăcut eu piei, tu piei, alături de el piere și după indicativul prezent și infinitivul s'a schimbat în pieire și pierire.

Trecem la formele de participiu, care apar ceva mai complicate și unde găsim o serie de analogii, cum e, de exemplu, spuind, puind alături de spunînd, punînd. Formele normale sînt firește cele cu n. Dacă apar și cele fără n, avem iarăși un caz de analogie, adică deoarece indicativul prezent era eu pun

alături de eu pui și pe de altă parte asemenea verbe se întâlneau tot la indicativ present cu altele ca încui, participiul present al acestuia fiind încuind, a fost natural ca alături de punînd să se zică și puind și spuind.

În aceeași categorie intră și viind alături de venind; aici analogia directă a fost ajutată de un verb cum a fost eu scriu: deoarece la indicativ present viu se întâlnea cu scriu, participiul fiind scriind, s'a refăcut o formă viind alături de venind. >

E de amintit forma care apare o singură dată în secolul al XVI-lea, dar probabil că în anumite regiuni a fost curentă și anume în regiunile de unde provine Psaltirea Hurmuzachi adică păind. Chiar dialectal astăzi cred că e extrem de rară: e participiul lui a părea. Aici fenomenul e ceva mai complicat și surprinzător întrucîtva; păind alături de părind, tranziția e bruscată. Însă forma se explică tot prin analogie, și anume dela indicativ present—rar l-am auzit și nu știu cît s'ar putea spune că e de răspîn-

dit—se spune în unele părți eu pai, tu pai alături de eu par, tu pari. Acest pai e și el datorit analogiei și pentru că la seria amintită înainte se zicea eu piei, eu sai, a fost natural ca într-o asemenea regiune unde se spune eu pai să se spună și forma de participiu păind.

În legătură cu ceea ce am mai întâlnit la Coresi, e de amintit participiul artificial de tot înțegut, care merge alături de înțelegui.

În Psaltirea Scheiană și la Coresi, apare forma de participiu organic întors în loc de întors; e într'adevăr latinul IN + TORTUS și analogia a intervenit în ce privește și aspectul acestui verb și s'a ajuns să se zică întors în locul formei mai vechi.

Ne-am ocupat pînă acum cu morfologia cu caracter general, care se aplică la majoritatea verbelor. Rămîne însă să insistăm asupra cîtorva verbe care prezintă aspecte speciale și în primul rînd vom lua pe cele mai curențe, auxiliarele.

Cu privire la a avea, în secolul al XVI-lea avem

o formă care nu are de ce să ne surprindă: la indicativ present persoana întâia plural, anume avăm. Avăm e într'adevăr normal. Nu ne ocupăm de y corespunzător lui b latin: cînd am studiat fonetica, am văzut cum acest y nu reproduce direct pe b latin, care dispăruse în limba romînă; lăsînd la o parte fonetica lui b intervocalic—în ceea ce privește e, e normal ca în secolul al XVI-lea să găsim în locul lui, un ă pentru că într'adevăr, după labială, e trece la această vocală și casurile de avăm nu sînt tocmai rare. Analogia a schimbat și de data aceasta fonetismul, pentru că sub influența persoanei a doua, voi aveți, unde e nu mai putea să ajungă la ă după labială, pentru că în silaba următoare se găsea vocala palatală i, s'a zis noi avem.

Ar fi de observat iarăși, cu privire la subjonctiv, că în secolul al XVI-lea aspectul latin e relativ mai bine păstrat și anume în sensul că la persoana întâia se zicea să aib, la persoana a doua să aibi, alături de forma, ca și astăzi, de persoana a treia să

aibă. Deci singularul era încă în ce privește fonetismul, consecvent față de formele primitive din latină. Si astăzi se mai aude să aibi; însă în ce privește persoana a treia, trebuie să observăm că cei mai mulți sînt dispuși să zică să aibe. Acest să aibe nu are nici o rațiune, pentru că HABEAT latin, nu a putut să dea decît să aibă. Analogia a plecat poate dela un verb ca să schimbe, dar acesta e în alte condiții: avem de a face cu un verb de conjugarea întâia și acolo subjonctivul trebuie să aibă terminațiunea de persoana a treia, însă a avea, e de a doua și atunci la toate verbele de această categorie, subjonctivul normal persoana a treia, e în -ă.

Trecînd la alte forme ale lui avea e de relevat că în secolul al XVI-lea, mai mult ca perfectul apare mai apropiat de prototipul latin: eu avusem etc. Casuri de avuseser nu sînt atestate. Dacă ne raportăm la limba actuală, de sigur că s'ar putea obiecta că acest avusem e forțat întrucîtva, că e o for-

mă veche și dialectală. HABUISSEM trebuia să devină AVUSEM.

Din secolul al XVIII-lea, s'a introdus și s'a fixat bine forma analogică avusesem, datorită lui fusesem, așa încît, dacă ar fi vorba să rămînem la forma mai veche, eu avusem, atunci ar trebui, consecvența ne-ar impune, să întrebuițăm și forma fusem, pentru că FUISSEM a dat întîi fusem, însă și acesta a fost analogizat după verbe ca zisesem, alesesem etc. și nivelarea analogică, cred că trebuie adoptată și pentru o formă și pentru celelalte.

E de amintit și condiționalul special din secolul al XVI-lea, care cum am văzut, reproduce perfectul subjonctivului și atunci pentru ^{cu aș avea} a avea, avem să eu avure.

Ajungînd la participiu, aici limba din secolul al XVI-lea, ne dă două forme: aibînd și pe de altă parte, avînd; avînd e am putea zice, participiul organic; aibînd e refăcut după subjonctiv, o formă care e izolată.

Trecem la morfologia lui a fi. La indicativ present persoana treia de singular apare sub forma îaste corespunzătoare lui este de astăzi și în același timp, e. La plural, alături de sîntem, sînteți, întâlnim noi sem, și săm. Săm, de fapt, e o formă dialectală, cu trecerea lui e la ă după s. Persoana a doua e voi seți și de cîteva ori în Palia dela Orăștie apare voi set. Normal e voi seți, pentru că într'adevăr SITIS, trebuia să dea seți.

Set chiar prin raritatea lui arată că e o formă introdusă mai tîrziu, limitată într'o regiune, spre vestul Ardealului, spre Banat și nu poate fi datorită decît analogiei.

La imperfect, formele nu diferă de cele de astăzi. Dar ar fi de amintit un caz, care pentru acei care se mulțumesc de multe ori cu un singur exemplu, clădesc teorii asupra lui; un caz unic e iara în Palia dela Orăștie, în loc de era. Întrebarea e: putem pune mare preț pe un exemplu izolat de felul acesta, pentru ca să putem presupune că pînă în se-

colul al XVI-lea se păstrase forma organică a imperfectului latin, pentru că într'adevăr, EGO ERAM ar fi trebuit să dea eu iară și atunci persoana a treia ar fi fost identică: ILLE ERAT > el iară.

Pentru dacoromînă putem admite că foarte de vreme, acest imperfect organic a dispărut; o urmă a lui o găsim în sud, la Aromîni și atunci e o indicație prin urmare, că și în dacoromînă a trebuit să existe, însă a dispărut de timpuriu; a dispărut pentru că analogia a trebuit să intervină și foarte ușor: odată ce imperfectul era caracteristic la alte verbe prin terminațiunea accentuată, eu avea, eu lauda, etc., a fost foarte firesc ca și pentru imperfectul lui a fi să se schimbe accentul în loc de mai vechiul eu iară și să se zică eu era, iar mai tîrziu eu eram sub influența pluralului noi eram.

Trecînd la perfectul simplu, e de amintit că întrucîtva se deosebește de cel de astăzi: persoana întâia e într'adevăr eu fui; persoana a doua tu fuși, persoana a treia și fuse și fu. Alci normal

e într'adevăr fu. Fuse a fost refăcut după persoana a doua fuseși, care a provocat pe fuse după modelul lui ziseși - zise.

La plural avem noi fumu ← FUIMUS; persoana a doua e voi fusetu. Terminațiunea aceasta trebuie să fi influențat schimbarea la indicativ present a lui seși în seț. Ca și pentru avea, întâlnim condiționalul vechi în -re, adică eu fure corespunzător lui eu aș fi.

După auxiliare, trecem ^{la} morfologia specială a altor câteva verbe și în primul rând la ceea ce presintă particular forma cei. La indicativ present, cum e de așteptat, apare, și cer și cei datorit analogiei. Perfectul presintă ceva foarte caracteristic în conjugarea acestui verb: latinul QUESIVI a trebuit să dea întâi eu ceși după fonetismul normal românesc. Această formă de perfect nu e deloc atestată. Deci foarte de vreme a fost alterată și normal, sub influența formelor care prezentau pe r tematic și de aceea s'a zis de vreme eu cerși sub influența lui eu

cer. Si alături de acest perfect a intervenit forma analogică -ui: cerşui. Acesta e aspectul perfectului lui cer în secolul al XVI-lea. Ce s'a întâmplat ? De la o vreme perfectul organic a fost înlăturat și s'a zis eu cerui care era normal și tocmai forma care a fost introdusă mai târziu a avut șanse să se impună. *deci B. (găsit de cerșii)*

Găsim aici un fenomen morfologic, avînd drept rezultat un fenomen semantic. După perfectul cerșii sau cerşui s'a refăcut și un infinitiv a cerși și pe urmă întreaga paradigmă a acestui verb: eu cerșesc și odată ce și-a luat naștere dela perfect, acest verb s'a diferențiat și ca înțeles, rămînînd pentru forma din urmă, ceva pejorativ.

În secolul al XVI-lea cînd găsim în texte eu cerșii, nu era de loc o nuanță pejorativă: e ca și cum zicem astăzi eu cerui. Însă forma cerșii s'a fixat în vocabularul nostru cu acea nuanță caracteristică astăzi și de fapt, trebuie să observăm că cerșii s'a fixat cu atît mai mult în limbă, cu cît a dat

naștere la un derivat cum e cerșitor. Odată ce sensul lui cerșitor a fost fixat cum știm, a fost natural ca și cerși să rămână absolut în acest cadru semantic.

Și cu ocazia aceasta, să relevăm cum scriu unii pe cerșitor. Cei mai mulți zic și scriu cerșetor. De ce? A cerși e un verb de conjugarea a patra și forma admisibilă nu poate să fie decât cerșitor. Deci cerșetor e o formă care ar trebui eliminată din anomaliiile scrisului nostru.

✧ Ajungînd la participiu, în secolul al XVI-lea, avem trei forme care se întîlnesc: cerșînd, cerînd și ceînd care se explică prin analogie cu pieînd, alături de pieînd.

Trecem la formele verbului a da. Mai caracteristic e perfectul vechi, în sensul că redă bine formele din latină: DEDI apare sub forma dedi(u): foneticește nu se poate spune că reproduce bine pe latinul DEDI. Intr'adevăr, acesta ar fi trebuit să dea eu dezi. Prin urmare, sîntem departe de ceea ce apare în

secolul al XVI-lea și atunci explicația nu poate să fie decât următoarea: dacă a existat într'o vreme în romîna preistorică eu dezi, această formă a trebuit să fie înlocuită sub influența persoanei a doua dedeși, căci e nu mai e sub accent și nu mai putea să se diftongheze și să altereze pe d.

Persoana a treia e: el dede. Plural persoana întâi e: noi dedem; a doua, voi dedeți și ei dederă. Să insistăm ceva mai mult asupra raporturilor acestor forme cu cele actuale: întâi, dacă se mai zice de unii dete, deterăm, constatăm aici înlocuirea lui d cu t, însă nu spontan, ci sub influența lui a sta.

Vom vedea de altminteri cum se presintă imperfectul acestui verb în limba veche: și astăzi se aude stete alături de stătu. Pe de altă parte, sub influența altor verbe terminate în -ui a fost natural ca dela o vreme să se zică eu dădui. Acest dădui, e rezultat prin adăugarea lui -ui și prin trecerea lui e în ă după d: pe de altă parte, analogia urmează mai departe. La imperfect indicativ, alături de dam s'a

introdus dedeam. E de remarcat că se scrie la im-
perfect dădeam și dedeam: ă e natural, iar dedeam e
resultat prin analogie. În orice caz diferența a-
ceasta de scriere nu e izbitoare, și la rigoare se
poate întrebuința și dădeam și dedeam, însă dădeam
mi se pare că e și mai puțin armonios decât dedeam.

• — •

XVI

În șirul formelor verbale care redau mai bine prototipurile latine, sau prezintă unele particularități de luat în seamă, să adăugăm vre-o câteva și în primul rând, acelea care se referă la verbul a face.

În secolul al XVI-lea vedem bine păstrat perfectul din latină, sub forma eu feciū și se înțelege dela sine atunci că persoana a doua e feceși, a treia fece; persoana întâia plural noi fecem etc. În Textele bogomilice apare o formă curioasă: fepse, care se întîlnește și ca desfepse, compus cu prefixul des- și acesta e atestat o singură dată, în Tetравангелул lui Coresi. E ceva unic în morfologia noastră și ne întrebăm: avem de a face cu o

creațiune arbitrară de tot, sau într'adevăr, un asemenea perfect a fost cunoscut într'o regiune limitată din secolul al XVI-lea ? Chiar dacă e atestat, am amintit, o singură dată fepe în Palia dela Orăștie, faptul că se întâlnește cu un text al lui Coresi, care ne dă ceva analog, ne autorisează să credem că nu poate să fie o formație absolut artificială, pentru că e greu să ne închipuim că traducătorii Paliei dela Orăștie s'ar fi gândit alături de Coresi, la o asemenea formă de perfect, care și în secolul al XVI-lea, de sigur, va fi trebuit să surprindă pe alții ca și pe noi. Deci întâlnirea între forma din Palia dela Orăștie și aceea din Tetrevanghel, cred că vine să confirme indirect, că ne găsim în fața unei forme care într'adevăr, a existat, oricât de rar ar fi fost întrebuințată. Cum se explică însă? Cred că altă explicație nu poate să fie decât următoarea: deoarece perfectul compus în secolul al XVI-lea apare organic—se zicea eu am fapt, tu ai fapt, care reproduce pe FACTUM latin—în același timp însă găsim

și formele compuse perifrastice de astăzi, eu am făcut etc., atunci se poate foarte bine ca din feciū fapt să fi rezultat sub influența unor verbe cum sînt fripse, supse, să fi rezultat fepsi.

De amintit, cu privire tot la acest verb, că mai mult ca perfectul apare și el normal, adică eu fecese, tu feceseși, el fecese, însă în același timp apare și făcusem sau am fost făcut sau chiar am fost fapt.

Trecînd la verbul a lua, conjugarea lui presintă mai multe complicații, în sensul că la indicativ prezent formele puțin se diferențiază de cele de astăzi. Persoana întâia e atestată cu forma eu iau; persoana a doua tu iai și trebuie să insistăm în legătură cu scrisul de astăzi asupra acestor forme, pentru că mulți nu sînt lămuriți, care e de preferat.

Dacă plecăm dela latinul LEVO, persoana întâia ar suna normal eu leu, așa cum într'adevăr se și zice în unele locuri. Însă ce s'a întîmplat? Sub influența lui eu dau, stau, s'a refăcut aspectul fonetic și e a fost înlocuit prin a și de aici, forma

mai obișnuită iau, s'a fixat în literatură.

La persoana a doua LEVIS, n'a putut să dea decît fei, iarăși cum e întrebuințat în multe părți. Limba literară s'a fixat pentru persoana întâia la iau; dacă scrie cineva Ńeu sau pronunță astfel, face impresia de ceva dialectal. Atunci trebuie să admitem pentru persoana a doua o formă echivalentă adică cu a în loc de e, refăcută și ea după verbul a da, adică să zicem la persoana a doua tu iai, după cum eu iau. S'a întîmplat însă că la persoana a doua se scrie de obicei tu fei. Deci iarăși un caz ce trebuie să fie limpezit în scrisul nostru.

Absolut falsă e forma cum e scrisă de obicei la persoana a treia ia, ~~ea~~ Ńea. De ce ? E tot ceva parasitar în ortografia noastră, ca și la pluralul masculin al adjectivului nou scris cu u, cînd normal trebuie să se scrie fără u. Si acest e e sub influența absolut falsă a persoanei a doua. În scrisul nostru actual sînt un șir întreg de asemenea forme, asupra cărora dacă cineva ar reflecta măcar un ceas din

douăzeci și patru ale unei zile, ar putea să le lă-murească; și de ani întregi se continuă asemenea neprecisării, enormității de multe ori, care totuși ar fi putut să fie eliminate prin cel mai rudimentar spirit critic.

La plural, secolul al XVI-lea ne dă, cum de altminteri pronunțăm obișnuit și astăzi, luom; scrisul cu ă e de fapt o revenire și o uniformizare în acord cu terminațiunea de persoana întâia plural, însă în pronunțare acest ă după u, de vreme a trecut la o și astfel dacă în secolul al XVI-lea se zicea noi lu-om, acest o are rațiunea lui.

În limba literară, hotărît, nu mai putem reveni la așa ceva; s'a fixat și nu se poate găsi că e ceva anormal, e o uniformizare naturală în favoarea terminațiunii caracteristice, la conjugarea întâia, persoana întâia de plural.

Trecînd la perfect și în acord cu ce am amintit pentru singular și plural, secolul al XVI-lea ne dă iarăși scrisul cu o la a treia singular: el luo; ă

și de data aceasta e o revenire la terminațiunea caracteristică a perfectului acestei conjugări.

La participiul present ar fi de amintit că pe lângă forma luînd, apare, însă extrem de rar, luund; acesta dacă ar fi urmărit, ar fi găsit și în pronunțarea din unele părți, rezultat din asimilarea $\hat{i} - u \rightarrow u - u$. În realitate, nu numai dialectal, dar și în limba celor culti, forma de participiu sună lünd. Scriem luînd pentru că păstrăm terminațiunea fără ca să fie contopită cu u precedent, însă luund e de sigur forma care e cea mai frecventă și numai pentru rațiuni gramaticale se va putea menține luînd, pentru că altfel, curentul ar fi pentru fixarea formei lünd.

Ajungem la formele pe care le presintă a sta, la care putem adăuga a vrea. A sta se întâlnește cu ceea ce am constatat cînd ne-am ocupat cu verbul a da, însă cu diferența în sensul că procesul de analogizare la acest din urmă verb, s'a efectuat mai repede decît la celelalte și anume, la for-

mele de perfect, steti—cu toate că nu e atestat în secolul al XVI-lea, trebuie să considerăm că într'adevăr a existat, în acord cu dedi, feci. Pe cînd dediu însă e foarte des întrebuițat, steti și formele corespunzătoare, au fost de vreme în concurență cu forma analogică stătui. În secolul al XVI-lea într'adevăr, avem mai des atestat perfectul stătui, stătuiși, stātu.

La participiu, același lucru: mai mult întîlnim stătut decît stat.

Astăzi s'a ajuns la o diferențiere semantică în ce privește aceste două forme, pentru că stătut ca adjectiv derivat din participiu, a primit o nuanță specifică, deși în popor se zicea mai mult stătut, decît am stat.

În schimb la imperfect, analogisarea o vedem oprită pentru că apare atestat eu sta, tu stai, el sta, noi stăm etc. Astăzi usul esită între o formă și cealaltă, cea analogică.

În ce privește verbul a vrea, aici avem de ob-

servat numai ceea ce e propriu la indicativ present.

Am amintit cînd ne-am ocupat de viitor, că formarea auxiliarului e eu voi, tu vei sau vei, el va, noi vrem sau văm, voi vreți sau veți și ei voru. Astăzi formele auxiliarului în parte reproduc bine pe cele din secolul al XVI-lea, în parte însă au suferit schimbări. Ceea ce e caracteristic tocmai limbii din secolul al XVI-lea, e că nu se face des distincție între forma lui voi ca auxiliar și atunci cînd e întrebuințat ca verb independent, cu accepțiunea de a vrea și de aceea găsim foarte des persoana a doua de exemplu, tu vei sau vei cu sensul de vrei; pe urmă, el va cu sensul de el vrea, pe care noi astăzi îl întrebuințăm numai ca auxiliar.

Deasemenea la plural, noi vom, văm e absolut cu sensul de vrem. Deci situația, am putea spune, a acestui verb în secolul al XVI-lea, situația morfologică și sintactică în același timp, era nefixată în

sensul că nu se precisase bine totdeauna forma lui, după cum era întrebuințat ca auxiliar sau ca verb independent. ✕

Cu aceasta am terminat morfologia verbului și trecem la ceea ce ne presintă adverbele în secolul al XVI-lea. Aici ar fi diferite criterii de luat în considerație în ce privește o parte a formelor adverbiale, adică am putea să le seriem după funcțiunea lor, adică apele categorii din gramatica convențională: de loc, de timp etc. Un asemenea sistem pentru secolul al XVI-lea, cred că ar fi impracticabil pentru că ne-ar duce la unele repetări, pentru motivul că aceeași formă de adverb, apare când cu funcțiune temporară, când cu funcțiuni de altă natură.

Un al doilea criteriu, ar fi să înregistrăm formele adverbiale în ordine alfabetică și într'adevăr voi prefera sistemul acesta; oricît de mecanică ar fi procedarea, totuși în unele cazuri, nu ne putem, în afară de dicționare, și unele studii mono-

grafice, nu ne putem dispensa de înșirarea în ordine alfabetică.

Procedînd prin urmare, în ordine alfabetică, vom avea în primul rînd de amintit forma acicea. E un adverb care e foarte des atestat în secolul al XVI-lea, și chiar cu aferesa lui g. Intre el și aci nu e nici o deosebire; sensul e același. Pentru forma din urmă, aci, avem variațiuni în secolul al XVI-lea; aci-ia, ca de altminteri și acie, însă ca sens e de remarcat că în secolul al XVI-lea aciia înseamnă de multe ori îndată, pe loc. De exemplu, "aciia pornii". Și tot așa derivatul cu sufixul: aciiași. Tocmai așa limpede nu e procesul semantic care a dus dela noțiunea locală la cea temporală, cu toate că alte ori aceste noțiuni se întîlnesc ușor și se poate explica o schimbare de funcțiune, dela locală la cea temporală. Mă întreb: dela ce expresie a trebuit să plece pentru ca aci să însemne îndată? Mi se pare că numai în cazul cînd s'a zis "aciia am venit" și cînd o asemenea expresie indică ideea de venire grăbită,

imediată, atunci noțiunea locală a fost asociată de noțiunea de timp. Firește că sensul fundamental e tot cel local, însă deoarece acțiunea în unele cazuri s'a petrecut precipitat, atunci s'a putut ușor, cred, să se ajungă la sensul pe care acila îl presintă în secolul al XVI-lea.

Acum apare des și nu insist mai mult asupra lui, pentru că am avut ocazia să mă opresc mai de aproape și mai ales să rectific părerea pe care a emis-o Dl Procopovici într'un articol din Dacoromania că adică în secolul al XVI-lea acum ar fi fost aproape inusitat. E adevărat că acum e mai rar, — uneori și întâmplarea face ca textele să ne dea urme mai deose ale unei forme decât ale celeilalte—însă afară de aceasta, incontestabil că putem presupune că în secolul al XVI-lea acum era o formă des întrebuințată și acmu a rămas în urmă; apoi aceasta din urmă a ajuns să-și afirme ascendentul.

Alături de acmu pot aminti că apare și acmuși, cu aceeași funcțiune: "chiar acum"; prin urmare, ide-

ea de prezent e intensificată prin adăugarea acestei terminațiuni.

Adecă ne e cunoscut iarăși din lecțiunile de seminar de anul acesta: se știe că cea mai mare parte din documente, zapise vechi, încep cu adecă, care are sensul de "iată", și nu numai în documente, dar și în textele traduse, adecă se întâlnește des cu sensul de "iată". Asupra etimologiei nu mai revin; am relevat etimologiile propuse, însă absolut nici una nu e mulțumitoare. E adevărat că am putea să recunoaștem în partea din urmă pe ECCUM, însă în totul, cum a fost compus acest adverb, nu apare de loc clar.

Adevăr apare în secolul al XVI-lea, și nu o singură dată, cu valoare de adverb, cum am spune noi astăzi într'adevăr. Să luăm un exemplu: "acela om adevăr spăsește", adică: "acel om într'adevăr spăsește".

Aimintrea e rezultat din ALIA MENTE formă paralelă lui ALTERA MENTE. > altminteri.

Ainte e o formă extrem de frecventă în secolul

al XVI-lea și e rezultată din ABANTE; s'a preferat apoi compusul cu în și înainte a înlocuit pe ainte.

Alegînd ca adverb e atestat în secolul al XVI-lea cu înțelesul de afară, cu excepția. Așa într'o frază din Coresi: "să se postească din duminica Tomii pînă la Rusalii, alegînd sîmbăta și duminica". Înțelesul frasei e acesta: "să postească cineva din duminica Tomii pînă la Rusalii, afară de sîmbătă și duminică". Cum a rezultat alegînd ca adverb? Nu avem posibilitatea să urmărim istoricește fazele, însă de sigur că sensul acesta stă în legătură cu o ocupație dela țară, cu întrebunțările mai mult sau mai puțin ale lui alege. De exemplu, dacă cineva avea să facă ceva, să lucreze, va fi spus: "vei lucra alegînd" (dînd la o parte) "ceea ce ar trebui să fie luat în samă" deci, cu toate că are ceva surprinzător acest cuvînt ca adverb, totuși dificultăți nu presintă în ceea ce privește evoluția lui semantică.

A mijloc ca adverb e astăzi întrebunțat dialectal. De exemplu, "m'am găsit a mijloc", cum am zice

"în mijloc".

Aminat de altminteri e încă viu într'o parte a Ardealului, prin Bănat, prin Tara Hațegului: "a venit aminat" . "a venit târziu" cu sensul: "pe seară".

Amu e destul de complicat în întrebuințarea lui în secolul al XVI-lea. Dl Procopovici l-a relevat în mai multe cazuri și numai dacă recurgem la versiunea slavă sau la versiunea ungurească a lui Hel-tai cum e în Palia dela Orăștie, putem vedea că în multe cazuri nu are sensul formei echivalente de astăzi din Moldova, adică acum, ci sensul adversativ, prin urmare, de conjuncție; alte ori un sens care se apropie de acel al lui "iată". Deci afară de cazurile în care amu e absolut identic cu forma din Moldova, în secolul al XVI-lea apare și cu sensul de "iată". În Psaltirea Scheiană, un exemplu: "amu întunecul călcă-ne" (ne-a copleșit). Dacă ne referim la textul latin ori la cel slav, vedem că acolo e forma corespunzătoare lui "iată". În plus, cum relevăm, are funcțiunea de conjuncție adversativă, poate să fie

redat prin însă, dar alte ori, e greu de fixat sensul lui. Apare cu o semnificație care nu poate să fie ușor redată în limba de astăzi.

Astară e rezultat din astăseară, însă fonetismul nu e tocmai clar. Aastăseară sau, cum se pronunță dialectal, astăsară a ajuns la astară. Fonetismul cred că trebuie interpretat astfel: s'a sincopat ă, adică fiind un cuvânt repede pronunțat, s'a zis astăsară, fără ă și grupul ta s'a putut să se reducă. Poate chiar e un fel de disimilație: ș al doilea să fi căzut față de ș dinainte. Astfel s'ar explica acest adverb care se aude încă des prin Ardeal, Banat și părți din Moldova. *și în răsăritul primăverii*

~~astăseară~~

15 IV, 1932.

XVII

Presintă mai mult interes decît alte forme adverbiale, acel adverb de loc și în același timp și de măsură, de cantitate, pe care ni-l dă Palia dela Orăștie și anume forma atătînd. Un exemplu din Palia dela Orăștie: "de două ori atătînd să aducă de cum în alte zile". Originea acestei forme nu e clară. Partea întîi, de sigur, că nu o putem isola de forma atît.

În textele vechi foarte des apare și dialectal astăzi, au cu funcțiunea interogativă: "au nu ai spus? Și pe urmă și locuțiunea au doară."

În secolul al XVI-lea, în general în limba veche și dialectal astăzi în unele regiuni, prin Maramureș, unele părți ale Ardealului și prin Bănăt întrebun-

țarea lui a apare mult mai deasă decît în limba curentă. Se zice și astăzi: "mă duc a munte", foarte curent și a umăr, corespunzător lui la umăr, pe umăr.

Adverbul de negație ba, în secolul al XVI-lea și mai tîrziu se întîlnește foarte des, cînd astăzi se pune de obicei nu. Un exemplu ca să se vadă diferența: "și răspunse mama lui, zise ba". În limba literară, de fapt, ba e cam suspectat sau dacă e întrebuit în legătură cu nu și da: ba nu, ba da. În ce privește alăturarea lui ba la nu e de fapt o întărire în sensul că incontestabil ba atunci cînd a fost introdus la noi, a părut ca o negațiune mai expresivă și pe urmă cu atît mai expresivă cu cît nu avea relativ funcțiunea mai întinsă. Se întîmplă de multe ori că un cuvînt, o particulă în special dacă are întrebuintarea mai deasă, mai variată, poate să piardă din expresivitatea lui, pe cînd un alt cuvînt sau altă particulă, dacă are o circulație mai restrînsă, în casurile în care e întrebuintat, apare într'adevăr, expresiv, pregnant.

Deci, ba dela început a părut mai expresiv decât nu și înțelegem atunci de ce în secolul al XVI-lea se păstrează încă această preferință de multe ori pentru ba față de nu și de aceea în același timp și astăzi în popor se aude mai des ba decât în limba obișnuită.

Ajungem la seria adverbelor începătoare cu c. În primul rând ca, foarte des în secolul al XVI-lea se întâlnește cu valori depărtate de tot, de cele actuale. Astfel ca să cităm un exemplu din Codicele Voronețian: "ca și tu bire știi". Ca trebuie redat prin după cum: "după cum tu bine știi".

Pe urmă un exemplu din Coresi, cu alt înțeles: "ca să conteniră voroavele". Voroavă aici are sensul de "murmur", "ceartă". Prin urmare: "după ce au încetat murmurele", unde se vede bine că funcțiunea lui ca e temporală. Așa ceva e împotriva spiritului limbei noastre. Ca apare cu funcțiunea cunoscută în deplină continuitate astăzi, dar când în secolul al XVI-lea întâlnim pe ca cu funcțiunea condițională sau

temporală, ca în exemplul din urmă, aceasta nu e altă-
ceva decît o transmisiune din morfologia și sintaxa
slavă, pentru că într'adevăr, dacă ne referim la pasa-
jele din textele religioase unde apare astfel adver-
bul, vedem că în slavă e întrebuințat ako cu func-
țiune comparativă și temporală.

Foarte des se întrebuințează forma interogativă
că-ce: "că-ce ai spus ? Astăzi zicem de ce ori pen-
tru ce."

O formă care se întîlnește și mai tîrziu, e ca-
mai, scris într'un cuvînt, cu toate că unii tipări-
tori de texte vechi îl despart, dar nu văd rațiunea.
Să luăm un exemplu din Coresi, Cazania I-a: "Camai să-
răcești să sînt darurile voastre....". Să e cu înțe-
lesul de astăzi, dacă. Am reda în felul acesta: "dacă
sînt darurile voastre întrucîtva mai sărace".

La origine, și sînt alte exemple care confirmă a-
ceasta, camai avea noțiunea comparativă. De exemplu,
se zicea: "camai bogați să fiți", însă în exemplul pe
care l-am relevat și în alte exemple vedem nuanța-

rea îndreptându-se spre aceea pe care o presintă cam de astăzi. Si cred că nu se poate isola forma actuală de cea veche, cu toate că Dl. Pușcariu în dicționarul Academiei e împotriva apropierei unei forme de cealaltă.

Împreună cu Dl. Candrea—in dicționarul etimologic—referindu-ne mai ales la forma pe care o găsim în aromână, unde cama are înțelesul de mai, exprimând o noțiune comparativă, am admis că din camai atestat s'a ajuns în multe cazuri, prin fonetică sintactică la cama: "camai iute să te duci". Știți că din legături de felul acesta se explică fonetismul lui ușor. Si atunci camai a putut să fie dublat cu forma cama. Odată ce s'a ajuns la cama, să admitem că și a a putut tot prin fonetică sintactică să dispară în unele cazuri: cama atîi, sau cama arunci, cama apoi. De sigur că e oarecare complicație și recunosc că trecerea de la camai la actualul cam nu e tocmai clară.

Un adverb care de altminteri nu e necunoscut astăzi dialectal, e cățelin: cățelin - cățelin are sen-

sul de încet - încet. Se vede bine că e de origine latină. Cu Dl Candrea, în dicționarul etimologic, am încercat explicarea lui, nu mulțumitoare, dar în lipsă de altceva, cred că ne putem permite să ne gândim la explicația pe care am dat-o (cătelin < căte + lin). Metatesa în cătinel s'a produs sub influența lui încetinel.

În Psaltirea Hurmuzachi apare forma simplă, dela origine, cătro față de compusul încotro de astăzi. Cătro e rezultat din CONTRA + UBI și mai târziu s'a adăugat în-. Se vede că în secolul al XVI-lea în regiunea unde s'a scris Psaltirea Hurmuzachi se mai întrebuintă forma cătro.

Chiar foarte des se întrebuintează cu înțelesul lui original. Dăm un exemplu din Cazania a II-a a lui Coresi: "Christos arată chiar cu această pildă", "arată limpede" cum am zice noi astăzi. Deci în secolul al XVI-lea nu are numai funcțiunea de astăzi, chiar eu, întăritoare, ci aceea în acord cu sensul primitiv de limpede,

Si așa se explică forma chioară din expresia "apă chioară". Când din limbă a dispărut sensul de limpede, expresiunea apă chioară a fost schimbată în apă chioară.

Cel care a dat explicația din urmă, a fost Litzi-ca într'o notiță din Convorbiri literare și într'adevăr a avut intuiția justă.

Să nu se confunde expresia para chioară. Aici chior e la locul lui, pentru că para chioară a însemnat o monedă găurită, demonetisată.

Cîndai are înțelesul de poate, vreo dată. Incontestabil că avem de a face cu un derivat din cînd, însă terminațiunea ai nu e așa de clară. Impreună cu Dl Candrea am explicat-o prin transmisiune: camai, încai, încaile.

Cu asupră înseamnă "mai mult decît trebuie" și mai ales îl găsim întrebuințat cînd e vorba de bani, de camătă. Un exemplu din Tetravanghelul lui Coresi: "argintul meu bogaților mai cu asupră să dai". Aici se vede sensul de a da bani și pe urmă a lua mai

mai mult decît trebuie, mai ales cînd era vorba de cãmătãrie.

Astfel ne explicãm înțelesul lui a asupra, care a însemnat la origine, a lua dela cineva "cu asupra". Dela aceastã idee s'a trecut la aceea de a face presiuni asupra cuiva.

De-a-dereapta e foarte des întrebuintat, cum am zice noi astãzi, la dreapta.

De-a firea. Sã citãm un exemplu din Coresi, Cazania a II-a: "merse de-a firea în ceriũ", cum am zice astãzi: "cum trebuia", "cum se cuvenea". Și de fapt, de-a firea se mai întrebuinteazã astãzi prin Moldova; înseamnã "cum se cuvine": "un om de-a hirea" cu pronunțarea dialectalã e un om cum așteptãm sã se a-rate.

De alean, mai ales într'o expresie cum e "a sta de alean" corespunzãtor lui "a sta împotrivã" e o întrebuintare care se întilnește cu cuvintul ca substantiv alean de origine ungureascã, ellen="vrãșmaș".

De alean, ca locuțiune adverbialã, redã bine sen-

sul unguresc. Alean ca substantiv reprezintă o evoluție semantică interesantă. Când se zicea "îmi vine într'alean", însemna că mă contrariază, îmi turbură sufletul și pe urmă alean a ajuns să fie nuanțat în sens poetic.

Debiu e o formă care apare în Faaltirea Hurmuzachi cu înțelesul de "îndeajuns". Partea a doua reprezintă pe ungurescul bő care înseamnă același lucru. Unii se îndoesc de etimologia lui debiu că ar fi din ungurește. În secolul al XVI-lea apare în regiunile din nord, expuse influenței ungurești, unde și astăzi înrîurirea ungurească e accentuată, încît cred că trebuie să rămînem la etimologia ungurească.

•—•

O. Densusianu,

Limba română în sec. al XVI-lea. Morfologia. Fasc. 16

22 IV, 1932.

F.Vic

Din seria adverbelor apare enigmatic, în Psaltirea lui Tordas și în același timp în Cazania I-a a lui Coresi, forma de-fiete cu înțelesul de "în zădar": "de-fiete au mers".

Dialectal întâlnim același adverb cu deosebire în Bănat, unde se pronunță de-a-fetșea cu prelungiri spre Țara Hațegului și izolat și în alte regiuni din Ardeal.

Originea e obscură pînă acum, cu toate că s'au încercat vre-o două etimologii, ducîndu-ne spre latină. Impresia la prima vedere ar putea să ne ducă într'acolo, însă dîndu-se extensiunea în Ardeal, în Bănat, am putea presupune că e un împrumut din ungu-

rește sau din sîrbește. Am urmărit ce ar putea să ne ofere una sau alta din aceste două limbi, însă imposibil să găsesc vre-o identitate.

Depotrivă apare cu sensul lui dimpotrivă. Un exemplu din Coresi: "n'au luat ucenicii ce avem, ce depotrivă săraci". Depotrivă trebuie redat în această frază, prin dimpotrivă.

De-adevăr înseamnă ca adverb, într'adevăr.

Denprimă—am amintit și la numeral—apare ca adverb în Cazania lui Coresi.

Dens-de-noapte și dens-de-dimineată sînt interesante pentru că vin să ne confirme altă etimologie decît aceea propusă de unii, și care s'ar părea că ar fi admisibilă, dacă plecăm dela forma actuală, adică des-dimineată. Nu putea să fie vorba de DE și EX > des și trebuie să admitem că la origine s'a zice de îns și de însă noapte, adică chiar de însăși noapte. De îns s'a contractat în dens și cum e atestată în Palia dela Orăștie, dens ne ajută să explicăm formă de astăzi, desdimineată, cu căderea lui p dinaintea lui g.

Dacă n'am avea fonetismul acesta mai vechi, de sigur că ar trebui să ne oprim la explicația dată, adică DE + EX, însă în cazul de față, nu poate să fie esita-re în ce privește derivarea din DE + IPSE.

Depreună e adverb foarte obișnuit în secolul al XVI-lea, alături de împreună. Și am putea spune că aceasta din urmă e relativ mai rar. S'a întâmplat că depreună în concurență cu acesta, a cedat locul, și astăzi depreună a dispărut.

O formă care apare foarte des și în parte numai se aseamănă cu ceva elocvent de astăzi, ca adverb e dinioară. Acesta în vechea românească avea sensul în-tii de ceva care se apropia bine de etimologia lui, DE UNA HORA, cu sensul lui HORA românesc, adică odată. Se zicea: „am dat dinioară, am dat de două ori, de trei ori, deci noțiunea de unitate față de aceea de repe-tare exprimată prin „de două ori, de trei ori”. În ace-lași timp însă, dinioară e identic cu odinioară de as-tăzi. Dinioară e deci o formă care dela o vreme, se pare, că nu a mai părut destul de expresivă și atunci

s'a adăugat o ca să devină odinicară, cu toate că de fapt, e un pleonasm: DE UNA HORA, reda bine la origine ideea de odată, însă s'a simțit nevoia de o potențare a înțelesului.

Ei apare de vre-o câteva ori ca adverb de afirmație și întrebuințarea lui reiese dintr'un pasaj dela Coresi, cum e: "grăiră lui, ei Doanne", cum am zice noi: "da Doanne". E o formă de origine slavă. Ca întrebuințare curentă, acest adverb nu putem crede că a fost propriu limbii din secolul al XVI-lea. Poate e o simplă trecere din textele slave. Însă nu trebuie să uităm că prin Ardeal și prin Bănat se aude un adverb asemănător întrucîtva: anume, adverbul ia și e destul de răspîndit. Nu ne putem gândi că ar fi afirmația germană, cu toate că o asemenea apropiere e ispititoare. În sîrbă apare eja care vedem că se întîlnește cu ei; ambele forme nu pot să fie izolate. Trebuie să-l explicăm din forma sîrbească

pe ia, întrebuințat în Ardeal și mai ales în Tara Hațegului în regiunea Bănatului, în regiuni ca-

re ne arată și alte sîrbisme, introduse mai demult sau mai curînd.

Fățîș e un adverb întrebuintat de vre-o cîteva ori: "nefiînd fățîș" corespunde lui "nefiînd de față"

Foarte des apare în limba veche cînd astăzi adăugăm un alt adverb sau adjectiv, foarte: "foarte laudă-se". Astăzi zicem: "foarte mult, foarte tare se laudă" și avem aici de sigur continuarea întrebuintărei mai vechi, independentă a formei latine, pe cînd dela o vreme foarte a părut insuficient ca expresivitate și atunci natural că a trebuit să se adauge un alt adverb sau un alt adjectiv, pentru ca să exprime mai bine ideea de întărire.

Furiș corespunde foarte bine lui pe furiș de astăzi, încît ne arată secolul al XVI-lea, forma adverbială față de cea compusă, adică locuțiunea adverbială.

Iară cu fonetism variant: iare și iară, pe lîngă sensul obișnuit astăzi, în mai multe locuri apare sigur cu înțelesul de atunci. Mă mulțumesc să relevez

o singură frază dintr'un document din Cuvinte din bătrâni, unde se spune: "de nu se va afla nemene să plătească, iară ei să țină acea ocină". În limba de astăzi am reda: "de nu se va afla nimeni să plătească, atunci să țină ei acea ocină". Deci nu poate să fie îndoială, că în limba veche iară avea accepțiunea și de atunci. În cazul acesta, sîntem autorizați să deducem mai departe decît explicația dată pentru acest adverb și în același timp și conjuncțiune, că avem într'adevăr de a face cu EA HORA, care putea foarte bine după căderea lui o, să devină eară și pe urmă ne explicăm bine forma romînească. Ideea de repetare a putut să se desvolte din cea primitivă, pentru că EA HORA a însemnat la origine: "în acea clipă", "în acel ceas" și atunci avem aici o întrebuintare veche. Cînd s'a zis "iară a venit", după împrejurări, iară a putut să fie asociat de ideea de acțiune repetată, a putut după ce însemna "iară a venit" = "atunci a venit" să fie derivată spre aceea de repetare a acțiunii, așa încît cred că adverbul a-

cesta romînesc și cu o accepțiune și cu cealaltă, poate să fie direct pus în legătură cu compusul latin EA HORA.

O formă interesantă, atestată o dată în Codicele Voronețian, e inde. Un exemplu: "inde stătu în gloată". Pasajul corespunzător din Faptele apostolilor, latin sau slay, arată că inde trebuie redat prin cînd.

Dr. Tiktin crede că unde ar putea explica pe inde, însă unde devenit inde e greu de admis și de aceea e întrebarea dacă nu avem o urmă a lui INDE latin, care a putut să evolueze spre sensul de cînd.

Intr'una apare cu sensul deosebit de cel de astăzi, anume acela de împreună, nu de continuitate ca astăzi. "Intr'una se aflau" corespunde lui "erau la un loc" și sensul acesta explică derivatul a se întruni.

Iuo e destul de des întrebuințat în secolul al XVI-lea și încă se mai cunoaște în unele regiuni de astăzi și se explică din HIC + UBI; înseamnă unde. Firește că forma din latină, unde, e și în secolul al

construcția lui

XVI-lea cea mai obișnuită, așa înbît **VHIC + UBI** a ajuns să fie mai rar întrebuințat.

Mai ca și foarte apare deseori simplu pentru a exprima ideea pe care o redăm astăzi printr'un adaus: "mai mult" etc.

Mai vrui înseamnă "am vrut mai mult" și avem aici prin urmare, o continuitate de întrebuințare a lui **MAGIS** latin mai evidentă, de altminteri ca și în parte în limbile romanice, pe cînd mai tîrziu rolul lui mai a trebuit să fie întărit prin adăugarea cutărui adverb sau adjectiv.

Mainte e compus din mai ainte, care cum am văzut în prima serie a adverbelor însemna mai înainte.

Nece din ioară trebuie amintit alături de din ioară din ainte, pentru că e echivalentul lui niciodată.

Astăzi niciodin ioară se zice extrem de rar.

Nemica e des întrebuințat cu un înțeles colateral celui de astăzi: deloc. "Nimica nu mîhni" înseamnă: "deloc nu mîhni"

Osghi e forma simplă, întrebuințată destul de

des în secolul al XVI-lea, cînd se zicea, de exemplu: "merse osebi" corespunzător lui "a mers deosebit".

Otrinde e un adverb curios atestat o singură dată în secolul al XVI-lea, în Cazania a II-a a lui Coresi. Inseamnă deci. Exemplul e acesta: "otrinde ome dacă îmbogățești, nu gîndi c'ai ajuns fericit". Otrinde ome, deci poate să fie redat astăzi prin deci omule. Adverbul apare de mai multe ori în secolul al XVII-lea. S'a ocupat de această formă Dl Drăganu într'o notiță din Dacoromania, propunînd etimologia latină din UTER + INDE; totuși sensul nu concordă.

M'am întrebat dacă n'ar fi să plecăm dela ULTRA + INDE, care a putut să însemne de acolo. A putut apoi să fie înțeles cu sensul consecutiv, pentru că și INDE și ULTRA corespund fiecare noțiunii de dependență, de urmare. ULTRA + INDE putea să devină ultrinde și apoi prin disimilația lui l dinaintea lui i: u-trinde. De sigur disimilația aceasta poate să fie mai greu de admis, însă ca înțeles mai curînd ne putem opri la această derivație.

Amintesc—pentru ca să închei o parte numai din seria advēbelor—forme cum sînt pituliș un derivat care nu știu să fie întrebuințat astăzi. Pituliș corespunde lui "pe ascuns".

Preușor și prelesne, pe cînd astăzi avem ușor și lesne.

Ceea ce caracterizează în general adverbele din limba veche e că la formele simple de astăzi corespund de multe ori locuțiuni, cum e cazul acesta: noi ne mulțumim să întrebuințăm lesne și tot așa ușor, pe cînd în secolul al XVI-lea se zicea preușor și prelesne. Invers, furiș pe cînd astăzi întrebuințăm pe furiș.

În sfîrșit, de amintit la Coresi numai, forma prost cu înțelesul de sus. "Se ridică și șezu prost" cu sensul de "șezu în picioare", "în sus". E un adverb interesant pentru că în dacoromînă pînă acum nu e atestat; forma corespunzătoare în aromînă e improstu, mbrostu care înseamnă același lucru și mbrustare corespunde lui "a se ridica în sus". În

aromână etimologia o dă Dl Capidan, în Elementul slav în dialectul aromân, Avem prin urmare o formă slavă și e cazul să ne întrebăm dacă cumva Coresi sau colaboratorii lui n'au întrebuințat această formă sub influența aromânească.

13 V, 1932.

XIX

Printre formele adverbiale din secolul al XVI-lea, apare una enigmatică și anume forma rutesu sau rutese, cu sensul de iară, din nou. Un exemplu din Codicele Voronețian sună în felul următor: "se nu mai rutesu ustenescu tine", ceea ce am reda în limba actuală prin "să nu te mai ostenesc pe tine, din nou". Sensul îl deducem din context, din comparația versiunii bibliei latine sau slave. Il întâlnim și în Textele Măhăcene și în Psaltirea Scheiană.

Di Giuglea a propus etimologia RURSUM+ITER .

Bogrea s'a gândit la un alt compus latin, anume RETRO+VERSUM însă și acesta e greu să explice fonetic forma din secolul al XVI-lea pentru că RETRO+VERSUM oprindu-ne numai la silaba inițială, nu

arată rațiunea schimbării lui e în u. E, cred, îndoioasă chiar originea latină.

Slava nu ne oferă un punct de legătură. Ar fi doar maghăra și m'am gândit că acest adverb apare în texte care și altfel arată o pronunțată înfruire unguerească, n'ar fi prin urmare, exclus ca rutesu (e) să fie de proveniență ungară.

Urmărind ce ne-ar putea oferi ungara în această privință, doar ca o vagă sugestie aș putea aminti, că poate în partea a doua ar fi de luat în considerație ungurescul többször; zör e terminațiunea caracteristică în derivațiile ungare, pentru adverbe. Astfel, la rigoare, ne-am putea explica partea a doua din rutesu, dar în ungară n'am găsit nimic, care să ne explice partea dintâi. Deci totul rămîne în vag cu privire la această formă izolată în secolul al XVI-lea, pentru că astăzi, în tot domeniul dacoromân, nu s'a relevat acest adverb foarte caracteristic. Se vede că a dispărut de vreme și oricum circulația lui în trecut, se pare că a fost limitată

mai mult în regiunea nordică.

Mai sînt de amintit vre-o două forme adverbiale și anume aceea pe care ne-o dă Psaltirea Scheiană, semerea, care e de înregistrat, pentru că apare fără protesa lui g. Întrebarea e dacă 'avem într'adevăr, o urmă din latinul SIMILE, sau putem presupune că forma generală romînească asemenea rotacisată asemerea, a fost aferesată.

Rămîne o penultimă formă, tutindine și rotacisată tutindire. Aceasta a dat forma curentă astăzi pre-tutindenii. Ca etimologie, o parte e clară, pentru că se vede că trebuie să plecăm dela TOT † INDE. Terminațiunea presintă oarecare greutate. Întrebarea e: forma primitivă e cea cu n sau cu r — indiferent de rotacism—adică trebuie să plecăm dela tutindine care ar fi devenit mai tîrziu tutindire sau invers ? O primă ipotesă: rămîne nelămurită terminațiunea -ne, care de origine latină, nu poate să fie; adausă mai tîrziu în romînă, iar e inexplicabilă și atunci se pare că trebuie să plecăm dela forma cu -re în sensul

că TOT~~+~~ INDE a dat întâi tutinde și pe urmă, sub influența altor adverbe, cum erau aiure - aiurea, s'a adăugat terminațiunea aceasta caracteristică adverbială și s'a ajuns atunci la tutindire. Inșă și aici întâmpinăm dificultatea: cum tutindire a fost înlocuit prin tutindine ? Mărturisesc că substituirea aceasta de terminațiune nu e tocmai clară, pentru că plecînd dela *aspectul* formei primitive cu -re, tutindire care a fost atras de adverbele cu -re ca aiure, poate fi explicat; cum se explică atunci forma cu terminațiunea -ne care nu are legătură directă cu latina, cum pe de altă parte nu putem admite unele legături cu formele adverbiale romînești. Tutindine nu putea să ia naștere din tutinde, decît dacă exista într'adevăr, o terminațiune caracteristică a adverbilor de felul acesta, adică -ne și aceasta nu există. Și atunci mă întreb dacă nu cumva tutindire nu a devenit tutindine sub influența unui adverb ca asemene.

In sfîrșit e de amintit adverbul foarte des în-

trebuințat în secolul al XVI-lea pe care îl știți și dela comparația adjectivelor, vîrtos, care merge alături de adverbele foarte, tare întrebuințate astăzi. În secolul al XVI-lea se zicea foarte des, de exemplu, "vîrtos plînge", adică "foarte mult plînge". Și apoi o altă expresie: "vîrtos de dimineață" cu înțelesul de "foarte de dimineață". Exemplele se pot înșira cu zecile, din textele vechi.

Ajungem la prepoziții, și în primul rînd e de amintit o prepoziție care e caracteristică pentru secolul al XVI-lea și cu același înțeles, apare sub două aspecte: adin și adins. Un exemplu pentru adin: "adin eiși mirară-se". Din context reiese înțelesul: "ei între ei se mirară": e o transmitere de reciprocitate. Pentru forma a doua: "ziseră adins eiși" cu sensul de astăzi "zisere împreună între ei". Partea a doua din adin, nu poate să fie decît DE+IN și ar fi să reconstituim în latină, un compus de felul acesta: AD+DE+IN. De sigur, că așa clar nu apare procesul sintactic și în același timp morfologic.

In a doua ^{forma} se vede independența de cea dintâi, în sensul că în partea din urmă trebuie să distingem pe IPSE: AD+DE+IPSE (-US). Întrebarea e dacă nu ar trebui să admitem pentru adins, toate cele trei elemente din compunerea lui adin: AD+DE+IN+IPSE și atunci ar trebui să presupunem că de fapt, forma mai veche ar fi fost adiins. Nu e nevoie însă să recurgem la explicația a doua, pentru că se putea foarte bine ca IPSE singur, fără IN, să exprime aceleași raporturi, ca și în forma dintâi.

Asupra îl relevăm, pentru că în secolul al XVI-lea are o funcțiune care astăzi nu mai e cunoscută și mult mai apropiată de cea a compusului latin. Astăzi, asupra arată direcția unei acțiuni, pe când în secolul al XVI-lea, însemna "deasupra". Un exemplu: "veșmîntul ce stă asupra mea", deci absolut funcțiunea care se apropie de latinul AD+SUPRA. Astăzi a fost înlocuit cu compusul deasupra.

De. Nu e nevoie să insistăm prea mult în legătură cu ceea ce ne presintă secolul al XVI-lea, pentru

că sînt nenumărate cazuri în care de corespunde fie lui din, fie lui dela de astăzi: "am aflat de oameni streini", "a venit de pădure", avea funcțiunea mai extinsă a lui DE latin. Inșă trebuie să adăugăm că uneori, mai ales în textele traduse, de prin faptul că corespunde lui otz slav, cu întrebuințarea variată, uneori trebuie să admitem că acest de cu înțelesul de din sau dela, e de fapt, o transpunere a morfologiei și sintaxei slave. Inșă sînt alte texte care nu lasă absolut nici o îndoială că de, afară de limba traducerilor, era des întrebuințat cu înțelesul de din sau dela. Chiar în Scrisoarea lui Neașu, vedem că funcțiunea lui de era depărtată de cea actuală.

Derept e prepoziția foarte des întrebuințată în locul lui pentru și în secolul al XVI-lea se zicea astfel, în formula tipică din biblie: "ochi drept ochi, dinte drept dinte". Cum s'a ajuns la funcțiunea lui derept ca prepoziție, e din punct de vedere al morfologiei sintactice, la prima vedere, surprinzător, dar explicabil. De sigur că trebuie să plecăm de-

la construcții de felul acesta: "a venit drept mine" și s'au găsit în Psaltirea Scheiană și alte texte, construcții asemănătoare.

"A venit drept mine", a însemnat direcția: "în drept", dar de aici s'a putut ajunge la sensul de scop. Ideea de direcție, implică în același timp, ideea de destinație. "A venit drept mine", însemna la origine direcția, însă pe urmă, s'a putut înțelege că a venit spre mine, cu o anumită intenție. A venit pentru mine a putut să devină în întrebuințarea derivată din cea primitivă și în felul acesta, să se ajungă dela derept, reprezentând direcția, la forma care exprimă intenția, scopul.

În Textele Măhăcene apare forma înaintre, cu -re, prin urmare, care se mai întâlnește și astăzi prin unele părți ale Ardealului. Și e rezultat dintr'o contaminare între înainte + între. Intre nu apare în secolul al XVI-lea, însă, cu funcțiunea de astăzi, corespunzătoare lui INTER latin. Apare cu înțelesul de înainte. Exemplele sînt nenumărate: "stătu între mine" cu

sensul de "în fața mea"; "a fost chemat între județ" corespunde astăzi lui "a fost chemat înaintea judecătoarei". Deci între în limba veche, apare cu funcțiunea clară de "înainte" și atunci în această a doua prepoziție omonimă, trebuie să recunoaștem pe latinul ANTE. Intr'adevăr, ANTE trebuia să devină înte, însă de vreme, sub influența celeilalte prepoziții din INTER, s'a ajuns la între cu înțelesul de "înainte" și deci cele două prepoziții se confundă în limba secolului al XVI-lea.

Pre îl cunoaștem și dela fonetică și de atâtea ori l-am întâlnit în lecțiunile de seminar.

O prepoziție care e foarte frecventă în secolul al XVI-lea și care se întâlnește cu altele cu aceeași funcțiune, e prespre, care apare în două feluri disimilat: ori cel dintâi r căzut, prin urmare pespre, ori al doilea: prespe. Ne-am fi putut aștepta și la forma pespe, în acord cu ceea ce găsim pentru prepoziția identică în ce privește funcțiunea adică pes-te, care în secolul al XVI-lea apare prestre, pestre.

preste și peste. Sînt prepoziții cu proveniențe deosebite: cea dintîi reproduce pe PER SUPER, cea de a doua pe PER EXTRA.

Spre în secolul al XVI-lea apare foarte des acolo unde astăzi se întrebuintează prepoziția "pe". De exemplu, "Pavel puse mîinile spre ei" cu sensul de "Pavel puse mîinile pe ei". Deci avem un alt caz de funcțiune morfologico-sintactică; e foarte greu de distins ce e al morfologiei de ce e al sintaxei, dar trebuie să anticipăm de multe ori la morfologie, ceea ce vine la sintaxă.

De amintit, în sfîrșit, prepoziția supt care apare astfel în secolul al XVI-lea, corespunzător latinului SUBTUS; nici urmă în limba veche, de sub, sau scrierea cu bt; se scria cu p, pentru că într'adevăr, acesta e fonetismul normal și deci, limba din secolul al XVI-lea redă bine ce e caracteristic acestei prepoziții.

Trecem la conjuncții. În primul rînd, e de amintit conjuncția care de fapt, ne duce spre adverbul am. S'a

ocupat de ea Di Procopovici, în volumul al II-lea din Dacoromania. Cu toate că am explicat acest adverb într'un fel, mai înainte, am oarecare îndoeli asupra explicației pe care o susținusem atunci. În orice cas, în secolul al XVI-lea, și exemplele sînt extrem de numeroase, amu are un înțeles consecutiv sau uneori adversativ. Relevez un exemplu din Codicele Voronețian: "ce amu iaste". Pentru cine e influențat de limba actuală, s'ar părea că amu e adverbul moldovenesc și ar fi tentat să-l redea cu forma muntenească: "ce e acum". Însă referindu-ne la versiunea latină, găsim acolo QUID ERGO EST cu înțelesul de "ce e prin urmare". Deci ideea de consecuție e clar redată, ca și în alte frase. Deci nu poate să fie îndoială că amu în secolul al XVI-lea apare și cu funcțiunea conjunctivală, alături de cea adverbială. E o parte de morfologie și sintaxă care iarăși trebuie cercetată mai de aproape. Exemplele numeroase ne dau indicații asupra acestui proces morfologic-semantic, adică trebuie să admitem că de fapt, noțiunea de timp a derivat spre cea consecuti-

vă sau adversativă.

Au e foarte des întrebuințat cu sensul de "sau", "ori": "au el, au altul".

Că pe lângă care s'a adăugat ce, apare obișnuit în secolul al XVI-lea, astăzi căci: "că ce a spus".

Apare și conjuncția ce, mai rar ci. Trecerea lui e → i se explică foarte normal prin fonetica sintactică.

Relativ destul de des apare ce însă, care de fapt e un pleonasm. Să zicem că uneori ori avea o rațiune de expresivitate, de a întări întrebuințarea simplului ce, însă alteori e sigură o contaminare a lui ce cu însă.

În legătură cu aceasta, mulți nu-și dau sama de formula neliterară dar însă, care trebuie exclusă din exprimarea îngrijită.

De foarte des apare cu funcțiunea lui decît. Se zicea, prin urmare: "mai mare de cutare".

De unde apare la Coresi și foarte des cu înțelesul conjuncțional: "iară de unde văzui".

Amintesc în treacăt—pentru că e destul de cunoscută—conjuncția deaci, în secolul al XVI-lea, alături de deci, pentru că de fapt, avem de a face cu o locuțiune adverbială de loc, devenită conjuncție: "de aci porni mai departe".

Pentru dacă de astăzi apare deca, deaca, daca. De această conjuncție s'a ocupat Dl Drăganu, iar mai înainte Dl M. Roques; trebuie să rămînem la părerea că avem de a face cu de+ca. Deca în cazul cînd era accentuat, a devenit deaca. Acesta a putut să evolueze mai departe și să ajungă la daca, în cazul cînd nu mai era accentuat și apoi la forma de astăzi dacă, adică cu trecerea lui a aton la ă.

Amintesc ultima conjuncție și anume, e din latinul ET, cu înțelesul mai mult de "și", însă e greu de distins în texte, dacă e vorba de această funcțiune sau aceea de "iar". Si merse, iară merse, nu se poate distinge dacă e iar sau și, cu toate că mai des apare cu valoarea de și. E foarte surprinzător cum acest e a dispărut. Astăzi nu mai există urmă; concu-

rența lui și a fost hotărîtoare și surprinzător, pentru că de fapt, în toate limbile romanice, forma latină s'a păstrat foarte bine, pe cînd la noi, de trei secole a fost înlocuită.

Alături de e latin, apare însă în anumite legături convenționale, și i slav, care înseamnă tot "și", pînă tîrziu, chiar la începutul secolului al XVIII-lea, mai ales cînd se enumăra în documente, în limba de cancelarii.

Oare apare cu înțelesul lui ori de astăzi. HORA n'a putut să devină decît oară: "oară a venit, oară n'a venit". Mai tîrziu cînd funcțiunea adverbială a substantivului, s'a precizat bine, oară a fost atras de alte adverbe terminate în e. Si astăzi în Tara Hațegului, în Banat, se mai aude ore și aceasta e într'adevăr forma care a rezultat din mai vechiul oare; oare ne mai fiind sub accent, de multe ori, oa s'a redus la o.

În sfîrșit, avem de amintit săva care are mai ales înțelesul de "sau". Un exemplu: "supuneți-vă săva la

împărat săva la județ" cu înțelesul de "supuneți-vă sau împăratului, sau judecătorului". Originea trebuie căutată în SI $\frac{1}{2}$ VOLET.

Alături apare și terminațiunea i: săvai. Acest i s'a adăugat ca și în alte cazuri, sub influența adverbului camai etc.

Cea din urmă conjuncție, de relevat e vare, cu aceeași funcțiune, ca și oare: "vare frați, vare surori" cu sensul de "ori frați, ori surori".

• — •

derivata
Căea

20 V, 1932.

XX

Ca să ajungem la capitolul cel mai bogat, într'o
privință, din morfologie, câteva cuvinte despre ceea
ce presintă categoria interjecțiilor.

O formă care apare de mai multe ori atestată, e
iani: "iani să grăim". Se vede bine care e funcțiu-
nea acestei interjecții: corespunde aceluia de as-
tăzi "ia", adică o interjecție de îndemn, de convinge-
re. Nu trebuie confundată cu această formă, aceea pe
care ne-o dă Palia dela Orăștie, de mai multe ori ni
și care are aceeași funcțiune. Ni vine din ungurește.
In ce privește cea dintâi interjecție originea îi es-
te neclară.

Ajungem acum la derivație și vom distinge cum se
obișnuiește, derivația improprie și cea proprie. Cea im-

proprie cuprinde forme care sînt derivate în ciclul categoriilor morfologice, adică unele substantive care provin din adjective sau dintr'un verb etc., pe cînd derivația proprie se refèră la derivarea prin sufixe și prefixe.

Cu privire la prima categorie aceea a substantivelor care provin din adjective, limba din secolul al XVI-lea apare relativ bogată, însă de o bogăție cam înșelătoare, artificială și se pot urmări multe cazuri de felul acesta: vedem că textul slav a provocat substantivarea unui adjectiv. Voi cita un exemplu, două în sensul acesta și în primul rînd avem o formă care poate nu e tocmai de atribuit acestei proveniențe, adică ar fi o calcare după textul slav, pentru că la rigoare se poate explica chiar prin morfologia noastră. Anume, în Psaltirea Voronețiană apare într'un loc: "frigul și fierbintele", cum am zice noi astăzi: "căldură", "fierbințeală". La rigoare s'ar putea presupune că traducătorul Psaltirei Voronețiene să fi fost influențat de ceea ce dă textul slav și

s'a gîndit să substantiveze adjectivul fierbinte. Tot așa cînd găsim la Coresi: "și fu lin mare"; e vorba de furtună și pe urmă s'a liniștit vremea. Găsim adjectivul întrebuițat în locul substantivului de astăzi, liniște.

Un exemplu sigur de redare a textului slav, găsim în multe pasaje din Psaltirea Scheiană și alte traduceri, în care rece e substantivat și în plus are o accepțiune specială și nu ne-am gîndi ce anume accepțiune: e identic cu rușine. Așa, de exemplu, într'un loc în Psaltirea Scheiană se spune: "recele feței sale". Ne-am putea închipui că e vorba de temperatură, însă e vorba de "coloratură", "roșeața feței". Dacă ne referim la textul slav sau cel latin, vedem că forma care trebuie să corespundă acesteia, e VERECUNDIA și în slavă e studz și studi cu ieru sau cu i. Forma întîi înseamnă "rușine". Cealaltă formă înseamnă "rece" și atunci traducătorii noștri găsindu-se în fața textului slav și neputînd distinge după context, care formă trebuie să fie tradusă, au tradus

la întîmplare și în loc să spună "rușinea feței", eu spus: "recele". Acesta este un caz tipic, printre altele, de felul mecanic în care traduceau ai noștri în secolul al XVI-lea.

Ca pronume—derivație extrem de rară—ar fi de amintit că sine apare în secolul al XVI-lea rar substantivat într'o expresie cum e, de exemplu, "păzește-ți sinele", ceva echivalent formei pe care o întrebuițăm astăzi: "sinea lui".

Iarăși un exemplu, rar dealtminteri, de derivare a unui substantiv din verb și în special din tema verbului ar fi vindec, atestat o singură dată la Coresi și cu sensul clar, cum am zice astăzi "vindecare". Intervine imediat întrebarea dacă într'adevăr, a fost întrebuițat în limba curentă, cel puțin într'o regiune.

Trecînd la subsatntive, derivate din verbe, însă nu din tema lor, ci din forma de participiu, întîi vom distinge pe acelea care reproduc participiul trecut. În Palia dela Orăștie apare un cuvînt care astăzi se

pare că nu mai e întrebuințat nicăieri. Anume, ca participiu trecut al lui aveni, care presupune un verb ADVENIRE, avem forma substantivată, la feminin, avenită. Înseamnă „pîne care a fermentat” și ne explicăm înțelesul în felul acesta: ADVENIRE a trebuit să însemne că „a venit la ceea ce trebuie să fie”, a ajuns la punctul pe care trebuie să îl atingă pînea cînd crește. Ca semantism nu e nici o dificultate ca să explicăm forma din Palia dela Orăștie, care formă trebuie să presupunem că la origine s'a asociat și a fost întrebuințată exclusiv cu pîne, adică aluat, cum e atestat și sub forma neutră: „aluat avenit”. Pe urmă s'a izolat participiul trecut și s'a întrebuințat ca substantiv.

Deșiderat e participiul trecut dela deșidera, formă pe care o cunoaștem din cursul de anul trecut, și e acel latinism pe care îl regretăm mult că a dispărut din limba noastră.

Forma simplă, drăcit, să nu credem că e absolut în locul lui „îndrăcit” de astăzi, cu prefixul în.

Dealtminteri și ca verb avem foarte des în secolul al XVI-lea a se drăci = "a fi cineva dus spre pervertire sufletească". E credința că dracul pătrunde în sufletul cuiva și îl îndeamnă la rele. În Evanghelie se vorbește de mai multe ori de cineva drăcit, adică acela care e stăpînit de demon, după concepția creștină.

Înțelegut la Coresi, e în acord cu ceea ce știm din morfologia perfectului și a participiului trecut. E un substantiv atestat de vre-o două, trei ori, cu sensul de "pricepere", "cunoaștere", chiar "știința". Astfel se spune într'un loc "lumina înțelegutului": "lumina înțelegerii, cunoștinței, științei". Cu această întrebuințare de participiu a substantivului întâlnim forma numai la Coresi.

Mișelit apare cu sensul de "lepros" în acord cu ceea ce știm și dela lexicul secolului al XVI-lea, cînd am amintit că mișel, concomitent cu vechiul frances mesel, înseamnă "lepros" și semnificația aceasta

trebuie să fi existat chiar în latina vulgară.

Porîncită e forma feminină foarte des întrebuințată în secolul al XVI-lea, alături de porîncă; aceasta e mai rar. Vedem, prin urmare, că balanța formelor care aparțin graiului viu în secolul al XVI-lea, se înclină mai mult într'un sens decît astăzi. Bogăția de derivate s'a redus într'o privință și unele din ele, de sigur din cauza concurenței în care s'au găsit, cum e cazul acesta: porîncă, alături de porîncită.

Aminteam desiderat cu sensul de dor, dorință, pofță, care dacă s'ar fi menținut, s'ar fi putut foarte bine uneori să se întrebuințeze alături de dor.

Ajungem la forme de participiu present, însă acestea propriu zis nu au de ce să fie amintite, decît doar în legătură cu ceea ce știm din partea cealaltă a morfologiei, cînd ne-am ocupat de adverbe, prepoziții etc. De exemplu participiul present alegînd cu sensul de "afară de", aparține de fapt categoriei derivației adverbiale și atunci prin urmare, nu insistăm aici cu privire la participiul present.

Ajungem la infinitive și dacă ar fi de amintit măcar jumătate din formele verbale rezultate din substantivarea unor infinitive, am avea o listă foarte bogată de înregistrat. Mă mulțumesc la câteva cazuri mai tipice. Astfel în secolul al XVI-lea apare foarte des infinitivul lung dela a bea: bere cu înțelesul de "băutură". Dealtfel când ne-am ocupat de limba descîntecelor, am văzut că apare această formă ca o reminiscență din limba mai veche. Să nu se creadă că forma de astăzi bere, e substantivul vechi. E o adaptare a formei germanice Bier, încît nu e legătură directă între ceea ce e al limbei de astăzi și ceea ce e al limbei din secolul al XVI-lea.

Lăudare are înțelesul de laudă.

Spunere e iarăși foarte des întrebuințat cu înțelesul de "spusă", însă la Coresi are o accepțiune specială. Reproduce forma latină din epistolele Sf. Petru, și în versiunea slavă e forma **сказаніе** și atunci după textul slav, Coresi—dealtmînteri și Codicele Voronețian--ne dă spunere cu sensul de ceea

ce era spus de către apostoli, însă nu cu accepțiunea prea curentă, ci cu aceea de ce spuneau ei adresându-se creștinilor.

Urîre e întrebuințat de vre-o câteva ori absolut cu înțelesul lui "ură".

Un adverb care apare substantivat în secolul al XVI-lea și are expresivitatea lui, e furiș. Astfel la Coresi, în Praxiu, avem "furișul inimii tale" cu sensul de "taina inimii tale". De sigur, când zicem astăzi taină, are mai mult cadru poetic, însă și furiș dacă s'ar fi păstrat, ar fi avut locul lui.

Ajungem la categoria substantivelor derivate cu sufixe, adică derivația proprie. Aici ar fi foarte mult de relevat și mă voi mărgini la câteva forme din care unele sînt dispărute din limba de astăzi, ori mai vegetează ici colo. Intîi sufixul -ame, care corespunde latinului -AMEN și are funcțiune colectivă. Se mai întîlnește în docoromîină, spre Banat, sud-estul Ardealului; și la sud în aromîină. Se vede că în acord cu ceea ce atestă și aromîina, a fost

un sufix productiv; de altminteri se întâlnește în această privință cu ceea ce găsim și în alte limbi romanice: în vechea franceză, spaniolă etc. Sînt de amintit în special, vre-o două forme care presintă acest sufix. E mişelame care se vede că e derivat din mişel, însă cu înțelesul vechi de "sărăcie", "nenorocire". La Coresi, de exemplu se spune preoților să vorbească în biserică în așa fel încît să înțeleagă "toată mișelamea", adică poporul de jos.

Voinicame, tot în Coresi "această oaste a lui Dumnezeu, chiamă-se a cerului voinicame". Se vede că e un derivat din "voinic" și aceasta din semnificația veche, pentru că într'adevăr în secolul al XVI-lea și mai tîrziu, voinic înseamnă "războinic".

Sufixul -ariu. De relevat întîi într'o formă cum e aldămășariu, derivat din aldămaș. Si astăzi se aude și se înțelege de ceea ce iau parte la un aldămaș.

O serie care în parte numai ne duce spre derivatele care au putut să fie întrebuințate în limba curentă, cu toate că nu avem de a face cu o formă des

întrebuințată, e aceea pe care ne-o dau ori Palia dela Orăștie, ori Coresi, și anume în primul rînd cincizeciariu, derivat prin urmare, din cincizeci cu sensul de "acela care conduce o trupă de cincizeci de oameni". Apoi zeciaru din zece. În plus avem sutariu alături de sutaș, corespunzînd la ceea ce în latină era numit "centurion" și apoi miariu. Din aceste forme trebuie să presupunem că s'a întrebuințat curent, relativ, sutariu. Cunoaștem și noi forma echivalentă, sutar însă cu alt înțeles și de sigur că, acest sutar de astăzi, e o derivație mai nouă, ca și miar.

În limba veche alături de sutaș s'a crezut că se poate zice și sutariu și miariu. Întrebuințarea lui miariu, însă, e problematică.

Rămîn cincizeciariu și zeciaru care cred că sînt formațiuni absolut artificiale, pentru că în general, pentru fracțiunile acestea de zece sau cincizeci nu se crede nevoe să se găsească un termen special. Însă pentru că în texte Coresi sau aceia care au tradus Palia dela Orăștie au găsit că e vorba de cine-

va care conducea cincizeci sau zece oameni, atunci s'au găsit îndreptățiți să recurgă la asemenea formații.

Din patru, în alt sens, avem derivatul pătrar. E întrebuințat, și astăzi: "un pătrar" cu sensul de "un sfert", însă pătrar a cedat mult din întrebuințarea lui, lui sfert. Se mai zice "pătrarul lunii". Afară de aceasta, se întrebuințează și când e vorba de animale "un cal pătrar" are sensul de "un cal de patru ani".

Trecem la sufixul -aș. Funaș din funie apare în Cuvinte din bătrâni, cu înțelesul de "acei care au o proprietate vecină". Funie se știe că în vechea românească era întrebuințat ca măsură de întindere a pământului și aceia care avea moșii contigue, aceia erau funasi.

Pedestraș apare alături de pedestru, adică infanterist. Se întrebuințează și astăzi, rar, și uneori cu degenerarea înțelesului. Originea latină a lui pedestru nu poate fi contestată, dar presintă dificultăți, pentru că ar fi trebuit să avem pezestru, un amănunt

fonetic, ce n'a fost lămurit pînă acum.

Forma sulițaș e aceea pe care o continuă neologismul lăncier, însă păcat că nu s'a păstrat. Bălcescu și alții au recurs la această formă, și sulițaș putea foarte bine să fie păstrat. Si mai sînt vre-o cîțiva din termenii noștri referitori la armată, care într'adevăr, ar fi trebuit să fie menținuți în acord cu tradiția.

Cu privire la sufixul -ătate, avem de amintit, de exemplu, o formă cum e bogătate care de fapt, e pentru bogătătate, pentru că bogat + ătate, a trebuit să fie pronunțat astfel cîtva timp, însă prin hapologie s'a redus unul din elementele identice sau apropiate și astfel avem bogătate, întrebuințat extrem de rar, pe cînd altele tolerează sufixul acesta întreg: vecinătate.

E de amintit în sfîrșit, meserătate din meser = "sărac". Avem apoi strîmbătate, care era derivatul cel mai potrivit ca opus lui dreptate, după cum drept-strîmb și limba veche, prin urmare, avea o expresivi-

tate consecventă în ce privește exprimarea acestor două idei opuse.

Se zice și astăzi strîmbătate, rar în limba curentă, dar dacă l-ar întrebuința cineva în limba literară, s'ar părea ceva arhaic, sau provincial. Si atunci s'a crezut că e mai bine din dreptate, să se impună derivatul nedreptate și chiar nedreptate în limba de astăzi se găsește în concurență cu "injustiție" care se aude pela tribunale, întrebuințat de avocații care caută să aibă această notă de distingere de alții și recurg la acest neologism.

28 V. 1932.

XVI

În ce privește derivațiunea cu sufixe, limba secolului al XVI-lea ne dă impresia de ce a încercat Aron Pumnul, care a vrut să introducă sistemul de romînizare prin sufixe.

Astfel avem în secolul al XVI-lea derivatul fericăciune din forma veche fericat corespunzătoare lui "fericit".

O altă formă e îmbrăcăciune = "îmbrăcăminte".

Lăsăciune are sensul special cunoscut din lexic. În secolul al XVI-lea apare cu sensul de "a ierta"; derivatul lăsăciune însemna "iertare".

Deasemeni apare derivatul răpiciune și chiar o formă bizară secerăciune, la Coresi, cu înțelesul de "seceriș".

Cum s'ar explica această bogăție de derivate ? Dacă ne gândim că exista și în secolul al XVI-lea "seceriș" de ce a recurs Coresi la secerăciune? Trebuie să ținem samă că în general, limba poporului e mai predispusă spre diferite derivate; chiar atunci când există unele consacrate prin uz. Aceasta ar fi numai o parte a explicărei; trebuie să ținem samă și de alte împrejurări: anume punctul de vedere geografic.

Derivația e foarte interesantă de urmărit din punct de vedere al diferitelor ei aspecte și dacă s'ar putea face pentru limba noastră actuală o anchetă în sensul acesta, s'ar vedea cum de multe ori dela o regiune la alta, constatăm deosebiri care sînt de luat în considerație. Deci revenind la secolul al XVI-lea, putem presupune că în unele regiuni au existat derivate necunoscute în altele. Si atunci am putea admite că în această categorie ar intra de exemplu, împăcăciune alături de împăcare. Avem unele cazuri frapante, și am relevat numai o par-

te din aceste derivate și trebuie să adaug că tocmai faptul că asemenea derivate uneori au fost individuale sau cu o circulație restrânsă, explică cum dela o vreme, unele din ele au dispărut, față de forme care au avut mai multă vitalitate. Când procesul de unificare relativă a dacoromînei s'a accentuat, atunci a fost natural ca să se producă și un curent de eliminare și aceste derivate, forme fie că aveau o proveniență, fie alta.

Luăm cîteva mai caracteristice: odihneală care se mai aude extrem de rar; pedepseală, cred, absolut necunoscut astăzi; turbureală e pentru "turburare" de astăzi.

Sufixul -el și femininul -ea, le întîlnim într'o formă junel, foarte explicabilă deoarece avem echivalentul tinerel.

Din iușor forma veche pentru ușor, la Coresi e iușurea, cum am zice astăzi, ușurică.

Foarte des, relativ, apare și sufixul -esc, sărăcesc cuvînt pe care l-am auzit prin Ardeal, însă foarte rar.

Pe urmă din vechiul tătîne, avem derivația tătînesc, în expresii cum sînt "legea tătînească", "obiceiuri tătînești" cu sensul de "legea strămoșească", "obiceiuri strămoșești". Dacă s'ar fi păstrat acest derivat, ar fi avut expresivitatea lui, față de "strămoșesc".

Foarte curios e derivatul oamet din om întrebuințat de multe ori în Palia dela Orăștie și îmi vine să cred că în realitate e o invenție a celor care au tradus acest text, invenție care s'ar datori împrejurărei că în ungurește, avem nép cu înțelesul de "popor".

Traducătorii Paliei dela Orăștie, avînd în textul lui Heltai, cuvîntul unguresc nép în sensul de "popor", au fost se vede desorientați în ce privește termenul care i-ar fi corespuns și s'au gîndit că din om să formeze derivatul oamet, cu sensul de colectivitate, pentru că nép într'adevăr are funcțiunea colectivă. Atunci avem natural o dovadă de expediente la care recurgeau traducătorii din secolul al XVI-lea, cu toate că, să zicem, în cazul de față, traducătorii Paliei dela Orăștie ar fi putut să se mulțumească cu

ceea ce era existent în limba noastră, adică să întrebuințeze pe gintu, însă se poate ca gintu să fi fost necunoscut, pentru că prin faptul că e atestat extrem de rar în secolul al XVI-lea, trebuie să presupunem că își trăia ultimele clipe.

• În ce privește neam, rezerva pe care și-au impus-o traducătorii acestui text, s'ar explica prin faptul că înțelesul lui neam li se părea restrâns, ca și rudă, adică arăta legături de familie, nu o unitate etnică, cu sensul deci de "popor".

Sufixul -ie apare și el foarte des în forme ca blînzie cu sensul de "blîndețe"; curăție în sens moral, însușirea de a avea cineva sufletul curat.

Mulție are înțelesul de mulțime.

Serbie, cu toate că nu a dispărut din limbă, însă nu e un termen obișnuit în limba curentă. Se mai întrebuințează șerbie când se vorbește de situația de asuprire în care au trăit țăranii în condițiile vechi economice, de la noi, dar propriu zis, astăzi șerbie e înlocuit în limba curentă prin "robie".

Derivatele în -mînt ar fi: ascultămînt, cu sensul de "ascultare", lărgămînt în Psaltirea Hurmuzachi, cu înțelesul de "întindere".

Adjective derivate cu sufixul -oi sau -oni cu fonetism dialectal: avem reoni din rău; s'ar putea ca reoni să fi însemnat mai mult decît rău: sensul era potențat.

De amintit că sufixul -șug era deseori cu fonetismul mai apropiat întrucîtva de cel al formei ungurești corespunzătoare, adică -șig în loc de -șug. Găsim astfel vicensig, în loc de viclesug, eftinșig etc.

Trecem la seria prefixelor. Relev numai ce mi se pare mai caracteristic. În primul rînd e de relevat că alături de forme simple, fără prefix, sau cu alte prefixe, întîlnim derivate cu prefixul a-. E cazul pentru un verba cum e aprumuta, de altminteri rar atestat, în loc de împrumuta. În legătură cu acest prefix, e de amintit că în secolul al XVI-lea forma obișnuită pentru mistui e cu a- și derivă din ungurescul emészsteni. Trebuie să presupunem că emészsteni a devenit în romî-

nește amistui cu e → a cum s'a întâmplat și în alte cazuri. Deci de fapt, în limba noastră forma primitivă a fost cu a deci nu un prefix românesc, ci un reflex al inițialului din cuvântul unguresc. La un moment dat amistui s'a redus ^{la} mistui; în Moldova de altminteri se mai zice des cu a.

Trecînd la derivatele cu alte prefixe, ar fi de relevat o formă cum e desjudeca, care de fapt nu se deosebește de judeca, însă ne explicăm prezența lui pentru că e de sigur o refacere din slavicul rasaditi compus din raziti + saditi.

În Psaltirea Scheiană găsim și un verb cum e desturna care s'a crezut că e mai expresiv prin adăugarea lui des-.

Foarte dese sînt formele care apar în secolul al XVI-lea, cu prefixul în- față de cele simple de astăzi. Astfel a înmîndri pentru a se mîndri și a înferica pentru simplul "a fericii".

Invers găsim multe verbe fără prefix, astăzi cunoscute mai mult cu prefix. Astfel a conjura în loc

de a înconjura; derepta în loc îndrepta; noi în loc de innói; nota în loc de înota; semna pentru însemena; tîmpina în loc de întîmpina; tinde în loc de întinde; tîmpla pentru întîmpla.

Deci avem aici un proces interesant: pe de o parte adausuri, pe de altă parte pierderi.

În ce privește prefixul ne- ar fi de amintit formele interesante într'un fel: netare și nătare cu înțelesul de slab, deci opus lui tare. De aici și-a luat naștere nătărău. Propriu zis nătărău a însemnat la origine cineva neajutat fizicește sau sufletește.

ne
prea Prefixul prea- e extrem de des întrebuințat însă de cele mai multe ori apare ca o imitație a derivației slave, pentru că se știe că în slavă prě, are funcțiunea de întărire fie la adjective fie la verbe și atunci când găsim, de exemplu, un verb cum e a pregreși, sau un substantiv ca preamîndrie, putem presupune că poate asemenea compuse sînt datorite mai mult formelor slave corespunzătoare, deși ele firește pot să

aparțină limbei curente.

Ultimul prefix pe care îl avem de relevat este spre însă cum apare în derivate, trebuie să recunoaștem că adesea e artificial. Anume în Codicele Voronețian întâlnim această propozițiune: "să au cerut spre ice Chesarul" cu înțelesul de "dacă au vrut să cheme pe împăratul". Spre ice se explică prin faptul că în textul slav corespunzător, avem verbul na-rești, compus din prefixul na+rești cu sensul de a chema. Ce a făcut traducătorul Codicelui Voronețian? Găsindu-se în fața formei compuse slave, a despărțit elementele: pentru că lui na îi corespunde la sau spre și lui rești, a chema, atunci a fabricat derivatul a spre ice care e absolut fără sens.

E un cas caracteristic în sensul că vedem aici că vechii noștri traducători, care recurgeau din lipsă de cuvinte la ceea ce găseau în textele slave; printr'un procedeu mecanic inventau cutare sau cutare formă: redau elementele formelor slave cu toate că ar fi putut găsi cuvinte corespunzătoare din

romînește: casul lui narești pe care ar fi putut foarte bine să-l redea prin "a chema".

Ajungem acum la partea ultimă care și ea ar fi de îmbogățit mai mult ca relevări, cu atît mai mult cu cît e un capitol caracteristic din limba secolului al XVI-lea, stăruința traducătorilor de a îmbogăți artificial limba noastră.

Cînd unii saî alții au avut în față, textul psalmilor sau evangheliilor, unde fie forme autentice din slavă, fie altele din greacă și indirect din ebraică erau redat prin forme compuse, pentru că limba noastră era săracă în compuse, au procedat foarte expeditiv: au redat cuvintele slave prin forme echivalente din limba noastră. Așa de exemplu, în ce privește substantivele compuse: în evanghelie se vorbește de ceea ce în slavă era redat prin srebro-kovač. Traducătorul Codicelui Voronețian putea să găsească în casul acesta un echivalent în limba noastră, dar el a tradus cuvîntul slav prin argintu-tăietoriu, adică a tradus prin

echivalentele lor românești, cuvintele slave.

Ca și substantivele compuse dintr'un substantiv plus alt substantiv, ar fi de amintit lege-călcare care corespunde slavicultui zakono + pręstapljenie. Deci ceva iarăși cu totul artificial.

Omu-iubire din slavicultul človeko-liublje. Acesta ne aduce iarăși aminte de încercările lui Aron Pumnul și ale altora de acum o sută de ani, pentru a exprima noțiuni pentru care nu aveau termeni în limba noastră.

Un substantiv derivat însă dintr'un adjectiv plus un substantiv, e de data aceasta bună-facere corespunzând slavicultui blagodęjanije.

Substantive derivate dintr'un adverb sau o prepoziție și alt substantiv: bire-faptă, atestat într'un text rotacisant represintă pe slavicultul blagodęto.

Fără-fund traduce pe slavicultul bezdna. Cuvântul slav, cum știți, s'a păstrat cu forma întrebuintată astăzi beznă, însă în secolul al XVI-lea

s'a făcut de tîni, descompunerea cuvîntului slav, pentru ca să fie redat prin echivalentele romîneşti, fără-fund.

Ca verbe, de amintit derivatul dintr'un adjectiv plus un verb: dulce vesti corespunzător lui blagovestiti din slavă.

Verbul nu s'a impus în limba noastră; avem însă în schimb derivatul blagoveštenie.

Trebue să amintesc că fără-lege e o redare a slavicultului bez zakonije, pe care astăzi îl ştim sub forma bazaconie.

Acestea sînt formele mai tipice care trebuiau relevate.

Ca încheiere cîteva observaţii de ordin general: mai complicată apare morfologia celor două categorii caracteristice gramaticale, adică a verbului şi a substantivului, faţă de a pronumeilor sau a adjectivelor.

Însă chiar în aceste două categorii, trebue să distingem între verb şi substantiv, pentru că

într'adevăr,verbul poate să fie pus pe primul plan în ce privește complicațiile morfologice ale limbei vechi și e explicabil: substantivele au un cadru morfologic mai redus: deosebiri de gen,de număr,de cas,însă deosebirile cele mai caracteristice de casuri,nu pot fi puse alături de deosebirile pe care le întâlnim în sistemul verbal.

Referindu-ne la timpuri și moduri,aici găsim complicații foarte numeroase morfologice.Ar fi de amintit întrucîtva și ceea ce am constat cu privire la adverbe,cu toate că n'am relevat decît relativ o mică parte din ele. Și spuneam cînd am trecut la acestea,la prepoziții și la conjuncțiuni,că limba veche e avantajată în ce privește unele forme adverbiale și conjunctivale. Dar această bogăție,de fapt,nu reprezintă unele complicații față de ceea ce în acest sens am constat la verbe. Și dacă am făcut această comparație în cadrul limbei din secolul al XVI-lea,

trecînd comparația la limba actuală, constatăm că morfologia dacă s'a schimbat mult în curs de vre-o trei sute de ani, aceasta se observă mai mult la verbe decît la substantive. Sînt de sigur diferențe foarte marcate între secolul al XVI-lea și epoca actuală cu privire la substantive, însă dacă punem alături verbele vechi cu cele de astăzi, constatăm mult mai multe diferențe: fenomen explicabil de asemenea, prin faptul că odată ce un grup gramatical e mai complicat, atunci cînd evoluează, complicațiile duc la transformări mai caracteristice. E destul să se atingă o parte a sistemului verbal, pentru ca de aici să se derive o serie întregă de transformări care sînt frapante, care schimbă mult aspectul particularităților gramaticale. Dacă substantivele deci, au fost mai conservative, verbele au evoluat spre transformări foarte frapante și tocmai din această cauză, ele prezintă particularități cu multe complicații și și deci natural procesul, de transformare a fost mereu favorizat ca să se accentueze mai mult și să schimbe în totul în această privință morfologia veche față de morfologia actuală.

+ -

I N D I C E

si
S.A.
10

a 234
 acătare 136
 aceea 115
 acestași 116
 aceștea 113
 acicea 227
 acmu 228
 acum 228
 adap 163
 adauge (a) 136
 adăugi (a) 136
 adecă 229
adevăr 229
 adevere 55
 adeveri (a) 145
 adin 257
 adînca (a) 145
 adins 257
 ai 69
 aia 116
 aib (să) 208,
 aibînd 210
 aimintrea 229
 ainte 229

ai 69
 alaltu 126
 aldămășariu 277
 ale 69
 alegînd 274,230
 alteceva 133
 alțiia 125
 amară 64
 a-mijloc 230
 amînat 231
 amîndoi 84
 amîndoisprezece 85
 amu 231,262
 aprumuta (a) 287
 apuse 55
 ară 192
 arame 11
 arce 55
 are 43
 arginti (a) 145
 ascultămînt 287
 astară 232
 asupra 258
 atare 136

atătînd 233
 atît 128
 atîtea 129
 au 233,264
 auz. (eu) 168
 avăm 208
 avenită 272
 avînd 210
 avusem 209

ba 234
 bate (a) 143
 bătrîni (a se) 151
 bere 275
 blem 198
 blînzîe 287
 bogătate 280
 bolnăvi (a se) 151
 bună-facere 292

ca 235
 că-ce 236
 camai 236
 cară 55
 care 118
 cartî 46
 caseei 33
 cătelin 237
 cătro 238
 ce 123
 cel 71
 cela alalt 117
 cei 213
 cerşii 213
 cerui 213
 cest 113
 cesta alalt 117
 ceşii 213
 chiar 238

cîncizeciariu 278
 cîndai 239
 cine 121,129
 cineşi 130
 cinescu 131
 ciōră 40
 cîrje 41
 crez (eu) 167
 cu asupra 239
 cuple (să) 170
 curăta (a) 145
 curăţi (a) 145
 curătie 287
 cuteza (a se) 151
 coaje 41
 comoară 40
 conjura (a) 288
 copaciu 23

daca 265
 dacă 265
 dădui 216
 de 15
 de 258
 deaca 265
 de-a-dreapta 240
 de-adevăr 243
 de-a-firea 240
 de alean 240
 debiu 241
 deca 265
 dedeam 217
 dediu 215
 de-fiete 242
 derept 259
 derepta (a) 289
 dezi 216
 denprimă 243
 dens-de-noapte 243

depotrivă 243
 depreună 244
 deșiderat 272
 desfepse 218
 desjudeca (a) 288
 deșting (eu) 167
 de unde 264
dinioară 244
 dobînde 37
 domni (a se) 151
Domnia-mea 106
Domnia-sa 108
 Domnia-ta 106
 Domnia-voastră 107
 domniii 43
două 80

drăci (a se) 273
 dulce-vesti 293
 dumbravi 41

e 265
 ei 245

făgădui (a se) 152
 fără-fund 292
 fără samă 66
 farisei 23
 fățara (a se) 146
 fățari (a se) 146
 fățiș 246
 feciū 218
 fepse 218
 ferica(a) 149
 fericăciune 282
 ferici (a) 149
 fiară 55
 fierbintele 269
 fierbu 182

fieri 37
 flămînzi (a se) 152
 foarte 246
 folosure 54
 frăține 25
 fui 212
 funaș 279
 fune 43
 furis 246,276

găta (a se) 146
 găti (a se) 146
 genunchiu 12
 glumi (a se) 152
 gol 59
 grăirea(de-a) 203
 grindine 9

i 265 -
 ia 221
 iani 268
 iară 211,246
 iau 220
 lei 220
 iese 168

înconjura (a) 165
 înaintre 260
 încinde (a) 168
 inde 248
 îndoi (a) 147
 îndoia (a) 147
 îmbi 84
 îmbrăcăciune 282
 îmbrăcămînt 51
 încălțămînt 51
 încet (eu) 154
 împăcăciune 283
 împăenjena (a se) 147

împăenjeni (a se) 147	lă 98
împietra (a se) 147	lăsăciune 282
împietri (a se) 147	lărgămint 287
împle(să) 170	lăuda (eu) 171
împresura (a) 165	lăudai 175
împrumutează 153	lăudămu 176
împrumutez 169	lăudare 275
înțelegu 182	lăudase (eu) 189
înțelegut 273	lăudareți (nu) 201
înțelepța (a) 148	le 98
înțelepți a() 148	legiei 42
întie 87	li 98
întors 207	lin 270
încărește(a se) 143	lua (a) 220
înjumătăți (a) 148	luci (a) 157
înmîndri (a) 288	luom 222
însa 101	luund 223
însetoșa (a se) 148	mai 249
însetoși (a se) 148	mainte 249
înșel 101	Manea, 57
însumi 104	mare 60
întunecază 154	măsura (a) 165
întunerec 86	mersă (au) 188
iuo 248	meserătate 280
iușurea 284	mia 92
între 260	miariu 278
într'una 248	mie 82
întrupa (a) 149	mieu 110
întrupî (a) 149	mînu 26
întuneca (a se) 152	miu 110
învăța (a se) 152	mijloace 55
încește (a) 151	mișelame 277
încești (a) 150	mișelit 273
învia (a) 150	moriu 161
învie (a) 150	mulți 128
junel 284	mulție 287
jura (a se) 152	muminiei 28

cu - istae
ae - il - it - acetei -

nă 94
 naște (a se) 153
 nemica 249
 nescăe 134
 nescare 135
 nește 71
 neștine 132
 netare 289
 ni 268
 noi (a) 289
 nör(u) 25
 nost 111
 nou 63

oame 19
 oamet 286
 oare 266
 odihneală 284
 omorîia 185
 osebi 249
 osîndu 14
 otrinde 250

păind 205
 parți 46
 Paști 39
 pătrar 279
 patriarși 24
 pedepseală 284
 pedestraș 279
 pieire 205
 pietri 37
 pocî (eu) 167
 porîncită 274
 povesti (a se) 153
 pre 261
 preamîndrie 289
 prelesne 251

prespre 261
 preușor 251
 prost 251
 puind 205
 pustii 57

Radul 72
 rămînea (a) 139
 rane 37
 rape 157
 răpiciune 282
 răspunz (eu) 167
 recele 270
 rîde (a se) 152
 rodure 54
 roșie 58
 roșiu 58
 rupe 179
 rutesu 253

săget (eu) 154
 săgete 37
 salce 43
 sărăcesc 284
 săva 266
 săvai 267
 scria (a) 150
 scrie (a) 150
 scupi (a) 145
 secerăciune 282
 sem 211
 semerea 255
 șerbie 287
 seți 211
 seu 111
 șez (eu) 166
 slugă 13
 scr(u) 25

- spărea (a) 263
 spămînta (a se) 154
 spre 262
 sprezice 290
 spuind 205
 spunere 275
 sta (a) 224
 stătuț 224
 ști 162
 stîlpure 14
 Stoica 57
 străluce 158
 strîmbătate 280
 sufer 162
 sulitaș 280
 supt 262
 sutăriū 278

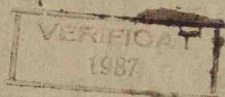
 tare 68
 tătîne 22
 tătînesc 286
 temeie 55
 tîmpina (a) 289
 ția 96
 tîmpla (a) 289
 ținea (a) 139
 tocmele 37
 tot 127

 trebui (a) 156
 trudu 14
 tute 83
 tutindire 255
 tutor 128
 turba (a) 155

 uitare, (să) 194
 umbra (a) 149
 umbri (a) 149
 unia 71
 urîre 276
 ușe 41

 va 225
 vă 97
 văduo 30
 vare 267
 vare-ce 133
 vare-cine 133
 vătăși 24
 văz (eu) 166
 veacure 52
 veniu 179
 veșmînt 51
 veri 225
 vi 97
 viclenșig 287
 viind 205
 vindec 271
 vîrtos 65,257
 vlădică 31
 voinicame
 voi (eu) 189
 voiū 225

 zăcea (a) 141
 zeceariū 278

Note stenografice: Aurel Iancu.

Litografia: Constanța Dumitrescu